

Universitätsbibliothek Wuppertal

Pvb. Virgilio Maronis Bucolicorum Eclogæ X, Georgicorum Libri III, Æneidos Libri XII

Vergilius Maro, Publius

Genevæ, M.DC.XXXVI.

Liber X.

Nutzungsrichtlinien Das dem PDF-Dokument zugrunde liegende Digitalisat kann unter Beachtung des Lizenz-/Rechtehinweises genutzt werden. Informationen zum Lizenz-/Rechtehinweis finden Sie in der Titelaufnahme unter dem untenstehenden URN.

Bei Nutzung des Digitalisats bitten wir um eine vollständige Quellenangabe, inklusive Nennung der Universitätsbibliothek Wuppertal als Quelle sowie einer Angabe des URN.

[urn:nbn:de:hbz:468-1-548](https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:hbz:468-1-548)

*Flumen agit fessos quatit æger anhelitus artus.
Tum demum præcepit saltu sese omnibus armis
In fluiuum dedit: ille suo cum gurgite flauo
Accepit venientem, ac mollibus extulit undis,
Et letum sociis abluta cade remisit.*

Ergo. Quia numinis est desertus auxilio. *Nec dextra valet.* Cum dixisset clypeo, nam subiunxit gladium, sed dextram, vt ostenderet eum, nec se armis tegendo, nec hostem telis petendo, valuisse. *Telis Obnuitur.* Lucantius eundem sensum per declamationem dicit: *Telorum nimbo peritura & pondere ferri. Tempora circum.* Totus locus Homeri est. *Tubæ capiti.* Pro quæ in capite sunt. *Umbo.* Id est scutum. Nam totum a parte significat. *Et picem (nec respirare potest) Flumen agit.* O: do est. *Sudor picem flumen agit:* hoc est sordidum, quia sine respiratione pugnabat. *Fessos quatit æger anhelitus.* Probus ait, *commodius hic est. A Eger quam in quinto,* Valtos quatit æger anhelitus artus, quamuis consuetudo sit Virgilio ista mutandi quocumque acer legant, & voluit in quinto æger aptius dictum de sene, hic de iuvene acer melius conueniet. *Tum demum.* Postquam se alias euadere non posse vidit. *Omnibus armis.* Cum minus est. *Ille suo cum gurgite flauo.* Hyterologia est, cum ille eum exceptit. Non enim procedit eum suo gurgite, quâ post fieri vt eum Tyberis sine suis fluentis exciperet. Sane quæruni multi cum Tyberis Æneæ faueat, cur liberauerit Turnum. Sed soluitur ista oratione: *Ob hoc Turnum esse liberatum, vt maior Æneæ gloria seruaretur: Alij tradunt de Tybri qui Æneæ fauet nunc Turnum in Iunonis gratiam esse seruatum.*

P. VIRGILII MARONIS
ÆNEIDOS LIBER X.

*Anditur in ierea domus omnipotentis Olympi:
Conciliumque vocat diuum pater atque hominum rex
Sydeream in sedem: terras vnde arduus omneis,
Castraque Dardanidum aspectu, populosque Latinos.
Considunt relictis biparentibus: incipit ipse:
Cœlicola magni, quænam sententia vobis
Versa retro? tantumque animis certatis iniquis?
Abnueram bello Italiam concurrere Teucris:
Quæ contra vetitum discordia? quis metus aut hos,*

*Aut hos arma sequi, ferrumque laceßere suasit:
Adueniet iustum pugna (ne accersite) tempus:
Cum serâ Carthago Romanis arcibus olim
Exitium magnum atque Alpæ imminuet apertas.
Tum certare odiis, tum res rapuisse licebit:
Nunc sinite, & placitum læti componite fœdus.
Iuppiter hæc paucis: at non Venus aurea contra
Pauca refert:*

*P*Anditur in ierea domus omnipotentis Olympi. Hoc dicit, factus est dies, secundum poeticum morem: quia dicunt poetæ matutino tempore aperiri cœlum, noctu vero claudi. Vnde est illud alibi. Ante diem clauso componet veiper. Olympo. Nam & paulo post descripturus est noctem, vt, lamque dies cœlo concesserat: vnde intelligamus alium diem esse conuictum: & nunc eum more solito noctis prætermisisse descriptionem. Quanquam *Anditur cœlum*, eam simpliciter possumus accipere quouis tempore, scilicet ad numina conuocanda: quod & melius est, quia

- A** quia ait *interea*, id est dum hæc egerunt. nam hæc particula præterita negotia coniungit futuris. *Olympi cæli*, quasi *ὀλυμπος*, id est quia totum lucet. *Divum pater*. Pro divorum sicut Argivum, Danavum, Teucrum, videtur accusativi singularis specie pro genitivo plurali usus. *Sydeam in sedem*. In astriferum circum. non enim omnes circuli astriferi sunt, sed solus superior: aut sydeam, lucidam dixit. *Vnde arduus omnis*. Ut alibi. Et iam finis erat cum Iuppiter æthere summo Despiciens mare velivolus. *Castraque Dardanidum aspexit, populosque Latinos*. Post generalitatem intulit speciem, consequens est enim ut omnes terras videns, cernat etiam castra Troiana. Nonnulli sine Dardanidum pro Dardanidarum adferunt ut sit genitivus generis masculini specie foemina. *B patenibus*. Physice dixit, nam cælum patet ab ortu & occasu. Est autem sermo Ennianus tractus ab hostiis, quæ ex utraque parte aperiuntur. Vnde & modo bipatentibus, apertis intelligimus, quod in riantibus & exeuntibus pateant. *Cælicole magni*. Orationis istius intentio hoc agit ut ab odiis Troianorum Iuno reuocetur. *Quianam*. Cur, quare, sermo Ennianus. *Quianam legiones cadimus ferro*. *Versa retro?* Mutata, ut, *Quæ te genitor sententia vertit?* Quidam, verita retro intellegunt, quod rursus ad discordias videntur redisse, alij versa retro, pro inuersione facta, quasi quæ prius rectum iter pergebat derivata. *Ceratis*. Aut contra vos, aut contra sententiam meam. *Abnueram bello Italiam concurrere Teucris*. Prohibueram Italiam contra Troianos bella suscipere. *Quomodo abnueram?* cum ipse in primo dixerit, bellum ingens geret Italia; sed secundum sapientes quosdam. alia est necessitas fieri, alia voluntas deorum, vis nulla est, quod ipse manifestius in quinto ostendit his versibus; Vel quæ præterderet ira Magna deum, vel quæ factorum polceret ordo. Nam in primo Æneid. de ira Iunonis ait, Actus factis maria omnia circum. Et iterum in primo factorum arcana se dixit narraturum, non suam voluntatem ostenturum, sed ibi secreto sibi dicit, hæc aliter, idem inuidiose diis omnibus præsentibus videtur loqui, propter remouendam eorum diffensionem, aut quia ait in primo Terna que transferint Rutuli hiberna sub ætis. Nunc autem omnis est Italia in bella commota Iunonis instinctu, quod & Aleto promissit, ut Finitimas in bella feram rumoribus vrbes. Et Iuno dixit se magis esse facturam: ut, Ego si qua super fortuna laborum est, Ipsa regam. *Abnueram autem*, prohibueram, ut contra, annuo promitto, significat & confentio. *Que contra vestrum discordia*. Vetationem, prohibitionem meam. Et est vetum ut æquum, vnde est, Et seruantissimus æqui. *Ferrumque lacessere*. Pro ferro se lacessere, ordo autem: Quis metus suasit aut hos arma sequi ferrumque lacessere, non est enim hos suasit, ne fiat *concordia*, quamuis inueniatur huiusmodi figura, ut, Iuturnam misero, fateor, succurrere fratri Suavi, & Ennius, *Quis te persuasit? Ne arcessite tempus*. Nolite bellorum tempora præoccupare. Et bene satisfacit vxori cum prohibitione. Significat autem bellum Panicum secundum, quo Hannibal ingressus Italiam cum plurimis locis vicerit, præcipue apud Cannas, vicum a pulia omnem populi Romani deleuit exercitum. *Olm* Quandoque. *Alpeis immittet apertas*. Emphasis est, non enim dixit per Alpes immittet exercitum, sed ipsas Alpes: quas patefecit, non sibi tantum, sed omnibus gentibus, quæ secundum Catonem & Liuium muri vice tuebantur Italiam: has ante exultas aceto infuso Hannibal rupit. Iuuenalis, *Es montem rupit aceto*. Denique loca ipsa quæ rupit, Appennina Alpes vocantur. Quamuis legatur a Pœnina dea quæ ibi colitur Alpes ipsas vocari. Sane omnes altitudines montium licet à Gallis Alpes vocantur, proprie tamen montium Gallicorum sunt; quas quinque viis, Varro dicit transiri posse. *Vna que est iuxta mare per Liguras, altera qua Hannibal transit, tertia qua Pompeius ad Hispaniense bellum profectus est, quarta qua Hasdrubal de Gallia in Italiam venit, quinta que quondam à Grecis possessa est, quæ exinde Alpes Græciæ appellatur. Res rapuisse licebit*. Clarigatione exercere, hoc est per factiles bella indicare. Nam veteres ledere res rapere dicebant, etiam si rapinæ nullum crimen existeret. similiter satisfacere res reddere dicebant. Sed Ancus Marcius cum videret populum Romanum ardentem amore bellorum, & plerumque inferre pœnibus bella, nulla iusta exstante ratione, & exinde pericula procreari, misit ad gentem Equiculanam, & accepit iura feccialis, per quæ bella indicabantur hoc modo, sicut etiam de Albanis retulit Liuius. Nam si quando homines aut animalia ab aliqua gente rapta essent populo Romano feccialibus, id est sacerdotibus qui faciendis præ sunt feccibus, proficiscerentur etiam pater patratus, & ante fines stans clara voce dicebat belli causam: & nolentibus res raptas restituere, vel auctores iniuriam tradere, acciebat hastam, quæ res erat pugnae principium, & iam licebat more belli res rapere. Clarigatio autem aut à clara voce dicta est quia utebatur pater patratus aut *senex*, hoc est forte, nam per bellicam sortem agros hostium innadebant. Vnde & *senex* pater dicitur Græce qui iure fortiorum hereditates. *Placium* aut mihi scilicet aut factis, aut quod velim vobis placere. *Iuppiter hæc paucis* Habet personarum acceptio nemve superioribus personis det breuiusquam: Sic alibi, Tum breuiter Dido vultum demissa profatur. *Et non Venis aurea contra* Quia Veni causam necesse est reddere, id est non pauca refert, aut quia mater dolens, aut quia inferior.

5 O pater, ò hominum diuùmque eterna potestas,
 (Namque aliud quid sit, quod iam implorare queamus?)
 Cernis vt insultent Rutuli, Turnusque feratur
 Per medios insignis equis: tumidusque secundo
 Marte ruat: non clausa tegunt, iam mœnia Teucros:
 Quin intra portas, atque ipsi prœlia miscent,
 Aggeribus mœrorum, & inundant sanguine fossa.
 Aeneas ignarus abest, nunquam ne leuari
 Obsidione fines? muris iterum imminet hostis
 Nascentis Troia, nec non exercitus alter
 Atque iterum in Teucros Ætolis surgit ab Arpis
 Tyrides, equidem (credo) mea vulnera restant,
 Et tua progenies mortalia demoror arma.

O pater, ò hominum. Et Titianus & Catulinus, qui themata omnia de Virgilio elicerunt & adformauerunt ad dicendi vsum, in exemplo controuersiarum has duas posuerunt adlocutiones, dicentes Venerem agere statu absolutiuo cū dicit Iunoni, causa fuit periculi huius quibus Italiam fata concesserant: Iunonem vero niti statu relatiuo, per quem ostendit nō sua culpa Troianos laborare, sed Veneris. O pater Generaliter pater accipere, non tantum Veneris, nam supra ait, Diuūm pater, atque hominum rex. Et bene in principiis sibi fauorem arte conciliat. *Hominum diuūmque eterna potestas.* Hunc locum Probus querit: sed dixit vnam rem secundum Physicos, alteram secundum Mathematicos. nam diuūm potestas est, quia ipse est æther qui elementorum possidet principatum: hominum vero, ideo quia bona Iouis irradiatio honores hominibus tribuit. Aeterna autem potestas adiecit propter aliorum numinum discretionem. Nam legimus & Apollinem diuinam deposuisse potestatem, & Herculem vel liberum patrem non semper deos fuisse. Sicut autem hominum & rerum potestas est, an que admodū pro rege vel magistratu potestas solet dicere. *Namque aliud quid sit.* Ac si diceret, cum pene omnes dii in fauorem Iunonis concesserint, *Namque enim coniunctio ostendit eam hanc habuisse cogitationem,* est autem parenthefis. *Implorare.* Implorare est auxilium cum miseratione deprecari: qua ratione bene dicimus, Imploro te vt auxilium misero feras. contra, Imploro te ad diem festum: non procedit narratio. *Cernis.* Ad augendam inuidiam ait *cernis*, ac si diceret, non est opus narratione, cum Troianorum miserias ipse conspicias. *Insultent autem.* Propter quod dicturus est, Interea Rutuli portas circum omnibus instant. *Insultare autem,* est inimicis irridere per cauillationem. *Exultare vero,* gloriari & lætum esse. *Per medios.* Suos scilicet. *Insignis equis.* Propter illud, Viginti lectis equitum comitatus, nam castra non eques intruperat, & ambiguum verum equis insignis, an equis feratur. *Secundo Marte.* Ad illud respicit, Hic Mars armipotens animos viresque Latinis Addidit. *Ruat.* Irruat. *Clausamœnia.* Ad quæ in extremis solent afflicti confugere. *Quin.* Quinetiam. *Ipsi.* In ipsis. *Aggeribus autem* munitionibus, sed abusive. In muris autem ideo, quia ait supra, Ignaros deinde in muris, Martemque cientes. *Aggeribus.* Agger proprie dicitur terra illa quæ vallo facto propius ponitur: sed abusive & muros & munimenta omnia aggerem dicimus, sicut modo, *Aggeribus mœrorum,* pro munimentis. *Mœrorum antique* ait pro murorum, Nam veteres pleraque eorum quæ nos per v dicimus, per æ diphthongon pronuntiabant, hinc est *mœrorum*, pro murorum. Et e contra *pœnio* pro pœnio, quod verbum à pœna venit. hinc est, Punicæ regna vides: cum Pœnos ubique legerimus: hoc autem facit Græca orthographia, nam quæ nos v habemus, illi diphthongon habent ou: & ideo putarunt posse pro hac littera, diphthongon poni licet aliam. *Inundant.* Implent, & inundare faciunt. *Aeneas ignarus abest.* Ne merito videatur pati; neq; enim potest videri fecisse bellum qui factum esse ignorat, aut hoc ipso miserabilis, quia ignarus excessus, *Leuari Obsidione fines?* Liberari. & oblique per Iouem inuidiam commouet in Iunonem. *Nascentis Troia.* Inuidiose, quia iam ruinis periclitatur, qua modo nascitur. *Ætolis surgit ab Arpis.* Atqui non est venturus. Vnde accipimus Venerem non quasi deam loqui: sed quasi vnam de Troianis, vt in primo Vnius obitam Prodimur. Item, Cœli quibus adnuis arcem, ne futura ignorare videatur. Ætolis autem Arpis sic dixit, vt Cumas Euboicas, nam de Ætolia Diomedes venit qui Apros in Apulia condidit. *Mea vulnera restant.* Vt possim denuo vulnerari. *Demoror.* Expecto, sustineo, id est vt dea mortalium armis intersim, & ipsa depugnem, & sic dixit mortalia arma vt in duodecimo, vulnus mortale.

A 3 *Si sine pace tua atque inuito numine Troes
 Italiam petiere, luant peccata, neque illos
 Inueris auxilio: sin tot responsa secuti,
 Quae superi, manesque dabant, cur nunc tua quisquam
 Flectere iussa potest: aut cur noua condere fata?
 Quid repetam exustas Erycino in litore classes?
 Quid temp. statum regem, ventosque furentis
 Aetia excitos, aut actam nubibus Irim?
 Nunc etiam manes (hac intentata manebat
B *Sors rerum) mouet: & superis immissa repente
 Alecto, medias Italum bacchata per vrbes.
 Nil super imperio moueor: sperauimus ista,
 Dum fortuna fuit: vincant quos vincere mauiis.**

Sine pace tua. Sine tua beneuolentia: sine voluntate tua, sine tua concessione, vt solet dici pace illius dixerim. Dicendo autem, Si ad Italiam sine deorum voluntate venerunt, dent poenam: ostendit statum esse absolutum. *Inuito numine Troes.* Syllepsis est per genus. *Luant peccata.* ostendit id est absoluant. Dicimus autem & luo poenam, sed melius est luo peccatum. nam peccatum soluitur poena. Qui enim crimine tenetur obnoxius, poena eum a pristina liberat obligatione. Contra, luo poenam: non procedit quasi poena soluat. auctoritas tamen ista confundi licenter more, quo solet poni, vel a sequenti quod praecedat, vel a praecedenti quod sequitur. *Neque illos Inueris auxilio.* Concessiuus est modus ille secundum Probum: nanque in artibus non inuenitur. Fit autem quotiens ratio contentionis quasi videtur concedere, quod tamen nolumus fieri, nam hoc loco id agit Venus, vt Iupiter magis praestet auxilium. *Responsa secuti.* Hoc est, si non solum prohibiti non sunt, sed eis etiam concessum est. *Superi.* Id est, vt Apollo. *Manes,* Vt Creusa vel Anchises, vel Hector. *Quisquam.* Verecunde: quia contra vxorem agit apud maritum. *Noua condere fata.* Quae aduersus quae statuisti. *Exustas Erycino in litore classes.* Nunc per *ai nra in ysa* ad accusationem alterius transit, argumentum est enim vtrum habeat voluntatem nocendi quae nocuit. Erycino autem in litore, secundum opinionem suam dixit. Nam alij apud Caietam dicunt exusta nauigia: vnde & Caieta dicta est *non in ysa.* Quamuis quatuor naues exustae sunt, haec tamen exaggerat. *Quid temp. statum regem.* Vbi que *repetam* subaudiendum est. *Actam nubibus Irim.* Impulsam, scilicet vt persuaderet matribus incendium nauium. Aut secundum praecipuum artis Rhetoricam, rem vnam in duas diuisit, vt latius pateret rei acerbitas interposito alio crimine. nam per Irim naues exustae sunt. Sed melius est (vt non sit iteratio) ad Turnum missam Irim intelligere. nec nos moueat ordo conuersus. Solent enim grauiora in principiis & in fine secundum artem Rhetoricam poni. *Nubibus.* Per nubes. *Sors rerum.* Id est regnum. nam per sortem inter se fratres Iuppiter, Neptunus, & Pluton mundi regna diuiserunt: quae Iuno praeter inferos in Troianorum perniciem mouerat. *Superis immissa.* Ac si diceret, non iam Troianis, sed diis. Respexit autem ad illud. Et coeli conuexa per auras. *Bacchata per vrbes persurrit.* Non vagata, sed bacchata, id est persurrit, & bene bacchata, quia per simulationem sacrorum Liberi patris, matres egerat in furorem. *Super imperio.* Id est de imperio, & quasi de salute sua se dicit laborare. Est autem verecunda petitio & obliqua, per quam magna Ioui inuidia commouetur, qui imperium Troianis promiserat. *Sperauimus ista.* Absolute dixit.

A *Si nulla est regio, Teucris quam dei tua coniux
 Dura, per euerfa genitor sumantia Troia
 Excidia obiestor, liceat, dimittere ab armis
F *In columen Aescanum, liceat, superesse nepotem:
 Aeneas sane ignotis iactetur in vudis,
 Et quancunque viam dederit fortuna, sequatur.
 Hunc regere, & dira valeam subducere pugna.**

Coniux dura. Hic distinguendum, ne incipiant esse duo epitheta. Dura sumantia excidit. Dura autem debere distingui ipse ex persona Iunonis ostendit. Quae dura potentia nostra egua

& mire coniux, quasi vitium mariti sit. *Nulla autem regio inuidiose dixit. vt supra, Cunctus ob Italiam terrarum clauditur orbis: cum à sola arceantur Italia. Per euerse genitor fumantia Troia.* Cum dicimus, Rogo te per deos, hoc videtur dicere, Memineris religioni curæ esse petitionem meam: sicut in primo expressit, At sperate deos in memores fandi atque nefandi. Cum autem dicimus, Rogo te per miseras meas, videtur dicere, Memineris ab eo te rogari qui miseras per tulit; vt ad misericordiam qui rogatur, miseriarum commemoratione flectatur: sicut est nunc in Veneris petitione. Nam ideo sic rogat, vt commemoratione Troianæ infelicitatis impetret misericordiam. Alias stultum est, cum adiuratur Iupiter per excidia Troianorum, Saluatus in primo, *Postremo ipsos colonos per miseras & in eria humani generis orare. Fumantia autem quæ fumauerunt, non enim tomantia. . . Inc. lum. m. Aca. ium.* Scit autem in Aicanio esse summam rerum. vt, Cui regnum Italia, Romanaque tellus Debentur. Ideo est pro eo sollicita, non quia pro filio non mouetur. *A. neas sane. Quidam sane pro valde accipiunt; vt, Cicero pro Quintio, Sane cæterarum rerum pater familtas & prudens & assensus.*

5 *Est Amathus, est celsa mihi Paphos, atque Cythera,
Idaliæque domus: positis inglorius armis
Exigat hic animum. magna diuisione iubeto
Carthago premat. Ausoniam. nihil urbibus inde
Obstabit Tyrius. quid pestem euadere belli
Iuuit, & Argolicos medios fugisse per ignes?
Totque maris vastæque exhausta pericula terra,
Dum Latium Teucri reciduaque Pergama querunt?
Non satius cineres patriæ insedisse supremos,
Atque solum quo Troia fuit. Xanthum & Simoenta.
Redde oro miseris: iterumque reuoluere casus
Da pater Iliacos Teucri. Tum regia Iuno
Acta furore graui. Quid me alta silentia cogis
Rumpere, & obductum verbis vulgare dolorem?
Æneam hominum quæ squam, diuinumque subegit
Bella sequi: aut hostem regi se inferre Latinos?
Italiam petiit satis auctoribus: esto,
Cassandra impulsu furis. num linquere castra
Hortati sumus, aut vitam committere venis?
Num puero summam belli, num credere murus?
Tyrrhenamve fidem, aut gentes agitare quietas?
Quis deus in fraudem, quæ dura potentia nostra
Egit: ubi hic Iuno, demissaue nubibus Iris?*

Est Amathus. Amathus & Paphos Cypri insulæ ciuitates sunt, Amathus ab Amathonte. *Celsa Paphos.* Antiqua Paphos, quæ nunc Palepafes dicitur, in excelso fuit posita, ex quo loco ædificia permittente pace in litoris deducta sunt. *Cythera.* Insula est contra Laconicam Veneri consecrata. Dicimus autem hæc Cythera, sicut hæc Solyma, hæc Artaxata. *Idaliæque domus* Idalium, ciuitas Cypri est, & hic Idaliam dixit, cum ipse dixerit, Aut super Idalium. *Aca. m.* Hic vitam, alias ætatem. *Inglorius.* Sine triumphis immemor gloriæ. Cicero in Tufculanis, *Quæ de vitæ in honorata & ingloria dici solent.* *Nihil urbibus inde obs.* Tyrius. Id est ab Afcanio Tyrii nihil timebunt: & verum est, nam Scipio vastaturus est Africam. *Quid pestem euadere belli Iuuit?* In fine iam agit miserabiliter, sicut egit in principis. Nam hoc præcipit ars Rhetorica vt epilogi & principia pari argumentatione tractentur. *Pestem autem, incendium significat: vt, Et toto descendit corpore pestis.* cum de nauibus loqueretur incensis. *Fugisse per ignes?* Exprimit quid sit pestem belli euadere. *Reciduaque Pergama.* Renascentia. Tractus est autem hic termo ab arboribus quæ aliis sectis repullulant, ergo illud solum reciduum dicimus quod postea renascitur. unde modo recidua Pergama, quæ sunt ab his qui superstites sunt Troianis periculis. *Num satius.* Deest fuit. *Cineres patriæ insedisse.* Sic in quarto, Dulcesque meorum Reliquias colerem.

Atque

A *Atque solum, quo Troia fuit.* Sic in tertio, Et campos ubi Troia fuit, Xanthum & Simoenta Redde oro miseris. Ambiguum est utrum dicat, redde nobis re vera antiquam Troiam: an terras alias ad similitudinem Troiae. Nam nouimus hanc fuisse conluetudinem, vt aduenae patriae suae sibi imaginem redderent: vt, Effigiem Xanthi, Troiam que videtis. Bene ergo Venus medio vsa est loquendi genere, vt vtrunque significaret, & antiquae Troiae redditum, & imperium Italiae, quod Troianis Iuppiter ad similitudinem Troiae fore promiserat: & magis hoc est, quod latenter desiderat atque petit. *Casus Da pater Iliacos* Reddantur nobis errores pristinis, dummodo praesentia bella vitemus. *Ite unque renouere casus.* Si ad Troiam vis referre, sic dicit, Nobis redde Troiam per naufragia & pericula, id est pacemur denuo quae pertulimus, duntaxat nobis Troia reddatur. Si vero ad Italiam vis referre, sic intellege, Redde nobis Italiam, & libenter

B reperimus ea quae in Troia pertulimus. *Alta silentia.* Iuno ubique silens inducitur. Vnde et oratio pro re nisi ex nimia necessitate non datur, vnde est, Acta furore graui. Sciat, Iunoni tacitam furibunda silentia torquent. Et notandum quia sigillatim dicta Veneris hac oratione soluntur. *Silentia autem rumpere loqui proprie dictum.* Sciendum enim quod vocem rumpere, est tacere. Vnde apparet viurpatione dictum esse, Composito rumpit vocem: id est loquitur, nam vocem rumpere, flere est: silentium rumpere, loqui. *Obdussum dolorem.* Celatum iam, & diurna cicatrice coopertum, nam obdusi vulnera dicuntur, quae cicatrice clauduntur. *Aene in hominum quisquam.* Ad illud Quae iuperi manetque dabant, & celans quae fas est sunt, ea quae non iura tacta, commemorat. Nam non Aeneas sed Turnus Iunonis instinctu bella commouit. *Sequitur autem petere, vt sidera voce sequentem.* Vtitur autem replicatione rerum obiectarum, post enim sequitur resolutio. *Esto.* Modo est concedentis aduerbium, nam Graecum est. Illo autem loco verbum est, Esto nunc sollestis. *Fassi auctoribus.* Num hic responsus quia hoc sequitur, *Cassandra impulsus furis.* Bene furis plurali numero, quod aie vaticinantibus non dicitur, Ego vt videantur merito esse decepti qui Cassandra insaniam esse ediderunt, quod nunc falso a Iunone dicitur, sicut ex verbis probatur Aeneas, qui ait, Aut quem tum vates Cassandra moueret? *Nam linguere castra.* Illa ait, abest: haec ait reliquit, vt ipsi adtinger culpam, & est status finitibus, non tam dicendum abesse quam reliquisse. *Pit in committere vinitis.* Non qui enauigauit hoc dixit, sed ventis, id est incertis & inanis rebus. *Nam puero summan belli.* Quod Venus ad miserationem haec ad indignationem potuit, Et est aggeratio ab atate. *Tyrrenamque fidem.* Inire societatem cum inimicis gentibus Turno. Fidem autem auxilium petens, in fidem sacramentum, quod adhibetur ad belli societatem? Agitare autem ad gentes pertinere, melius est. Ego Tyrrenam fidem extrinsecus accipiendum inuocare, aut petere: aut certe dirumpere iocera quae Turnus cum Tyrrenis inierat. Sciendum sane Turnum auxiliorum causa ad Mezentium confugisse. *Gentes quietas.* Nam licet vellent in bella prorumpere, tamen erant quietae, propter illud oraculum, Externos optate duces. *Quis deus in fraudem?* Interrogatio: In fraudem autem periculum, ita enim in iure lectum est, *Fraudi erit illa res,* id est periculo. *Qua dura potentia nostra.* Ad illud respicit, Si nulla est regio Teueris, quam det tua coniunx Dora *Vbi hic iuno.* Melius quam si dixisset ego, vt, Degeneremque Neoptolemum narrare memento. *Nubibus Iri.* Propter illud, Aut actam nubibus Irim.

C

D

E

F

F

Indignum est Italos Troiam circumdare flammis. Rhetoricum est. Nam quotiens aliqua non possumus solvere, paria opponimus: quod nunc Iuno facit, nam negare non potest, nec solvere quia obdidentur Troiani. Vnde dicit, indignum est, Troianos obdideri, aena eos matrimonia praeripere dignum est. Sic in Bucolicis, Dic quibus in terris, & eris mihi magnus Apollo

Contra ob
Iunia Troia
autem dicit
per
est nunc
autem
salutem in
autem
esse
sollicita
Cicero pro

C

D

E

Amarthonte. Cusa
quo loco edificia
sunt Veneri con-
sacrae quae demum libe-
runt. Aca. m. Hic vi-
culam. Quae de vi-
Alcandro Tyr. m. l. E
autem. h. l. Iunio: la
Rhetorica vt epilogi
dicat: vt, Ex toto de-
Expertum quid sit
hoc sermo ab arbori-
bus reuoluitur: vt
periculis. Nam Iunio
Rhetoricae coherens

Tris pateat coeli spatium non amplius vlnas, quod quia non potuit soluere, & ipse obiecit. Dic quibus in terris inscripti nomina, regum Nascantur flores. *Nascentem, variegat. Pilmunus auus.* Comparat genus Turni *Aeneas*, dicens etiam Turni auum deum esse. Varro Pilmunum & Picumnium infantum deos esse ait, eique pro puerpera lectum in atrio sterni, dum exploretur an vitis sit qui natus est. Pilo Pilmunū dictum quia pellat mala infantia, sed Pilmunus idē Stercutus, vt quidam dicunt, qui propter pilum inuentū, quo fruges confici solent, ita appellatus est. Si ergo proatus Latini est, non Turni auus, nā Stercuti Picus, Pici Faunus. Fauni Latinus est filius, sed in his nominibus abicitur poeta. *Diva Venilia mater.* Hoc ad Veneris obtrectationem, dicit, *Diva Venilia mater.* Nam Venilia Nympha est. Pilmunū autem auum Turni ideo dicit, vt à vicino, nobilis genere esse videatur, sicut est *Aeneas*. Nam paulo post dictura est ipsa Iuno, Pilmunūque illi quartus pater. Sane hanc Veniliam quidam Salaciam accipiunt Neptuni vxorem. Salaciam à salo. Veniliam quod veniam det exigentibus. *Atra face Sæuo bello: & belli diffinitio.* est. Nam non facibus Troiani pugnant, sed ferro, id est bello. *Auerrere preda.* Inuidiosē nam nihil rapuerant, *Lazere.* Fura: unde & sacrilegi dicuntur qui sacra legunt, hoc est furantur. Alibi: Vel quæ subiegi, tacitus tibi carmina nuper. *Gremis abducere patris?* Id est sponfas. Nam ante vium tabularum, matrimonii cautiones sibi inuicem emittebant, in quibus spondebant se consentire in iura matrimonij, & si leuiores dabant. Vnde & admissum est sponium & sponiam, vt dicamus à spondendo. Ceterū proprie *spondere* puellæ est, ergo sponsum non qui promittitur, sed qui spondet & spondentes dat. Sane exaggeratio est nimia in eo quod ait, *Gremis abducere: tanquam iam vxores.* *Præfigere puppis arma.* Propter illud, Scuta virum fluuio picta que innare carinas. Scilicet quando ad petenda auxilia nauigant. *Pacem orare manus, præfigere puppis arma.* Propter, Centum oratores angusta ad moenia regis Ire iubet. *Proque viro nebulam.* Inuisione pro viro rem inanem, dicit, aut quando eum Venus à Diomede liberauit, Vnde Neptunus ab Achille, quod Veneri quia in eius gratiam factum est imputatur. *Ventosa ina es.* Vacuos. & est nebulæ diffinitio. *Et potes in totidem classim conuerrere nymphas.* Licet hoc Mater deū fecerit, tamen Veneri imputatur. Aut quia dicunt ipsam esse Marrem deū. *Nos aliquid Rutulos contra iuuisse nefandum est.* Confessio est non enim negat se iuuisse, sed attenuat dicendo aliquid.

7 *Aeneas ignarus abest, ignarus & absit.*

Est Paphos, Idaliumque tibi, sunt alta Cythera:

Quid grauidam bellis urbem & corda aspera rentas?

Nosne tibi fluxas Phrygia res vertere fundo

Conamur: nos: an miseros qui Troas Achiuus

Obiecit: qua causa sunt consurgere in arma

Europamque Asiæque, & fœdera soluere furto?

Me duce Dardanius Spartam expugnauit adulter:

Aut ego tela dedi: fouere cupidine bella?

Tunc decuit metuisse tuis: nunc sera querelis

Haud iustis assurgis, & irrita iurgia sacras.

Aeneas ignarus abest. Ea quæ soluere non possumus, irridemus: vt hoc loco. sic in Bucolicis præmisit. Diuini opus Alcimedontis, postea per irrisionem. Et nobis idem Alcimedon duo popula fecit. *Grauidam belli urbem.* Alibi, Populoque feroces Contundet. Urbem autem provinciam dicit, quo modo, Italiam quero patriam. *Nosne tibi fluxas.* Status relatiuus, per quem ostendit Venerem magis Troianis causam fuisse periculorum. *Fluxas.* Molles, quæ possent etiam sine inimicis perire. Res ergo fluxas: rempublicam fluxam dicit, vel fluxas labefactatas. *Fœdera soluere furto?* Legitur in historiis quod Troiani cum Græcis fœdus habuerunt. Vnde etiam receptus est Paris hospitiis, & sic commisit adulterium. Ego Fœdera soluere furto, est amicitias adulterio dissipare, nam furtum est adulterium: vt, Et dulcia furta: an quod Paridem vctum à Menelao iuripuit morti, an quod Pandarus dissipauit, vt sic pro furtum? Et eueris Ilij hæc est vera causa, nam fœdera quæ inter Græcos & Troianos fuerunt, ita soluta sunt: Hercules cum expugnato Ilio filiam Laomedontis Elionam Priami sororem Thelamonni dedit, profecti sunt legati cum Priamo, & eam minime repetere potuerunt, illis dicentibus se eam habere iure bellorum. Vnde commotus Priamus misit Paridem cum exercitu vt aliquid tale abduceret: aut vxorem regis aut filiam, qui expugnata Sparta Helenam rapuit. Hinc quid tale abduceret: aut vxorem regis aut filiam, qui expugnata Sparta Helenam rapuit. Hinc ergo Virgilius vtrunque tangit: & istam historiam quam modo diximus, & propter iudicium Paris,

A Paridis, quamvis fabula sit illa res, & à poetis composita. Qui Troas Achivis. Ideo masculinum genus posuit, quia dei Arsenothelæ sunt. ut dictum est supra, ideo dicit qui de Venere & in sub-auditione ponuntur ea quæ non possumus dicere aperte. *Confurgere in arma.* Pro conturgendi, Infinitus modus verbi, pro participio. *Dardanium.* Non propter iniuriam Æneæ hoc posuit, qui Dardanus dicitur: Nam perite dubium nomen elegit, qui contumeliam communicaret Æneæ. *Spartam expugnatis.* De historia est. Nam cum sollicitata Helena Parin se qui noluisse, egressus ille civitatem obsedit: qua eversa Helenam rapuit: unde postea recipi meruit à marito. *Tela dedisti.* Aut bello, aut amore Alexandri. *Cupidine.* Eo scilicet quo in amore Paridis Helena compulsâ est. *Decuit metuisse.* Optima est elocutio, nam utrumque præteriti est temporis. Si enim dixeris, Decet metuisse: incongruum est, quia dei præsentis est metuisse præteriti. *Sera.* Pro sero, ut Nec fera comantem Narcissom. *Irrita.* Vana, substantiam non habentia. *Tactus.* Ventilas.

B 8 *Talibus orabat. Iuvo, cunctique fremebant.*
Cœlicola assensu vario: ceu flamina prima,
Cum deprensa fremunt sylvis, & cœca volutant.
Murmura, venturos nautis prudentia ventos.
Tum pater omnipotens, rerum cui summa potestas,
Infit. eo dicente deum domus alta silescit,
Et tremefacta solo tellus, silet arduus ather:
Tum Zephyri posuere, premis placida aquora pontus.
Accipite ergo animis, atque hæc mea figite dicta.
Quandoquidem Ausonios coniungi sedere Teucris
Haud licitum est, nec vestra capit discordia finem:
Quæ cuique est fortuna hodie, quam quisque secat. Spem,
Tros Rutulifve suat, nullo discrimine habebat:
Sen fetis Italium castra obsidione tenentur,
Sive errore malo Troia, monitisque sinistris.
Nec Rutulos solvo, sua cuique exorsa laborem,
Fortunamque ferent: rex Iuppiter omnibus idem.
F A T A *viam invenient, stygij per flumina fratris,*
Per pice torrentis, atraque voragine ripas,
Annuat, & totum nutu tremefecit Olympum.
Hic finis fandi: solio tum Iuppiter aureo
Surgit, cœlicola medium quem ad limina ducunt.

E Orabat. Loquebatur. Vnde & oratores dicti sunt. nam rogabas si dixeris, non procedit, quia magis conuiciabatur. *Assensu vario.* Quia pars Veneri, pars Iunoni fauebat. *Ceu flamina prima.* Cum deprensa fremunt sylvis. Non subito deprensa, sed aut in sylvis detenta, aut intellecta. *Es cœca vultans Murmura.* Non tempestatis facit comparationem, sed signi tempestatis futuræ. Quædam enim arcana ratione fit ut sit murmur in sylvis ante ventorum aduentum. Vnde ait, Cœca murmura: ut, Cœcique in nubibus ignes, quorum ratio non apparet: Terrificant animos. Sic in Georgicis, continuo ventis surgentibus, aut freta ponti Incipiunt agitata tumescere. & aridus altis Montibus audiri fragor. *Tremefacta solo tellus.* Loquente Ioue stupor elementorum omnium ostenditur per naturæ mutationem. Nam & quidquid in æterno motu est, quieuit: & contra, terra mota, est temper immobilis. Vnde Horatius, *Et bruta tellus.* *Zephyri posuere.* Salustius, *Iam repente visus se ire Tagus.* *Premis placida.* Id est premitendo reddidit placida. *Accipite ergo animis.* Totus hic locus de primo Luculij translatus est libro, ubi inducuntur dii habere consilium, & agere primo de interitu Lupi cuiusdam ducis in republica: postea sententias dicere. Sed hoc quia indignum erat heroico carmine, mutauit. Et induxit primo loquentem Iouem de interruptis foederibus, cuius orationem interrupit Venus, post securâ Iunonis verba sunt, quibus redarguit Venerem. Vnde nunc Iuppiter illud quod omiserat, reddidit, dicens, Ergo quoniam pacem esse non vultis, ea quæ sum dicturus accipite: Et hoc significat verius qui subsequitur. *Quandoquidem.* Bene dicendæ sententiæ ordinem seruauit, nam sicut & in Salustio, & in Philippiis legitur, antequam dicatur sententiâ, eius præmittitur ratio: quod

hodieque in usu est. *Haud licitum est*. Et licuit dicimus, & licitum est sicut & placuit, & placitum est. Terentius, *ibi sunt cognite, placita sunt*. *Que cuique est fortuna hodie*. Specialiter Iupiter pro Troianis agit, sed hac arte, ut videatur totum pro Iunone loqui, & re vera verba pro Iunone sunt, sed alius intuens deprehendit Troianorum fauorem. Nam dicendo *Nulli fas esto*, & in litu fore res in quo sunt hodie, Troianis se fauere significat, quorum ducis aduentu statim victoria conquireretur. Et vult nihil valere, ea quæ aut Venus conquesta fuerat de absentia Æneæ, aut Iuno de Turni parentibus dixerat, in eius scilicet commendationem, *Seeat*. Sequitur, tenet, habet: ut, Ille viam secat ad naues. Tunc de lectas dicimus, habitos animorum & instituta philosophorum circa disciplinam. *Fuat*. Id est fuerit futuri temporis est verbum defectiuum. *Sen fati*. Italiam castra obsidione tenentur. Sive mala fato Italorum obsidentur castra Troianorum, sive Troiani malo errore, & montis aduersis ad Italiam venerunt: neminem absoluo. Vnde propter Amphibologiam sic distingue, Italiam: & infer, Castra obsidione tenentur, scilicet Troianorum. Ipsi enim obsidentur, non Itali. *Nec Ruculos*. Hoc & de Troianis dictum accipe. *Soluo*. Absoluo. nam Aphærcim pertulit soluo. *Monis autem sinistris*. Propter, Cassandræ impulsu furis. *Exorsa rerum*. Facta initia, actus hodierni diei. Id est secundum sua cœpta habebit euentum. *Laborem fortunamque*. Periculum, fortunam, felicitatem. *Fata viam inueniunt*. Scit enim hoc esse fatale, ut Æneas imparet in Italia. Et videtur hic ostendisse, aliud esse fata, aliud Iouem. *Strygi per flumina fratris*. Hypallage est, Per Stygia flumina fratris. Et bene etiam iureiurando statuta confirmat: ut rem immobilem necessitate constituat, *Totum nuu tremeseit O ynpun*. Hoc Homeri est *μῆρας ἐκίχθη δρυπυον*. *Calicole medium*. Poetice mores hominum ad deos refert, ut magistratum deducunt.

9 Interea Rutuli portis circum omnibus instant,
 Sternere cade viros, & mœnia cingere flammis.
 Ast legio Æneadum vallis obsessâ tenetur:
 Nec spes ulla fuga, miseri stant, turribus altis
 Nequicquam, & rara muros cinxere corona.
 Iasius Imbrasides Hicetaonisque Thymoetes,
 Assaracique duo, & senior cum Castore Thybris,
 Prima acies: hos germani Sarpedonis ambo,
 Et clarus Ethemon Lycia comitantur ab alta.
 Fert ingens toto connexus corpore saxum.
 Haud partem exiguam montis, Lyrnesius Agmon,
 Nec Clytio genitore minor, nec fratre Menestheo.
 Hi iaculis, illi certant defendere saxis,
 Molirique ignem, neruoque aptare sagittas.
 Ipse inter medios Veneris iustissima cura,
 Dardanius caput ecce puer detectus honestum:
 Qualis gemma micat, fuluum que diuidit aurum.
 Au collo decus, aut capiti: vel quale per artem
 Inclusum buxo aut Orisca terebyntho
 Lucet ebur, fisis cervix cui lactea crines
 Accipit, & molli subnectit circulus auro.

Portis circum omnibus instant. Instant portis omnibus circum, id est circum circa fusi. Nam modo *circum*, aduerbium loci est. *Ast legio*. Prolepsis, nam legionis nomen Troiani temporis non fuit. *Vallis*. Intra vallos, id est fossarum fustes, qui valli vocantur. Nam munitio ipsa, vallum neutro dicitur genere: & hoc dicit, Tenebantur Troiani intra vallos, quos ipsi posuerant, ne eorum castra facile irrumperent Rutuli. Vallum enim, non modo obsidentium, sed oblesorum debemus accipere. *Nec spes ulla fuga*. Miserrimum & vltimum præsidium fuga est: tamen etiam hoc carebant. *Imbrasides*. Imbrasi filius. *Hicetaonius*. Hicetaonius filius: Et bene ex varietate syllabarum quaesuit ornatum. Nam patronymica aut in *des*, aut in *ius* exeunt, quibus & uti possumus. *Quæ enim in mon terminantur*, ad nos transire non possunt. *Senior cum Castore Thybris*. Possumus & in solum Thybrim senem accipere: & Castorem etiam si legamus, Et

A mus, Et senior cum Castore Thybris. Nam Amphibologia est. *Prima acies.* Hoc est magni viri: & est diffinitio eorum qui in prima acie fuerunt. vnde laudis magis est, nam hoc dicit, magni viri. Ordinis enim esse non potest, quia res in muro est. *Germani Sarpedonis.* Aut inter te germani Sarpedonis filij: aut Sarpedonis fratres ex eadem matre. *Lycia alta.* Nobili quos comitantur qui sunt Lycia ab alta. *Fers ingens toto.* Quidam sine effectu ferentem saxum inproprie inductum accipiunt, sed hoc ita resoluunt, quod qui iactum saxum refert, vnus tantum rei euentum ostendit, qui ferentem dicit longum iactum notat. *Lyrnesus.* Id est Phryx. Acmon ergo & Menestheus filij Clytij: nam Lyrnesos ciuitas est Phrygiæ, vnde fuit Briseis, quam ciuitatem Achilles expugnauit. *Menestheo.* Non Mnestheo, de quo paulo post dicturus est, nam non stat versus: ita tamen vt meminerimus in vltima syllaba esse Synæresim propter rectam scansionem. *Hi iaculis.* Rutuli scilicet. *Illi certant.* Troiani. *Veneris instissima cura.* De quo merito curet, quia ei debebatur imperium. *Molirique ignem.* Quid est moliri? num iniicere, an tentare iacere? & subaudiendum, alij atque alij. *Caput detectum.* Sine galea: quasi non pugnaturus, propter, Cætera parce puer bello. Intererat autem quasi dux. *Ecce.* Pro admiratione & demonstratione. *Honestum.* Pulchrum. Terentius, *Ita me dij bene ament, honestus est.* *Micas.* Scilicet Alcanius: micat quasi gemma. *Aut colli, aut capiti.* Figurata est, nam commune est colli vel capitis decus. *Oricia terebyntho.* Oricos ciuitas est Epiri, iuxta quam nascitur terebynthus nigrum lignum habens, folia in buxi speciem. Retulit autem comparationem ad candidum vultum, qui erat nigris crinibus cinctus.

C 10 *Te quoque magnanima viderunt. Ismare gentes
Vulnera dirigere, & calamos armare veneno,
Mæonia genere se domo: vbi pingua culta,
Exercentque viri, Pæctolusque irrigat auro.
Affuit & Mnestheus, quem pulsi pristina Turni
Aggere murorum sublimem gloria tollit:
Et Capys: hinc nomen Campana ducitur urbi.*

D *Magnanima gentes.* Hic est ordo, aliter non stat versus, est autem prosphonestis. *Ismare.* Modo nomen est proprium, nam Ismarius appellatiuum facit, a monte Ismaro Thraciæ. *Vulnera dirigere.* Pro dirigentem: vulnera autem dirigere, id est sagittas quibus fiunt vulnera, est autem *reges reges.* Vt, Insequitur infesto vulnere Pyrrhus: & acerrime expressit ineuitabiles sagittas, dicens eum vulnera, non tela dirigere. *Mæonia.* Lydia, quæ ante Mæonia vocabatur. Ergo ideo genere se quod Lydius. *Pingua culta.* Aut figuratum est quæ exercendo culta faciunt, aut culta pro aruis. *Pæctolusque irrigat auro.* Pæctolus & Hermus Lydiæ flumina sunt, aurum trahentia sicut Tagus. Sed Pæctoli fabula talis est: Midas rex cum hî regnaret Sileus captus ab eius sociis & vincus est, miseracione vel prudentia eum & resoluus fecit, & omni adfabilitate fouit, quibus rebus ille gratiam rependens, præstitit Midæ vt quidquid tetigisset in aurum verteretur, sed cum ille quæcunque contigisset in aurum conuertens, fane periclitaretur, ex præcepto in Pæctolum fluuium abluendi gratia se mittere iussus est, in quem se cum recisset, ferendi auri naturam flumini dedit, ipse detulit in aurum quæ contigebat mutare. *Inrigas autem auro mire,* cum ramenta quædam auri inueniri dicantur. *Et Capys: hinc nomen Campana ducitur urbi.* Ille quidem hoc dicit, sicut Ouidius qui Caprin de Troianis esse commemorat. *Ille dedit Capis, repetita vocabula Troie.* Cæliusque Troianum Capin cõdidisse Capuam tradidit, eumque Æneæ fuisse sobrinum. Alij hunc Capym filium Capeti volunt esse Tyberini auum, ex quo fluuius Tyberis appellatus est, eumque Capum conditorem produnt: Alij Capyn Samnitum, condidisse Capuam confirmant. Sed Capuam vult Linius a locis campestribus dictam in quibus sita est: Constat tamen eam a Tuscis conditam de viso falconis augurio, qui Tusca lingua Capys dicitur: Vnde est Capua nominata, Tuscos autem omnem pene Italiam subiugasse manifestum est. Alij a Tuscis quidem retentam & prius Aliternum vocatam: Tuscos a Samnitibus exactos Capuam vocasse: ob hoc quod hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curui fuerunt, quemadmodum falcones aues habent, quos viros Tusci Capuas vocarunt. Varro dicit propter cæli temperiẽm & cespitis fecunditatem campum eundem Capuanum, siue Campanum dictum, quasi sinum salutis & fructuum.

E *Inrigas autem auro mire, cum ramenta quædam auri inueniri dicantur. Et Capys: hinc nomen Campana ducitur urbi.* Ille quidem hoc dicit, sicut Ouidius qui Caprin de Troianis esse commemorat. Ille dedit Capis, repetita vocabula Troie. Cæliusque Troianum Capin cõdidisse Capuam tradidit, eumque Æneæ fuisse sobrinum. Alij hunc Capym filium Capeti volunt esse Tyberini auum, ex quo fluuius Tyberis appellatus est, eumque Capum conditorem produnt: Alij Capyn Samnitum, condidisse Capuam confirmant. Sed Capuam vult Linius a locis campestribus dictam in quibus sita est: Constat tamen eam a Tuscis conditam de viso falconis augurio, qui Tusca lingua Capys dicitur: Vnde est Capua nominata, Tuscos autem omnem pene Italiam subiugasse manifestum est. Alij a Tuscis quidem retentam & prius Aliternum vocatam: Tuscos a Samnitibus exactos Capuam vocasse: ob hoc quod hanc quidam Falco condidisset, cui pollices pedum curui fuerunt, quemadmodum falcones aues habent, quos viros Tusci Capuas vocarunt. Varro dicit propter cæli temperiẽm & cespitis fecunditatem campum eundem Capuanum, siue Campanum dictum, quasi sinum salutis & fructuum.

F 11 *Illi inter sese duri certamina belli
Contulerant: media Æneas freta nocte secabat.*

Namque ut ab Euandro castris ingressus Hetruscis,
 Regem adit, & regi memorat nomenque genusque:
 Quidve petat, quidve ipse ferat. Mezentius arma
 Quae sibi conciliet: violentaque pectora Turni
 Edocet: humanis quae sit fiducia rebus
 Admonet: immiscetque preces: haud sit mora, Tarchon
 Iungit opes, foedusque ferit. tum libera fatiis
 Classem conscendit iussis gens Lydia diuūm
 Externo commissa duci. Aeneia puppis
 Prima tenet, rostro Phrygios subuecta leones:
 Imminet Ida super, profugis gratissima Teucris.
 Hic magnus sedet Aeneas: secumque volutat
 Euentus belli varios: Pallasque sinistro
 Affixum lateri, iam quærit sydera, opaca
 Noctis iter, iam quæ passus terraque marique.

Contulerant. Nocte interueniente peregerant. Media Aeneas freta nocte secabat. Aut media nocte, aut freta media. Namque ut ab Euandro. Rem ante obmissam breuiter exsequitur. Regem adit. Instanti tempore adit. Quidve petat. Scilicet auxilium. Quidve ipse ferat. Auxilij vicissitudinem. ut supra Euandro, Accipe, daque fidem. Multi autem quidque petat, quidque ipse ferat dicunt oportuisse dici, sed mutatam coniunctionem: neque enim ex alterius persona exponitur: sed totum ex Aeneas, & ideo quæ, coniunctione opus fuisse, ve enim proprie vel significat, ut sic, Nec patris Anchisæ cineres manesve reuelli. Mezentius arma. Quæ sibi conciliet. Iniicit latenter timorem, ne forte possit collectis auxiliis Mezentius in regna remeare, a quibus fuerat ante depulsus. Violentaque pectora Turni. Superba: ut est illud, Quos illi bello profugos egere superbo: id est violento. Humanis quæ sit fiducia rebus. Latenter hoc dicit, Nolite putare fixam esse & stabilem felicitatem, magna est enim rerum varietas, inuicem accipietis auxilia. Admonet, immiscetque preces. Partim rogat, partim admonet hoc esse tutum solatium humanæ vitæ, si vel mutua dentur auxilia, vel in prosperis positi etiam obiecta considerent: & est superioris versus expressio. Nam edocet quid peteret, & quid eum sollicitabat. Admonet vero vel causâ Mezentii, vel quia instabilis est & vaga fortuna. Tarchon. Hoc nomen ubique Græce ponit excepto vno loco: ut est, Haud procul hinc Tarcho: & Tyrreni, atque id propter metrum. Ferit. Facit, ex more Romano propter porcum qui de lapide feritur. Libera fatiis. Exempta necessitate fatali, qua pugnare non poterat propter illud, Externos optare duces. Gens Lydia. Per derivationem Lydia gens, nam Lydia provincia, proprium est. Prima tenet. More viri fortis in principis est. Alibi, Princeps ante omnes dentum Palinurus agebat Agmen. Rostro Phrygios subiunctis Leones. Pro subiunctis Leones habens. Vult pro iugo rostrum nauis fuisse, Leones autem singulos, in singulis nauis partibus fuisse depictos. Sane hoc loco notant Critici, quemadmodum tam cito potuerint fieri naues Aeneas, quod excusat pictura, quam solam mutatam debemus accipere. Ergo hanc nauem Aeneas ab Etruscis datam intelligamus: quidam volunt hanc nauem ex his esse quibus Aeneas ad Euandrum erat euectus, & ad Etruriam terra esse portatam. Gratissima. Propter illic nauigia fabricata. Euentus belli varios. Licet haberet fortissimum militem, cogitabat tamen incerta bellorum. Iam quærit sydera. Deest de Aeneas; Et quærit sydera, num de syderibus quærit? an ipsa sydera? id est præsentet: aut num causâ quærendi quod cupiat vicem? Noctis iter. Aut per quæ nox decurrit: aut quæ intuentes naturæ iter peragunt noctibus. Iam. Modo, ut, iamque hos eursu, iam præterit illos. Quæ passus terraque marique. Num quia audiendo res gestas Aeneas, incendatur & ipse ad imitandi cupiditatem?

12

Pandite nunc Heliconæ dea, cantusque mouete,
 Quæ manus interea Thuscis comiterur ab oris
 Aeneas, armetque rates, pelagique vehatur.
 Massicus arata princeps secat, ænoratigri:
 Sub quo mille manus iuuenum, qui moenia Clusi,
 Quique urbem liquere Cosas: quæis tela sagittæ

Coriique

*Coriti que leues humeris, & lethifer arcus.
Vnatorius Abas: huic totum insignibus armis
Amen, & aurato fulgebat Apolline puppis.
Sexcentos illi dederat Populonia mater
Expertos belli iuuenes: ast Ilua trecentos,
Insula in exhaustis Chalybum generosa metallis.*

A Pand'ito nunc Helicon a deo. Parnassus mons est Thessalia iuxta Boetiam, quem locum aliquando Aones tenuerunt, qui in duo finditur iuga, Citheronem Liberi, & Heliconem Apollinis & Musarum. Ex quo fons manare dicitur quem Pegasi vngula protulisse fertur qui vocatur Hippocrene. *Tusci*. Tusci à frequenti sacrificio sunt dicti *deus* & *deus*. Vnde Tulcos populos benedicimus: Tusciam vero non debemus dicere, quia nequaquam in Idoneis auctoribus legitur, sed aut Etruria dicenda est ab Etrusco principe, aut Lydia à Lydo, aut Tyrrhena ab eius fratre, qui vt supra diximus, cum parte populi de Meonia venit ad Italiam; quod ergo hic dicit Virgil. Tulcis comitetur ab oris, de Tuscarum finibus intelligendum est. *Massicus arata princeps fecit equora tigris*. Inter auxilia accipiendum, nam *Æneæ* prima est nauis, & licet sit catalogus, id est incriptio, in quo enumerantur hi qui de Tuscia venerunt, inuenit tamen aliquam varietatem quod hos cum nauibus venisse commemorat, cum in septimo Turni socios per terram venisse memorauerit. Sane sciendum amare Virgilium ducibus Italici dare nomina vel fluuiorum vel montium. Vt ergo supra Almonem, & Auentinum commemorauit: sic nunc Massicum dicit. Nam Massicus mons est, vnde & Massicum vinum dicitur. Plerique tamen Massicum nolumnt proprium nomē esse, sed appellatiuum dicentes Osinium esse Massicum regem. Nam paulo post dicitur est, Quia rex Clusinus aduectus Osinius oris, & nunc dicit, Qui moenia Clusi. Multū alium Massicum, & alium Osinium esse voluerunt. *Ærta tigris* autem, cuius rostrum erat in similitudinem tigridis, nanque solent naues vocabula accipere à pictura tutelarum, hinc est, Hunc vehit immanis Triton. Item, & aurato fulgebat Apolline puppis. Tigris autem secundum regulam dixit, nam Græca nomina quæ genitiuum singularem in *dis* mittunt, in eo tantum & in datiuo crescunt: & in accusatiuo & ablatiuo paria sunt nominatiuo, vt Tigris, tigridis, tigridi, tigrim, tigris, à tigris. Isis, isidis, isidi, isim, isis, ab isis. Si aliter inuenerimus, abusuū est. Vt in Luciano *Ocyor & cæli flammis, & tigriside factu. Mæna clusi*. Pro Clusiu nam Clusium dicitur, & est dictum per Synæchism: sicut Nec cura pecuis, pro peculi. Clusium autem est oppidum iuxta Massicum: quod in Etruria condidit Clusius Tyrrheni, siue Telemachus Vlyxis. *Cosus*. Ciuitas Tusciæ, quæ numero dicitur singulari secundum Salustium. Vnde apparet Collas hunc vsurpative dixisse. *Coriti que*. Coriti proprie sunt arcuum thecæ: dicuntur tamen etiam sagittarum, quas & pharetras nominamus. *Vna*. Ad totam classē refert. *Torui*. Pro forti & aipero vel terribili. *Fulgebat*. Scilicet puppis aurato Apolline. *Arms*. Exercitu. *Populonia*. Ciuitas Tusciæ. Matrem autem eorum qui venerant patriam dixit, vt alibi, Insignem quem mater Aritia misit: quidam Populoniam, post xii populos in Etruria constitutos, populum ex Insula Corsica in Italiam venisse, & condidisse dicunt. Alij Populoniam Volaterranorum coloniam tradunt. Alij Volaterranos Corsis eripuisse Populoniam dicunt. *Expertos bella*. Peritos, nam expertes sunt ignari. Belli autem potest pro in bello accipi. *Ilua*. Quidam Iluam Ithacem dictam volunt, est autem Insula adiacens Tusciæ in conspectu Populonia: Probus Trecentos, subdistingui vult, vt Insula sequentibus iungatur. *In exhaustis Chalybum generosa metallis*. Quanto exhausta fuerit, tanto generosior, hoc est *peritus*. Ergo in exhaustu, non est vna pars orationis. Nanque dicit Plinius secundus, *Cum in altis regionibus effossis metallis terre sint vacuæ, apud Iluam hoc esse mirum quod sublata renascuntur, & rursus de hisdem locis effoduntur*. Varro & aliud dicit, nati quidem illic ferrum, sed in strictum non posse cogi nisi transectum in Populonia Tusciæ ciuitatem ipsius insulæ vicinam.

B *13* Tertius ille hominum diuumque interpres *Asylas*,
Cui pecudum fibra, cæli cui hydra parent,
Et lingua volucrum, & præsagi fulminis ignes:
Mille rapit densos acie, atque horrentibus hastis.
Hos parere iubent *Alphea* ab origine Pise,
Vrbs Hetrusca solo, sequitur pulcherrimus *Astur*,

*Astur equo fidens, & versicoloribus armis.
Tercentum adiciunt (mens omnibus una sequendi)
Qui Carète domo, qui sunt Minionis in aruis.
Et Pyrgi veteres, intempestaque Grauisca.*

Hominum, diuinque interpres Asylas. Deorum quos interpretatur, hominum quibus interpretatur & diuinis indicat mentes, interpres vocatur. Sed notandum quod ait Nigidius Figulus, has artes ita inter sese esse coniunctas ut alterum sine altero esse non possit. Vnde his quos perfectos vult probare Virgilius, omnium diuinandi artium facit præstare scientiam, ut hoc loco. Itē supra Heleno de quo ait, Troiugena interpres diuū, qui numina Phœbi; Qui tripodas Clarij lauros, qui sydera sentis. Nigidius autem solus est post Varronem, licet Varro præcellat in Theologia, hic in communibus literis: nā uterque utrunque scripserunt. *Fibræ* Fibræ sunt iecoris extremitates. *Parent* autem, peritissime agnoscuntur. Quod si parent obtemperant, non procedit: nam quomodo sydera ut fibræ, vel fulgura possunt obtemperare? Aut parent apparent ac parent, quasi nihil ei absconditum, vel ablitutum sit. An hyperbolice tantā illi scientiam syderum vel ceterarum quas dixit rerum esse, ut ei parere videantur, sicut dicimus artes quibusdam esse subiectas? Sed parent, id est agnoscuntur, quod ad omnia referendum est fibræ, sydera, voces abium, fulmina, nām si videntur: tantum accipias, cuius possunt videri: nec tamen intelligi. Item voces auium non videntur, sed agnoscuntur auditæ. *Præfagi fulminis ignes.* Præfagi, futura denuntiantis, ut De cœlo tactas memini prædicere quercus. Eit enim Iouis filius fulmen de quo tantum futura noscuntur, ut in octavo plenius de fulminis generibus dictum est. Alij non ipsum fulmen præfagum accipiunt, sed eos præfagos qui inde futura prædicunt. *Rapit.* Raptim ducit. *Densos acie.* In acie contractos & coniunctos. *Alpheæ ab origine Pise.* Alpheus fluius est inter Pisas & Elidem ciuitates Arcadiæ, vbi est templum Iouis Olympici: ex quibus locis venerunt qui Pisas in Italia condiderunt, appellatas à ciuitate pristina: vnde de nunc addidit, *vrbs Hetrusca solo:* cum præmississet, *Alpheæ ab origine Pise.* Sane Pisas antiquius conditas à Peloponesso profectis, vel ab his qui cum Pelope Lidem venerunt. Alij Pitum Cætarum regem fuisse Apollinis Hyperborei filium, & cum Samnitibus bellum gessisse, à quorum regina quæ post coniugis mortem imperio successerat, receptum in Etruria oppidum suo nomine condidisse. Alij locum ex deo priuigno genitum iuuenem viribus magnis Pisas condidisse aiunt: Cato originum, qui Pisas tenuerunt ante aduentum Etruscorum negat sibi compertum, sed inueniri Trachonem Tyrreno oriundum, postquam eorundem sermonem ceperit Pisas condidisse, eum ante regionem eandem Teutones quidam Græce loquentes possederint. Alij vbi modo Pise sunt, Focida oppidum fuisse aiunt, quod nobis indicio est à Peloponesso originem id oppidum trahere. Alij incolas eius oppidi Teutas fuisse, & ipsum oppidum Teutam nominatum, quod postea Pylas Lydi lingua sua singularem portum significare dixerunt, quare huic vrbi à portu lunæ nomen impositum. Alij ab Epæo Troiani equi fabricatore conditum tradunt, qui cum alijs Græcis in hanc regionem reiectus est. Vbi, postquam Troiana captiua metu dominarum ad quas deducebantur naves incenderunt, desperatione reditus remansit, vbi eumque condidit, & ab ea quæ est in Peloponesso Pisas cognominauit. *Equo fidens.* Id est, Eques optimus. Quidam Astur pro Astures accipiunt, apud quos equi & Equites optimi perhibentur. *Versicoloribus armis.* Depictis, per quod bellicosus ostenditur. *Tercentum adiciunt.* Consentiant & accedunt eius voluntati: quod sequentia explanant. *Probus adiciunt, adiacent,* & quasi iuxta sunt tradit. *Mens omnibus una sequendi.* Id est coniuati sunt. *Qui Carète domo.* Ac si diceret, qui sunt domo Carthagine. *Ceræ autem* ut supra diximus dicitur, *vrbs tē* quod verbum salutandi grātia apud Græcos dici solet. Hanc Pelatgi condiderunt, qui cum sitim passis, nec vsquam aquam inuenientes, casu quodam fontem inuenissent, in eodem loco oppidum condiderunt. Nec videatur contrarium quod ait. Dicit Agylina nequicquam ex vrbe iecutos: quasi & Turno & Enæ præster auxilium, nām illi Laulum fugientem secuti sunt: hi vero communi odio & consilio totius ciuitatis in Mezentium arma commouerunt. *Minionis.* Fluius est Minio Tusciæ ultra centum cellas. *Et Pyrgi veteres.* Hoc castellum nobilissimum fuit eo tempore, quo Tusci piraticam exercuerunt, nām illie metropolis fuit, quod postea expugnatum à Dionysio tyranno Siciliæ dicitur, de qua Lucilius, *Scorta Pyrgentia.* *Intempestaque Grauisca.* Grauiscanum oppidum, alijs intempellum dicunt ventis & tempestatibus carens: quod nulla potest ratione contingere. Intempellus ergo Grauisca accipiamus pessilentes & secundum Plinium in naturali historia, & Caronem in Originibus, ut intempesta intelligas sine temperie, id est tranquillitate, nām ut ait Cato, *de Grauisca dicta sunt, quod grauem aerem sustinent.*

A
*Transferim, Cyne, & paucis comitate Cupauo:
 Cuius olorina surgunt de vertice penna,
 Crimen amor vestrum formaque insigne paterna.
 Nanque ferunt luctu Cynum Phaëontis amati,
 Populeas inter frondes umbramque sororum,
 Dum canit, & moestum musa solatur amorem:
 Canentem molli pluma duxisse senectam,
 Linquentem terras, & sidera voce sequentem,
 Filius aequales comitatus classe ceteruas,
 Ingentem remis Centaurum promouet: ille
 Instar aqua saxumque undis immane minatur
 Arduus, & longa sulcat maria alta carina.*

Ligurum ductor Nam Liguria post Thusciam est circa Gillos. *Cyne*. Canare, quidam duci nomen datum tradunt à Cunaro monte, qui in Piceno. *Cupauo*. Hic Cupauo sicut declinatur Cato, vel Cicero. *Nanque ferunt luctu Cynum Phaëontis amati*. Phaëton Clymènes & Solis filius, qui cum doleret obiectum sibi ab Epapho rege Ægypti quod esset non de sole, sed de adulterio procreatus: duce matre venit ad Solem, & poposcit, ut si vere esset eius filius, petita præstaret. Quod cum Sol iurasset per Sygiam paludem se esse facturum, petiit ille ut eius curus ageretur. *Sed post iurandum negare non potuit*. Acceptis itaque curibus Phaëton, cum ex lier orbitam Solis, & coepisset mundus ardere à Ioue fulminatus, in Erydanum cecidit qui Padus vocatur. Huius interitum stentes sorores Phaëtonis & Lampetis in arbores mutatae sunt deorum miseratione: ut hic dicit in populos, ut in Bucolicis, in alnos. Fuit etiam quidam Ligus, Cynus nomine dulcedine cantus ab Apolline donatus; mater Phaëtonis, qui cum eum dederet extinctum, longo luctu in auem sui nominis versus est: qui postea ab Apolline inter sidera collocatus est: huius nunc filium Cupauonem dicit habere cynthias in galea ad paternæ formæ insignie monstrandum. *Crimen amor vestrum*. Phaëtonem à Cycno amatum aut pie, aut turpiter accipiamus necesse est. Si turpiter, talis est Ienius, *Crimen vestrum est ô Cycne & Phaëton, quod si amastis*. Alij *strum*, pro tuum accipiunt: & ad solum Cynum referunt: ut Vos ô Caliope precor: Si pie amauit, secundum Asprum *crimen* erit causa, ut in Æneid. Et crimine ab vno Duce omnes, ut sit Ienius, ô Phaëtoniades sorores, & ô Cycne causa vestrum, id est vestræ mutationis, amor est: quia sic Phaëtonem amastis ut periret is *Umbramque sororum*. Ambitiose dictam, pro inter arbores de sororibus factas. Est et vna de his quæ habet Virgilius inimitabilia & sua propria. Tale est illud. Simulque alterna volumina crurum. Et, Cum primum sulcos æquant lata. *Musa*. Carmine, cantilena. *Canentem sei etiam*. Quia canentem senectam pro albo colore neoterice dictum putant: canentem senectam mollibus tranlegit in plumis. *Sidera voce sequentem*. Cum cantu cælum petentem: vel quod est re vera relatus in sidera, sicut videmus in Iphæra. *Æquale comitatus classe ceteruas*. Aut æqualiter habens per naues distributas ceteruas, aut ipsi duci pares virtute. *Centaurum*. Aut nomen nauis, aut qui erat in nauis pictus.

B
 15 *Ille etiam patriis agmen ciet Ocnus ab oris,
 Fandisce Mantius & Tusci filius amnis,
 Qui muros matrisque dedit tibi Mantua nomen,
 Mantua diues aus, sed non genus omnibus unum:
 Gens illi triplex, populi sub gente quaterni:
 Ipsa caput populis, Tusco de sanguine vires.
 Hinc quoque quingentos in se Mezentius armat,
 Quos patre Benaco velatus arundine glauca
 Mincius infesta ducebat in æuora pinu.
 It grauis Auletes, centenaque arbore flactum,
 Verberat assurgens: spumant vada marmore verso.
 Hunc vehit immanis Triton, & cœrula concha
 Exterrens freta: cui laterum tenuis hispida nauti*

*Frons hominem præfert, in pristin desinit alius:
Spumea semifero sub pectore murmurat vnda.
Tot lecti proceres ter denis nauibus ibant,
Subsidio Troia, & campos salis ære secabant,*

Ocnus. Iste est Auenus quem in Bucolicis Bianorem dicit. Vt. Nanque sepulchrum Incipit apparere Bianoris. hic Mantuam dicitur condidisse, quam à matris nomine appell. ui. nam fuit filius Tyberis & Mantus Tyresæ Thebani varis filia, quæ ad Italiam post parentis venit interitum: Alij Mantos filiam Herculis vatem fuisse dicunt. Hunc Ocnus, alij Aulestis filium, alij fratrem qui Perusiam condidit referunt, & ne cum fratre contenderet, in agro Gallico Celenam quæ nunc Bona dicitur condidisse: permisisse etiam exercitui suo vt castella munirent in quorum numero Mantua fuit. Alij à Tarchone Tyrthent fratre conditam dicunt: Mantuam autem ideo nominatam, quod Etrusca lingua Mantum Ditem patrem appellant, cui etiam cum cæteris vrbibus & hanc consecrauit. Mantus vero Græce declinavit. nam si Latine vellet, Mantonis diceret, vt ait Plautus. Ionis. *Dives auis.* Maioribus præpotens. Et bene diues auis quia non ab Ocnus, sed ab aliis quoque condita sit: primum namque à Thebanis, deinde à Tuscis, nouissime à Gallis, vel, vt alij dicunt, à Sardinatibus qui Perusiam considerant. *Sed non genus omnibus vnum.* Quia origo Mantuanorum & à Tuscis venit qui in Mantua regnabant, & à Venetis: nam in Venetia posita est, quæ & Gallia Cisalpina dicitur. *Gens illi triplex, populi sub gente quaterni.* Quia Mantua tres habuit populi tribus, quæ & in quaternas curias diuidebantur, & singulis singuli Lucumones imperabant, quos in tota Tuscia duodecim fuisse manifestum est: ex quibus vnus omnibus imperat. hi autem totius Tuscia diuitas habebant quasi præfecturas, sed omnium populorum principatum Mantua possidebat. Vnde est, Ipsa caput populis. Ergo Virgilius miscet nouam & veterem Etruriam, vt vtriusque principatum patriæ suæ adsignet, cum alioquin Mantua ad hæc auxilia pertinere non debeat, quod Aeneas nulla à Transpadanis auxilia postularit, cum omnis exercitus aduersum Mezentium vno loco considerit, & propterea putetur Poeta in fauorem patriæ suæ hoc locutus, vt de hac sola trans Padum pro Aenea aduersum Mezentium auxilia faciat venisse, & quod nec populorum nomina, nec Lucumonum retulerit. *Tusco de sanguine vires.* Quia robur totum à Lucumonibus habuit. *In se armat.* Id est, Odio sui in anima compellit. *Patre Venaco velatus arundine glauca Mincius infesta dicebat in æquora pini.* Venacus lacus est Venetæ de quo fluius nascitur Mincius. Iure ergo dux Venetus fluium pro- uincia suæ depinxit in nauem quem Venaci filium, quia ex ipso habere originem dicit. *Gravis.* Fortis: vt, Ferit enī grauem Tymbreus Olyrim. Vel gravis aut animo, aut ætate, aut grauis propter nauem, nam sequitur, Centenaque arbore fluctum Verberat assurgens. *Centenaque arbore.* Non ait remis, sed arboribus ad exprimendam nauis magnitudinem, quæ plures habuit remorum ordines. Vnde ait Lucanus, *Et summus longe petit æquora remis.* *Marmore.* Mari Triton. Pictus in nauis prora sedens, & sic ait quasi de vero Tritone, vt Galea alta Chimæram sustinet, Aetæos effluentem faucibus ignes. *Cærule.* Cærule freta, non concha cærule, ne non ster versus, si cærule fuerit septimus casus. *Laterum tenus.* Vt Crurum tenus. *ἄχρη ἰπὶ μνάγον.* *Hispida.* Horrida, serosa, *Frons hominem præfert.* Modo frontem, primam hominis partem intelligimus. nam hoc dicit, *capite vique ad ima latera,* hominis monstrabatur effigies. *Spumea semifero.* Incertum vtrum pictus, an ex ære factus. *Tot lecti proceres.* Quare Tarchonem præterit? An quia illi omnes sub imperio eius fuerunt? *Ter denis.* Triginta naues accipiamus fuisse, non vt quidam volunt, singulos duces tricenas naues habuisse. nam enumeratorum militum non conuenit numerus, præsertim eum sequatur *subsidio Troia:* id est paruo auxilio. Nam apud maiores bella non ambitu, sed virtute conitabant. *Troia:* Aut castra Aeneæ dixit: aut Troia: pro Troianis.

16

*Ianque dies caelo concesserat, almaque curru
Nocturno Phoebe medium pulsabat Olympum.
Aeneas (neque enim membris dat cura quietem)
Ipse sedens, clauumque regit, velisque ministrat.
Atqui illi medio in spatio, chorus ecce suarum
Occurrit comitum: Nymphæ, quas alma Cybele
Numen habere maris Nymphasque è nauibus esse
Iusserat: innabant pariter, fluctusque secabant.*

Quot

A
*Quot prius crata steterant ad littora prora.
 Agnoscunt longe regem, lustranque choreis.
 Quarum quæ fundi doctissima Cymodocea,
 Pone sequens, dextra puppim tenet, ipsaque dorsa
 Eminent, ac laua tacitis subremigat undis.*

Tanque diis celo concesserat. Non dicit diem interuenisse: nam supra ait, media Æneas freta nocte iecabat, Et celo concesserat, pro celo, & deest nocti. *Noctinago.* Nomen mire compositum. *Phæbe.* Luna: sicut Sol Phæbus, Item & Titan Sol, & Titanis Luna. Describit autem noctem mediam, & dicit finitum diem secundum Romanum ritum. Quia media nocte diem numerant, & noctem similiter à medio die, nec Luna sine non poterant. Nec Lunæ fit sine causa commemoratio. Nam aliter videri Nymphæ non poterant. *Clauumque regit.* Pro clauo nauem regit, & dat Æneæ sicut in quinto libro gubernandi dedit peritiam. *Velisque ministrat.* Velis quidam datiuum volunt, non ablatiuum, vt si dicamus aliquem ministrare conuiuuiis. *Melior in spatio.* Inter nauigandum. *Chorus comitum nymphæ.* De nauibus factæ, & mire comitum, quia cum eo venerant. *Alma Cybele.* A Cybello Phryge qui primus ei lacrum instituit: Mater deum dicta Cybele dicitur, vt *velisque ministrat*, id est capitis rotatione: quod semper Galli motu capitis per furorem, comam rotantes, ululatu futura pronuntiabant. *Lucanus, Crinimque rotantes Sanguinei populi ulularunt tristia Galli.* Cybele autem Bacchus est, nam Cybele Anapæstus est: vt, Hic mater cultrix Cybele. *Imabant pariter.* Quia de nauibus veræ. *Quo prius.* Id est quantæ, ad numerum retulit. Ergo subtrahit tot. *Lustranque.* Circundant & circumeunt. *Doctissima Cymodocea.* Poetice: sicut & mutatio ipsa confingitur. Ergo doctissima quæ diuinitus hanc doctrinam fuerit consecuta. Nam stultissimum est quod quidam ait, Ilionci nauem fuisse, & ideo eam esse doctissimam fundi. *Pone sequens.* Hoc quidam ideo dictum tradunt, quod aduerse videri nolunt: vnde Eclog. viii. est, Transque caput iace, ne respexeris. *Dorso eminent.* Peritia natandi ostenditur. *Tacitis.* Aut ipse tacitus, aut pro tacite & leniter. *Subremigat.* Subnatat.

17
 D
*Tum sic ignarum alloquitur: Vigilasne deum gens
 Æneæ: vigila, & velis immite rudentes.
 Nos sumus Idææ sacro de vertice pinus,
 Nunc pelagi Nympha, classis tua: perfidus ut nos
 Præcipites ferro Rutulus, flammaque premebat,
 Rumpimus inuite tua vincula, teque per æquor
 Quarimus hanc genitrix faciem miserata refecit,
 Et dedit esse deas, æuumque agitare sub undis.
 At puer Ascanius muro, fossisque tenetur
 Tela inter media, atque horrentes Marte Latinos.
 Iam loca iussa tenet forti permixtus Hetrusco
 Arcas eques. medias illis opponere turmas,
 Ne castris iungant, certa est sententia Turno.
 Surge age & aurora socios veniente vocari
 Primus in arma iube: & clypeum cape, quem dedit ipse
 Inuictum ignipotens, atque oras ambit auro.
 Craftina lux, mea si non irrita dicta putaris,
 Ingenteis Rurula spectabit cadis acervos.*

E
 F
Ignarum adloquitur. Aut præsentia suæ ignarum, aut quod è nauibus Nymphæ factæ sunt. *Vigilansne deum gens.* Verba sunt sacrorum, nam virgines Vestæ certa die ibant ad regem sacrorum, & dicebant, *Vigilansne rex? vigila.* Quod Virgilius iure dat Æneæ, quasi & regi, & quem vbiq; Pontificem & sacrorum inducit peritum. Et bene primo interrogat, deinde quod vigilat approbat. *Deum autem gens.* Propter, Diis genite, & geniture deos. *Velis immite rudentes.* Hoc est rudentibus vela immittit, id est laxa, vt est illud Geor. iii. Notas odor attulit auras: Immitti autem dicuntur rudentes cum vela laxantur, *Sacro de vertice.* Argute sacro, ne miretur Æneas deas

factas. *Pinus*. hoc loco, secundum quartam declinationem dixit: in Bucolicis iuxta secundam ut, Menalus argutumque nemus, pinoique loquentes Semper habet. Et loquitur per diffinitiones. *Nos sumus*. Sane declamatorie hos versus explicuit. *Perfidus*. Qui post foedus bella commouit. hinc Latinus, Ipsi has sacrilego pendetis sanguine poenas. Alij e communi sermone perfidum Rutulum dici, quia ipsa Trojana est. *Vi nos*. Ut pro quoniam, Plautus in Pseudolo *Vi lassus veni de via, me volo curare*. Et in Mostellaria, *Eundem animum mihi oportet esse gratum, ut imperati*: pro quoniam. *Præcipes*. Nomen pro aduerbio, præcipitanter. *Rumpimus*. Propter illud Continuo puppes abrumpunt vincula ripis. *Inuita*. Ac si diceret, malueramus tibi potius feruire, quam in Nympharum numina commutari. *Tequis per æquor Quarimus*. Id est hæc nobis vagandi causa est ut te inuenire possimus. *Resecit*. Aut vacat re: aut quia ante nauium amiserant formam, ergo alteram fecit. *Et dedit esse deas*. Græca figura: ut, Donat habere viro. *A num*. B
Immortalem. *Agitare diu, ven*, hoc est agere. *Iam loca iussa tenet*. Ut & supra diximus, hoc
accipiendum est. nam intelligimus eques cum misisse per terram. *Ne castris iungant*. Aut se iubauidis: aut iungant pro iungantur. *Socios veniente vocari*. Antiquo verbo militiæ vius est, viros enim vocari significat eos qui necessitate in bellum non voluntate conueniunt. *Craffina lux*. Deest veniat, hoc est craffina lux veniat tantum, & *craffina lux*, si ad Eneam referas, spectabis, & non inrita dicta putaris, & *craffina lux*, iubauidendum cum venerit: si autem ad lucem, spectabit legit: *Craffina lux suspendendum quidam*. * *Speclabit adu aceruos*. Hæc est vera lectio: & oratio est Si mea dicta inrita non putaris craffina lux ingentis aceruos cædis videbit, nam male quidam *speclabit* legant, & ad lucem referunt: quod non procedit. nullus enim sic loquitur. *ô Aenea*, si quæ dico mihi crede, *ô lux craffina ingentis cædis aceruos videbis*. Alij more antiquo lux pro luce accipiunt. Lucilius in tertio, *Hinc media rima* C
Palmarum pe. ueni nox. Pro nocte. Longus ait, *Deest u. uerit*. Vnde & ipse ipectabis legit.

18 *Dixerat, & dextra discedens impulit altam,
Haud ignara modi puppim: fugit illa per undas
Ocyor & iaculo, & ventos æquante sagitta.
Inde alia celerant cursus. stupet inscius ipse
Tros Anchisiades. animos tamen omine tollit.
Tum breuiter supera aspectans conuexa precatur:
Alma parens I dea deum, cui Dindyma cordi,
Turrigeraque vrbes. biuigique ad frena leones:
Tu mihi nunc pugna princeps, tu rite propinques
Augurium, Phrygibusque adsis pede diua secundo.
Tantum effatus: & in creta reuoluta ruebat.
Matura iam luce dies, noctemque fugarat.*

Dextra discedens impulit. Mire discedens, adiuuatur enim pulsus recedente eo qui impulerit. *Fugit*. Pro velociter posuit. *Haud ignara modi* Impulit nauem libramento peritæ & moderatæ, quippe quæ nauis fuerat. *Ocyor & iaculo*. Breuiter tribus comparauit, quoniam & sagittam ventis æquauit. *Inde alia celerant cursus*. Hoc est, inde alia Nymphæ aliarum nauium curius efficiunt celeriores, sicut fecerat Cymodocea, An alia naues? *Inscius*. Id est rerum quas audierat. nam credere ex aperto non poterat. *Omne*. Augurio promissæ victoriæ. *Conuexa*. Hæc conuexa epitheton est, quia ait, *Supera* conuexa, alibi solum conuexa principale est. *Alma parens I dea deum*. Alma proprie tellus est, ab eo quod nos alar: abusue etiam alius numinibus hoc epitheton datur. Terram autem ipsam constat esse matrem deum. Vnde & simulacrum eius cum clau pingitur. nam terra aperitur veino: hyemali clauditur tempore. *Dindyma*. Mons Phrygiæ. *Turrigeraque vrbes*. Ciuitates turratæ, quas terra gerit. Vnde cum turrita corona Mater deum pingitur. *Ad frena leones*. Ideo hoc fingitur, quod omnis feritas maternæ subiacet affectioni. Figurata autem leones ad frena biuigi, id est frenati leones. *Propinques*. Facilius efficias, prosperes, matures, propitium facias: ut, Et propius rex aspice nostras. *Phrygi usque adsis*. Ac si diceret cultoribus tuis. *Tantum effatus*. Breuiter ut supra dixit, propter lucem iam maturam, id est plenam, nam nec crepusculum, sed lux iam matura describitur. *Reuoluta*. Id est aperta: sicut e contrario quod inuoluitur clauium est. *Ruebat* autem, non occidebat, sed oriebatur, cum impetu veniebat quia per orbem: ut, Eruit Oceano nox: Est autem, hystero-proteron in iensu, ante enim est ut nox fugetur: & sic lux aduentet. *Matura*. Multa, quasi tempestiua, & quam iam esse oportebat, aut satis plena & clara.

A 19 *Principio sociis edicit signa sequantur.
Atque animos aptent armis, pugnaque parent se.
Iaque in conspectu Teucros habet, & sua castra,
Stans celsa in puppi, clypeum tum deinde sinistra
Extulit ardentem clamorem ad sidera tollunt
Dardanida è muris. S P E S addita suscitât iras.
Tela manu iaciunt: quales sub nubibus arvis
Strymonia dant signa grues, atque aethera tranant.
Cum sonitu fugiuntque Notos clamore secunda.*

B *Sociis edicit, Secundum edicta Nymphæ. Signa sequantur. Nunquid litterarum figuram faciunt perivolutam? Signa sequantur: vel tubarum, vel tessera, vel re vera signa militaria. Qualis sub nubibus arvis. Id est altis modo. Strymonie grues. A fluuio Thraciæ Strymone, iuxta quem habitant. Hæc autem comparatio non ad telorum pertinet iactum, sed ad Troianorum clamorem.*

*ἄρα τὴν ἀπὸ κλαγγῆς τ' ἐστὶν τ' ἴσως ὀριθεύουσας
ἢ οὐκ ἐστὶν κλαγγῆς ἡχοῦ πάλιν κρητὶσι ποσὶ
αἰ τ' ἐπιπέσει χειμῶνα τούτου, ἢ ἀδίστατοι ἐμύθεον
κλαγγῆς ποσὶ τῆς ποσὶ ἐπ' αἰθέρα τοῦ οὐρανοῦ.*

C *Fugiuntque notos. Aut quousvis ventos frigidos. nam etiam & grues significant tempestatem futuram: ut ostendit ipse Virgilius dicens, Aut illuro surgentem vallibus imis Aeriæ fugere grues. Aut re vera notos: horum enim calorem fugiunt, cum reuertuntur ad Macedoniam ex AEgypto. Secundo. Num læto? Troianorum clamor ex gaudio.*

20 *At Rutuloregi, ducibusque ea mira videri
Ansonis, donec versas ad litora puppes
Respiciunt, torumque allabi classibus æquor.
Ardet apex capiti, cristisque a vertice flamma
Funditur, & vastos umbo vomit aureus ignes:
Non secus ac liquida signando nocte cometa
Sanguine: lugubre rubent: ac Sirius ardor,
Ille summis morbisque ferens mortalibus ægris
Nascitur, & leuo contristat lumine cælum.
Haud tamen audaci Turno fiducia cessit
Littora præripere, & venienteis pellere terra.
Vltro animos tollit dictis, atque increpat vltro*

E *Quos votis optastis, adest perfringere dextra:
In manibus Mars ipse viri. nunc coniugis esto
Quisque suæ, teclique memor: nunc magna referto
Facta patrum, laudesque. vltro occurramus ad vnam
Dum irepidi, egressisque labant vestigia prima.
AVDENTES fortuna mutat.
Hec ait: & secum versat, quos ducere contra,
Vel quibus obsessos possit concedere muros.*

F *Allibi classibus æquor. Labi cum classibus, aut æquore classem labi. quidam ita exponunt, & hoc ad phantasmam Rutulorum referunt, quoniam admirantibus his vnde tanta fiducia animo Troianorum inaccessisset, repentina facies multarum adpropinquantium perinde vita est atque si ipsum æquor cum classibus allaberetur. Ardet apex capiti. Ex sequentibus intelligimus Aeneæ armorum fieri descriptionem. nam dicturus est. At non audaci Turno fiducia cessit: licet talia arma conspiceret. Si tamen primum respicias connexionem, quasi de Turno videtur dicere: quod non procedit. Apicem tamen modo con altitudinem dicit. Est autem Homeri & locus & comparatio.*

Παμφαίον θ', ὡς τ' ἀστὴρ ἰσπασσόμενον πεδίοιο
 ὅς ῥα τ' ἑμάρις εἶσι. ἀφ' ἧλοι δ' οἱ αἰγὰι
 φαίνονται, πολλοὶσι μὲν ἄσχεσι νυκτὸς ἀμαρυγῆ,
 ὅτι καὶ ἀέροις ὄσπυλλοισι καλέουσι
 λαμπροτάτοις ἄρ' ὄζ' ἔει, κακοὶ δὲ τὴν σήμα τίτουταις
 καὶ τὴν ἴριαι πολλὰν πυρρὴν διελούσι βροτῶσι.

Hoc autem iste violentius possit: quod ille tantum stellæ facit comparationem: hic etiam stellæ pestiferæ, respiciens quasi clades Rutulis illaturus Æneas. Possumus tamen *apex capiti, cristæ* que à vertice flamma funditur, Et sacerdoti: per apicem & viri fortis facere mentionem: dicitur autem apex virga, quæ in summo pilleum Flaminum luna circumdata & filo conligata erat, unde etiam flamines vocabantur. Hoc autem nomen à veteribus tractum est, Apere enim veteres ritu Flaminum adligare dicebant, unde apicem dictum volunt. *Cometæ Sanguinei lugubre rubent.* Pro lugubriter. Cometæ autem Latina lingua Crinitas appellamus. Has autem stellas Scioici ultra triginta duas esse dicunt: quarum nomina & effectus Abienus commemorat, qui Virgiliij fabulas iam bis scripsit. Plinius etiam secundus dicit, Cometæ stellas esse naturales quæ apparent certis temporibus. Ita hoc quoque commemorat cometæ fieri de planetis quinque: unde interdum bona, interdum pessima significant. nam si de Venere aut Iove fiant, meliora significant: si de Marte aut Saturno, deteriora. Nam Mercurius semper talis est, qualis ille cui coheret. Unde & minister deorum fingitur: hinc est ergo quod ait modò, Cometæ sanguinei, id est noxii. Hanc stellam Electram dicunt, cum qua Iuppiter concubuit, quæ cum Troiam ardentem videret, capillum lacerabat, atque ita in astra est recepta. Sine Abienus cometarum has differentias dicit, stella quæ obliquam faciem post se trahens quasi crinem facit Ippius vocatur: illa si ab occasu solis in ortum veniat, mala Persidæ & Syriæ ostendit, si ad meridiem attenderit, Africam & Ægyptum à malis reuelat, solis pecoribus pestem denuntians: Si Septentrionem respexerit, Ægyptum bellis & miseriis premit. Si occidentem attenderit, grauat Italiam, & quidquid ab Italia vique ad Hispanias tendit: Si à meridie in septentrionem ierit, à bellis quidem externis securitatem denuntiat, sed seditiones domesticas significat. Alter Cometæ est, cui ex gladio nomen est, nam Græce *ἔρις* appellatur, cuius tractus est longior, & pallidus color, neque comas habere dicitur & hebetior eius flamma est, qui si orientem attenderit, Regem Persidæ dolis significat appetendam, denuntiavit & bella, etiam Syrios pari conditione inuoluit, & Libyam atque Ægyptum fraude & infidiis nuntiet posse laborem: Quod si occidentem attenderit, Fœdera noua regionis eius regi significat, quæ dicit per puellam congregatam in nuptias posse dissolui. Alter Cometæ est, qui Lampas appellatur, & quasi fixa lucet, hic cum orientem attenderit, omnes illas orientis partes dicit nebulis posse laborare, frugesque eorum caliginoso aere corrumpi: Si meridiem attenderit, Africam dicit siccitate, & serpentibus posse laborare: Si occidentem spectauerit, Italiam dicit ad sidus fluminum inundationibus laborare: Si septentrionem viderit, famem gentibus Septentrionalibus significat. Est etiam alter Cometæ, qui vere Cometæ appellatur. Nam comis hinc inde cingitur. Hic blandus esse dicitur, qui si orientem attenderit, lætas res ipsi parti significat: Si meridiem, Africæ aut Ægypto gaudia, si occidentem inspexerit, terra Italiæ voti sui cõpos erit, hic dicitur apparuisse eo tempore quo est Augustus sortitus imperium: tunc denique gaudia omnibus gentibus futura, sunt nuntiata: Si septentrionem attenderit, prospera vniuersa significat. Est alter Cometæ in tympani modum, quia & valde lucet, & Electri coloris habet, quem Dædæum vocant, quoniam iste ex vno loco sol & gignit orbi terrarum cades, rapinas, bella, & cætera mala significat. Sextum Cometem appellari ex Regis Typhonis nomine Typhonem dicunt, qui semel in Ægypto sit visus, qui non igneo, sed sanguineo rubore fuisse narratur, globus ei modicus dicitur & tumens. crinem eius tenui lumine apparere fertur, qui in Septentrionis parte aliquando fuisse dicitur: Hunc Æthiopes dicuntur & Persæ vidisse. & omni malorum & famis necessitatis pertulisse, quarum plena vel in plentiores differentias, vel in Campetrio vel impetus frusque delectauerit quærat. *Sirius ardor.* Sirius stella est in ore canis quæ ut in tertio diximus, quantum in ipsa est pestifera est: & pro qualitate adiacentium aut vincitur, aut maioribus vitur viribus, hinc est quod cum certo tempore oriatur semper, non semper est noxia. Sed secundum physiologicos, id circa caloris sidus puratur quod Ida malignam vim habet, nam quod natura inimicum morem habeat propterea fieri ut ægro aquam hauriat ad restinguendam sitim, nam ideo eos qui rabidi canis morsu contingunt, æquam refugere, & cito subueniatur perire sibi, quia nihil eius animalis quod contrarium ori sit, similiter in corpore humano seuiat. *Læuo.* Noxiõ hic, ut Si mens non læua fuisset: alibi pro bono, ut in I. Geor. Si quem numina læua sinunt. An potius Læuo, noxiõ: quia canis circa Austrum est, & Astrologi vota que sunt in celo sinistra vocant: Quod autem ait, *Construat lum. cæ,* cum de stella loqueretur quam armis splendidibus comparauit, bene

- A** bene hoc Statius ad ipsa arma transtulit dicens, *Armaque in auro Trivia. Littora præ.* Pro præripiendi & depellendi. *Quod votis opt.* *Adest.* Magna ars persuadentis est, ut quod cupit fieri in præiudicium trahat. Sic hoc loco: quia vult Turnus ut optent pugnam eius socij, dicit eos hanc semper optasse. *Perfringere dextera.* Fortiter facere, & bene verbo vius est militari. *In manibus.* Non iam in votis, sed in manibus est res. *Est.* Pro sicut: tertia namque persona est. *Referto sa. pat.* Alij hic distinguunt, ut sit Referto id est referto facta patrum & laudes. Traxit autem hoc de Sallust. qui dicit, Hispanorum fuisse morem, ut in bella euntibus facta adolescentibus parentum memorarentur à matribus. Alij distinguunt nunc magna referto facta, ut duas res dixerit, Nunc unusquisque & suorum factorum meminerit, & laudis parentum. *Egressique.* Si egressi, figurate dictum est. *Verfat quos du. con.* Cogitat quidem, sed non facit: ne diuisio exercitu utrobique vincantur. quod sequentia indicant. Nam paulo post dicturus est, Et rapit acer Totam aciem in Teucros. *Audentes fort.* Terent. *Fortis fortuna adiurat.* potest hæc sententia & superioribus adplicari, & per se sepe ratim intelligi. *Conced: re vacat con.*

- 21 *Interea Æneas socios de puppibus altis
Pontibus exponit. multi seruare recursus
Languentis pelagi, & breuibus se credere saltu:
Per remos alij. speculatus littora Tarchon,
Quâ vada non sperat, nec fracta remurmurat vnda,
Sed mare inoffensum crescenti allabatur æstu,
C Aduertit subito proras, sociosque precatur,
Nunc ô lecta manus validis incumbite remis:
Tollite ferte rates: inimicam findite rostris
Hanc terram, sulcumque sibi premat ipsa carina.
Frangere nec tali puppes statione recuso,
Arrepta tellure semel. que talia postquam
Effatus Tarchon, sicij con surgere tonsis,
D Spumantesque rates aruis inferre Latinis:
Donec rostra tenent siccum, & sedô e carina
Omnes innocue: sed non puppis tua Tarchon,
Nanque insulcta vadis dorso dum pendet iniquo,
Anceps, sustentata diu, fluctusque fatigat,
Soluitur, atque viros medius exponit in vndis:
Fragmina remorum, quos & stuantia transtra
Impediunt, retrahitque pedes simul vnda relabens.
E Nec Turnum segnis retinet mora: sed rapit acer
Totam aciem in Teucros, & contra in littore sistit.*

Puppibus altis. Non potentibus. *Pontibus.* Transtris nauium. *Seruare.* Pro seruauerunt: Et crediderunt. *Pro crediderunt.* *Languentis.* Tranquilli. *Breuibus.* Vadis. *Per remos.* Id est scaphis, & deicit descendunt. *Non sperant.* Legitur & sperat, quod melius est. Nam dum vada esse non sperat, incidit in ea, quia fracta non remurmurat vnda, Sed mare inoffensum crescenti adlabitur æstu. *Precatur.* Modo cum precibus hortatur. *Tollite, ferte.* Ad celeritatem dictum est. *Findite ro.* Militari felle dictum: ut etiam terra ipsa quodam modo sentiat hostis aduentum. *Statio.* s. Portu temporali, nam portus est ubi hyematur, sed modo stationem siccum littus significat. nam hoc dicit, Potius terra, & nauem frangere non recuso. *Innoce.* Innocuus primo est, cui non nocetur, Innocuus, qui nocere nescit sed hoc plerunque confundunt Poetæ. Innocuum quibus non sit nocitum, alibi litus innocuum quod noceat. *Sed non puppis tua.* *Insulcta vadis dorso,* & *iniquo.* Dorsum est durior arens, quæ remeantibus fluctibus plerunque densetur, & in modum saxi durefcit: hoc à nautis puluiginis vocatur. A Græcis δὴν. *Homer.* δὴν δὴν δὴν δὴν. *Probus vadis dorso pro vado dictum putat, ut in Geor. Dorso nemoris. Iniquo.* Sibi nocenti. *Sustentata.* Non ab alio ut Fratremque ruentem Sustentat dextra, sed quasi ἀντιπρῶτα, vel iustentata cum sustentaretur. Melius iustentata pro suspensa accipi, nam ideo & anceps est cum huc atque illuc mutaret. *Fluctusque fatigat.* Subaudis eam. Nam fluctus singularis est nominatiuus. *Exponit in vndis.* Ideo in vndis, non

in vndas: quia non est loci mutatio, sed in vno eodemque loco res agitur. *Fragmina*. Antiquè dictum, nam fragmenta dici debere nonnulli adferunt.

22 *Signa canunt. primus turmas inuasit agresteis
Aeneas omen pugna: stravitque Latinos,
Occiso Therone, virum qui maximus ultro
Aeneam petit: huic gladio, perque aerea scuta,
Per tunicam squalentem auro, latus haurit apertum.
Indo Lycam ferit, exectum iam matre perempta,
Et tibi Phoebe sacrum: casus euadere ferri
Quod licuit paruo. nec longe Cyssea durum,
Immanemque Gyam, sternentes agmina claua,
Deiecit letho: nihil illos Hercules arma,
Nil valida iuue re manus: genitorque Melampus,
Alcida comes, usque graecis dum terra labores
Præbuit. ecce Pharon voces dum iactat inertes,
Intorquens iaculum, clamantis sistit in ore.*

Omen pugnae. Sallustius, *Pugnam illam pro omnibus bello futurum.* Ergo ideo omen, quia sicut nunc sic ubique vincit Aeneas. *Inuasit agrestes.* Quia supra ait, Et latos vallant cultoribus agros. *Therone.* Hoc nomen tantum in Pindaro lectum est. Et bene in honorem victoris victum lauat. *Tunicam squalentem.* Splendentem lorica. Squalentem auro, Splendentem auro, & significat copiam densitatemque auri in squamarum speciem intertexti: Squalere enim dictum à squamarum crebritate atque asperitate, quæ in serpentum pilciumve coriis viuuntur. Alibi, *Quem pellis ahenis* In plumam squamis auro conferta tegebat. Alibi, Iamque adeo Rutulum thoraca indutus, ahenis Horrebat squamis: quidquid igitur inculcatum obstitumque aliqua re erat iqualere dicebatur. *Haurit.* Modo ferit significat: non nudum latus, sed quod aperuerat: & putatur *in regno neg.* Quidam Italicam elocutionem putant, cum enim à latere quis aliquem adortus gladio occidit, Ausit illum dicunt. *Et tibi Phoebe sacrum.* Omnes qui lecto matris ventre procreantur, ideo Apollini coniecrati sunt, quia deus medicinæ est, per quam lucem fortiuntur. Vnde Æiulapius eius fictus est filius: ita enim eum esse procreatum supra diximus. Cæsarium etiam familia ideo Apollinis sacra retinebat, quia qui primus de eorum familia fuit, ex lecto matris ventre natus est. Vnde etiam Cæsar dictus est: licet varia de huius nominis etymologia dicantur, vt diximus supra. *Quod licuit paruo.* Legitur & cui licuit. Et respexit ad illud quod ferrum nunc Iuuenis vitare non potuit quod paruo euasit. *Nec longe.* Pro nec multo post, ad uerbum loci pro temporis, antique. *Iuue re manus.* Id est iuxta. *Usque.* Tandiu, donec. *Dum terra.* Donec in terra. *Labores præbuit.* Noue dixit cum bona præberi dicantur. an ideo præbuit quod hæc Herculi profuerunt, vt ad immortalitatem per illa perueniret. *Ecce Pharon.* Legitur & Pharon: vt sit datiuus ab eo quod est Pharus. Si autem *Pharon* legeris, figuratum est. nam de nominatiuo transit ad datiuum, dicens *Clamantis in ore. Inertes.* Aut quod alij inertiam obiecerunt, aut quia ubi pugnari oportet, loqui inertis est.

23 *Tu quoque si uentem prima lanugine malas
Dum sequeris Clytium infelix noua gaudia Cydon:
Dardania stratus dextra, securus amorum,
Qui inuenim tibi semper erant, miserande iaceres:
Nisi fratrum stipata cohors firet obuia, Phorci
Progemes. septe. n. numero, septenaque tela
Coniucunt: partim galea clypeoque resultant,
Irrua, d. flexu partim tringentia corpus
Alma Venus, sidum Aeneas affatur Achaten:
Suggeret tela mihi (non ullum dextera frustra
Torserit in Rutulos) steterunt que in corpore Graium*

Iliadis

A *Iliacis campis tum magnam corripit hastam,
Et iacit: illa volans elypei transuerberat ara
Maonis, & thoraca simul cum pectore rumpit.
Huic frater subit Alcanor, fratremque ruentem
Sustentat, dextra traiecto missa lacerto
Protinus hasta fugit, seruatque cruenta tenorem:
Dexteraque ex humero neruis moribunda pendit.*

- B** *Flauentem malas* Flauentes malas habentem, & est ordo, Tu quoque Cydon miserande iaceres dum sequeris Clitium flauentem prima lanugine malas, id est dum adolescentem sectaris, cuius amore flagrabas, Qui iuuenum tibi semper erant. *In felix noua gaudia Cydon.* De Cretensibus accipimus quod in amores puerorum intemperantes fuerunt, quod postea in Laconas, & in totam Græciam translatum est adeo ut Cicero dicat in libris de republica, *Opprobrio fuisse adulescentibus, si amatores non haberent.* Propter quod poeta Cydonem inducit amatorem. Nouimus autem Cydonas Cretenses dici. Sane Cydon quando nomen est proprium, & naturaliter producit: si appellatiuum, corripit. *vt. Parthus siue Cydon telum immedicabile torfit.* Tamen Statius etiam in proprio corripuit, ut *Hæc regi promissa Cydon hæc lampæ dabamus.* Quod fecit abutens licentia: qua utimur in nominibus propriis. *Noua gaudia.* Ergo quem tum primum amare cœperat. *Seratus* Deest pene. *Securus amorum.* Hoc loco, aliter *Securus amorum* Germanæ, id est contentens, non curans. *Miserande.* Pro miserandus. Nam pro nominatio vocatiuum posuit: ut contra, *Socer arma Latinus habeto, licet illic possit accipi, Socer arma Latinus habeat.* nam habeto & lecurdæ & tertix persone est: amen etiam & alibi nominatiuum pro vocatiuo legimus, vt, *Corniger Hesperidum fluius regnator aquarum. Stipata cohors.* Id est vnanimiter veniens. *Septem numero.* Hoc est pro septem & deest quia, veteres enim enunciant Lucilius in III. *Præ se portant in hi gentes mare pisces Triginta numero.* An potius proprie? Credibile est enim vt sæpius fecerint. *Septenaque tela.* Pro septem more suo, vt bina pro duobus *Frenaque bina* *Deflexæ partim stringentia corpus Alma Venus.* Quidam *ipæa nixi regi* putant, id est iam stringentia: alij participium præiens pro futuro accipiunt, id est, quæ nisi essent deflexa stringere habuerant. *Male ait, Donatus hoc loco antedictorum oblitum esse Virgilium, quod post Iouis prohibitionem bellis facit iumina interfesse, non respiciens Iouem magis hortatum esse deos in fœdera, quam à bellis prohibuisse.* Nam & paulo post, & tam Iuno quam Iuturna bellis intererunt. *Achaem.* Omnia nomina quæ in res exeunt, vocatiuum in a mittunt, vt *Achates Achata, Timætes Timæta.* *Suggere tela mihi.* Ordo est. *Suggere tela mihi:* quæ in campis Iliacis in Græcorum steteret corporibus. nullum enim mea in Rutulos dextera sine causa iaculabitur telum eorum, quæ iam sunt cæde hostium comprobata. Qui vero steteruntque in corpore Graiûm per coniunctionem, non per pronomen legunt, hi neque sic haud debuisse dici putant, & mutatam à poeta coniunctionem. Alique coniunctionem pro enim ponunt, vt, *Primaque oriens erepta iuuenta est.* *Transuerberat.* Scindit. *Hæc frater subit* Huic subit, id est prope. *Traiecto missa lacerto* Quæ fuerant missa retroacto lacerto. *Protinus Iugiter, continue.* *Tenorem.* Modum currendi, id est eodem impetu fertur. *Moribunda.* Morientis similis. Quod ita esse etiam Sallustius ostendit, qui ait, *Quasi vitibundus per trauis: & occulta loca exercitum ductare.* Nam Iugurtha non vitabat legatum, sed se eum vitare simulabat. nam quia nomen est, ideo significat similitudinem, non passionem: Quod si participialiter diceretur, à passio veniret. Omnia enim à passio participia, in *du* exeunt. *Moribunda, similis morienti.* non enim participialiter aliquid significat, sed nominis habet significationem. nominis autem significatio similitudinem habet, non passionem. Quando dico *moriturus est:* vere moriturus est. *Moribundus autem, non vere, sed similis morienti est.* vnde & Sallustius dicit, *Quasi vitibundus. Neruis.* Aut necessarie additur neruis, aut neruis tantum pendit.

- F** 24 *Tum Numitor, iaculo fratris de corpore rapto,
Æream petiit: sed non & figere contra
Est licitum: magnique femur perstrinxit Achata.
Hic Curibus, fidens primæuo corpore, Lausus
Aduenit, & rigida Dryopen seris erimus hasta
Sub mentum grauius pressa: pariterque loquentis
Vocem animamque rapit traiecto gutture. at ille*

Fronte ferit terram, & crassum vomit ore cruorem
 Tres quoque Threicos Boreæ de gente suprema,
 Et tres, quos Idas pater & patria Ismara mittit,
 Per varios sternit casus, occurrit Hælesus,
 Auruncaque manu: subit & Neptunia proles,
 Insignis Messapus equis expellere tendunt
 Nunc hi, nunc illi: certatur lumine in ipso
 Ausonia magno discordes æthere venti
 Prælia cœu tollunt, animis & viribus æquis:
 Non ipsi inter se, non nubila, non mare cedit:
 Anceps pugna diu, stant obnixa omnia contra:
 Haud aliter Troiana acies, aciesque Latina
 Concurrunt: hæret pede pes, densisque viro vir.

Fratri de corpore rapti. Si diceret fratrum de corpore raptum, speciosus esset: quod ideo omi-
 sit, quia hæc Alcanoris tantum vulnerauerat manum, in Madeonis vero hæserat corpore. Est
 licium. Quoniam non contradixerat. Femur dicitur: quia lectum est, & declinatur huius femoris.
 Illius vero ablatiui non inuenitur nominatiuus, Lætus Erigit à femine. licet Caper in libris e-
 nucleati sermonis dicat semen, sed non ponat exemplum, ergo aut hoc femur, aut hoc semen;
 Nam femus penitus non dicimus. Hic curibus. Hoc est tunc. Et est ordo, Tunc fidens primæuo
 corpore aduenit Clæuis Curibus: qui erat de Curibus, vt Verres Romulia. Aut fidens Curibus,
 id est multitudine: vt, Ecce Sabinorum prisco de sanguine magnum Agmen agens Clæuis. Rigi-
 da. Id est, Tenens eam, non vibrans & iaciens. Boreæ de gente suprema. Aut originem ducentes de
 Zeto & Calai, qui filij Boreæ & Orythiæ Nymphæ fuerunt: vt de gente de genere accipiamus.
 Aut certe in Hyperboreis montibus natos: vnde est origo venti Boreæ. Suprema autem pro iu-
 prem Boreæ: Si autem, vt quidam volunt, Boream principium generis accipiamus, erit iu-
 prema dictum pro summa, quod si ventum intelligimus, suprema vltima modo sicut dictum est,
 initium standi Boreas concepit. Ismara Ciuitas Thraciæ a monte Ismaro dicta: hic enim formi-
 nino Iimara, quia patriam dixit, ibi neutri, id est iuuat Ismara Biccho Conserere. Expendere ten-
 dunt. Hoc est loco se inuicem mouere contendunt. Limine. Decenter dictum, hoc est in littore.
 Magis æthere. In magno aere, nam veluti in æthere non sunt, sed in aere. sic supra. Atque æthera
 trahant. Cum tonitu: pro aere. Obnixa omnia contra. Mare mari nubes nubibus, ventis venti. Legi-
 tur & obnixa: vt referatur ad ventos. Hæret p. de pes. Pro pedi. Nam est Antiptosis: & verius
 est Homeri:

ἀεμί δ' ἄνομόν, ἰπέριον, νότον ἰσχυρόν, αἰεὶ δ' ἀέθρον.

At parte ex alia, qua saxa rotantia late
 Intulerat torrens, ær bustaque diruta ripis,
 Arcadas insuetos acies inferre pedestres
 Ut vidu Pallas Latio dare terga sequaci,
 Aspera queis uatura loci dimittere quando
 Suasit equos: unum quod rebus restat egenis.
 Nunc prece, nunc dictis virtutem accendit amaris.
 Quo fugitis socij: per vos, & fortia facta,
 Per ducis Euantri nomen, deuictaque bella,
 Spemque meam, patria qua nunc subit amula laudis,
 Fide ne pedibus ferro rumpenda per hostes
 Est via, quâ globus ille virum densissimus urget:
 Hac vos & Pallanta ducem patria alta reposcit.
 Numina nulla premunt: mortali urgemur ab hoste
 Mortales: totidem nobis anima que manusque.
 Ecce maris magna claudit nos obice pontus:
 Deest iam terra fuga: pelago Troiamne petemus?

A Rotantia. Vt Eleusine matris voluentia plaustra: Rotantia ergo quæ rotantur. *Torrenti*. Non Tyberis, sed quicumque alius fluuius ad tempus erescens. *Insuper acies infirre pedestes*. Quia laxis quæ torrens intulerat impediti Arcades, omnis equis pedestrem pugnam infirre intierant, & a Latinis pellebantur. Et *Arcadas*. Accusatiuus pluralis est, cuius vltima syllaba ideo brevis est, quia nominatiuus pluralis *es* terminatur: vt hi Arcades, item delphines delphinas. *Latio sequaci*. Metonymia pro Latinis vt alibi, Inuadunt urbem somno vinoque sepultam. *Dimittere quando*. Quando siquidem. Et est Romanæ militiæ, nam in locis impeditis equos militibus dabant, & pedestri certamine confligebant. *Quo fugitis?* Hoc amare dictum est, iam preces sequuntur, *Per vos & sortia facta*. Adiurat eos per ipsorum facta, quoniam non habet puer proprios titulos, nam est ei prima militia. *Per ducis Euantri*. Melius ducis quam si dixisset Regis, hoc enim nomen exprimit ducentem in prælia: Sallust. *Quo cupidum in ore ducis se quisque bonum & strenuum ostentantes*. Non dixit pro consulis. *Deiætaque bella*. Finita, exhausta, nam hostis vincitur, non bellum. *Subis*. Succedit, vt Cui deinde subbit. *Laudi*. Vt solet virtuti, potest proprie intelligi. *Fidite ne pedibus*. Dantius est pedibus, nam fido tibi dicimus. *Hac vos & Pallanta duce patriam alta reposcit*. Hoc vult patria vt per cædes hostium reuertatur. *Numina nulla premunt*. A facili argumentatur dicens non cū deo, sed contra mortales bella tractamus. *Ecce maris*. Quod est efficax, in fine posuit, nam dicit eos quo fugiant non habere, cum terra ab hostibus teneatur: mare autem pedibus transire non possint: castra vero ingredi turpissimum sit. Aut certe etiam hoc impossibile, si ab hostibus obsidentur vt quidam volunt, intelligentes. Et rapit acer totam aciem, in Teucros scilicet suam quam ducebat cæteris relictis. *Magna claudis nos obice pontus*. Periphraſis. Id est mari claudimur: Modo vius habet vt hic obex dicamus: vnde quidam *magno obice legunt*. Antiqui etiam hæc obix dicebant, secundum quod est magna obice. Hinc est quia nonnulli vitant generis dubietatem, & legunt *magni* scilicet maris. Caper tamen in libris dubii generis probat dici & hic obex & hæc obex: quod vt diximus, hodie de vſu recessit. *Troiam*. Id est castra Troianorum.

26 *Hæc ait, & medius densos prorumpit in hostes.*

Obuius huic primum factis adductus iniquis

Fit Lagus: hunc, magno velti dum pondere saxum,

Intorio figit telo, discrimina costis

D *Per medium quæ spina dedit, hastamque receptat*

Ossibus hærentem: quem non super occupat Hisbon,

C *Ille quidem hoc sperans, nam Pallas ante ruentem,*

Dum furit, incautum crudeli morte sodalis

Excipit, atque ensẽ tumido in pulmone recondit.

Hinc Helenum perni, & Rhoeti de gente vetusta

Anchemolum, thalamos ausum incestare nouerca.

Vos etiam gemini Riuulis cecidistis in aruis,

E *Daucia, Laride, Tymbreque simulima proles,*

Indiscreta suis, gratisque parentibus error.

At nunc dura dedit vobis discrimina Pallas.

F *Nam tibi Tymbre caput Euantrius abstulit ensis:*

Te decisa suum Laride dextera querit:

Semianimesque miscant, digitumque retractant.

Densos prorumpit in hostes. Vt eos hortaretur exemplo. *Factis iniquis*. Exitum præoccupauit futurum. *Magno pondere*. Hoc est magni ponderis: vt, *Ære cauo clypeum*, magni gestamen Abantis, pro æris caui. *Receptat*. Ideo frequentatiuo vsus est, quia ossibus in hærentem hastam facile auellere minime poterat. Et expressit moram quandam & molitionem extrahentis. Ergo receptat, est frequenti concussione diuellit. Tale est & illud, *Clypeoque sinistram insertabam aptans*. *Quem non super occupat*. Quem super Lagum subauditur stantem, ideo autem desuper, quia Pallas ad euellendam hastam fuerat inclinatus. *Nam Pallas ante ruentem Dum furit*. Ordo est, nam eundem Pallas ante excipit, id est dolo interiuit. Ille enim incautus fuerat furens propter crudelem mortem sodalis, vnde & incautus fuerat. *Tumido in pulmone*. Et naturaliter tumido, & quia furebat. *In pulmone autem recondit*, Archaisimos est, pro in pulmone

Hinc Sibentium posuit. Pro tunc, loci aduerbium pro temporis. *Rhoeti de gente vetusta Anchemolam.* Hæc fabula in Latinis nusquam inuenitur auctoribus. Abienus tamen qui totum Liuium iam-
 bis scripsit, hanc commemorat, dicens Græcam esse. Rhœus ergo Marrubiorum rex fuerat in
 Italia, qui Anchemolo filio Casperiam superduxit noueram: hanc priuignus stuprauit. Quare
 cognita cum eum pater insequeretur, & ad pœnam vocaret, fugiens se ille ad Turnum contulit,
 ad Daunum. Merito ergo in bello Turni, Dauni filio Anchemolus gratiam reddit. Gente autem
 Vetusta, ideo quia à Forco deo marino originem ducere legitur. Hoc totum Alexander Poly-
 stor tradit, quem Lucilius Sylla ciuitate donauit. *Vosoriani gemini.* Vt supra, Tu quoque flauen-
 tem prima sanguine malas. *Suis.* Etiam suis. Lucanus, *Ex amissum fratrem iugentibus offeri.* Et est ab-
 solutum suis omnibus, non suis parentibus tantum. *Discrimina.* Differentias. *Tymbrie.* Pro Tym-
 ber, metri causa Metaplasmum fecit. Ipse enim superius Tymber dixit. *Euandrius abstulit ensis.*
 Possessiuum est modo, non patronymicum. *Decisa sionni.* Mire suum tanquam dominum a quo fue-
 rat separata. *Semianimeque micant digiti, ferrumque retractant.* De Ennio sublaturum est, ille enim
 ait, *Ofsetat in campis caput à ceruice reuulsum.* *Semianimeque micant oculi, lucemque requirunt.* Quem
 verum ita ut fuit adiuum carmen transtulit Varro & Tacenus.

27 *Arcadas accensos monitu, & præclara tuentes*
Facta viri, mistus dolor & pudor armat in hostes.
Tum Pallas biugis fugientem Rhœtea præter
Traiicit: hoc spatium tantumque mora fuit Ilo.
Ilo nanque procul validam direxerat hastam:
Quam medius Rhœteus intercepti, optime Teuthra,
Te fugiens, fratremque Tyren, curruque volutus
Cædit semianimis Rutulorum calcibus arua.
Ac velut optato ventis æstate coortis
Dispersa immittit filius incendia pastor:
Correptos subito medius extenditur vna
Horrida per laeos acies Vulcania campos:
Ille sedens victor flammam despectat ouantis.
Non aliter socium virtus coit omnis in unum,
Teque inuocat Palla, sed bellis acer Halesus
Tendit in aduersos, seque in sua colligit arma.
Hic mactat Ladona, Pheretæque, Demodocumque:
Strymonio dextram fulgenti diripit ense,
Elatam in iugulum: saxo ferit ore Thoantis,
Ossaque dispergit cerebro permista cruento.

Tuentes. Modo intuentes alias defendentes significat. *Doler, & pudor.* Sic de Mezentio,
Æstuat ingens Vno in corde pudor, mixtoque inania luctu. Alij dolorem alicuius studii ardo-
 rem, & promptam gloriæ cupiditatem veterum more dictum volunt, ut Græci *μῆτις* appellant,
 Lucilius in quinto, *Nam omnibus vnus dolor recuperis labosque.* *Fugientem Rhœtea præter.* Id est
 præterfugientem. *Hoc spatium, tantumque mora fuit Ilo.* Hoc tantum spatium, & hæc sola mo-
 ra quo minus Ilo periret. De cuius morte cum nihil dicat intelligendum est. *Intercepti.* Quia
 intercepti aliena dicuntur. *Teuthra.* Ab eo quod est hic Teuthras sicut Æneas. *Tyren.* Ab eo
 quod est hic Tyres. *Semianimis.* Potest & semianimis ab eo quod est semianimus legi. *Optato.*
 Id est ex voto. Per ætatem enim venti frequentes optantur, & quasi contingere videntur ex
 voto: quia difficili ætate validiores sunt. *Dispersa.* Ex diuersis locis. *Medius.* Absolute dixit. *Extenditur vna.*
 Sicut duces diuersis locis commissa prælia continuauerant. *Acies Vulcania.*
 Ideo abusus est: quia comparatio ad bellum pertinet, nam de igne aciem dicere, nimis incon-
 gruum: est enim acies Vulcania, vis ignis, quæ late per campos effunditur. *Ille sedens.* Non
 quasi Pallas pugnantibus suis nihil agat, sed comparatur illius securitati huius voluntas. *Victor.*
Votis compos, εντροχῶν. *Ouantis.* Abusus est, non proprietas. *Coit omnis in unum.* Id est
 compellit. *Vnanimiter omnes fortiter faciunt.* *Sed bellis acer.* Sed modo inceptiua particula
 est, vt

A est, vt in Salustio sæpius, sicut at interdum: nam non est coniunctio ratiocinantis. In sua colligit arma. Scuto se tegit: Alibi, Et se colligit in arma. Et atam in iugulum. Iugulo suo vulnus minantem,

28 *Fata canens syluis genitor calarat. Halesum:
Ut senior letho canentia lumina soluit,
Iniecere manum Parca, telisque sacrarunt.
Euandri: quem sic Pallas petit ante precatus:
Da nunc Tybri pater ferro, quod missile libro,
Fortunam atque viam duri per pectus Halesti,
Hæc arma, exuuiasque viri tua quercus habebit.
Audiit illa deus: dum texit Imaona Halesus,
Arcadio infelix telo dat pectus inermum.
At non cade viri tanta perterrita Lausus,
Pars ingens belli finit agmina: primus Abantem
Oppositum interimit, pugna nodumque moramque.
Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci:
Et vos o Graiis imperdita corpora Teucris.
Agmina concurrunt ducibusque & viribus æquis:
Extremi addensant acies: nec turba moueri
Tela manusque sinit. hinc Pallas instat & urget,
Hinc contra Lausus: nec multum discrepat atas,
Egregij forma, sed queis fortuna negarat
In patriam reditus: ipsos concurrere passus
Haud tamen inter se magni regnator Olympi:
Mox illos sua fata manent. maiore sub hoste.*

D *Fata canens* Quasi diuinus. Alij *canens* legunt, secundum quod non statim & diuinus: cauere potuerat & ab alijs audita. *Canentia lumina.* Aut Hypallage, pro ipse canens, aut physicam rem dicit. Dicuntur enim pupillæ mortis tempore albelcere. *Iniecere manum Parca.* Traxerunt debitum sibi. Et sermone vltus est iuris. nam manus iniectio dicitur, quotiens nulla iudicij auctoritate expectata, rem nobis debitam vindicamus. *Telisque sacrarunt Euandri.* Multis experimentis ostenditur Virgilium subtiliter & aliud agentem ritum vetustissimorum factorum referre. Hic ergo cum dicit, telisque sacrarunt Euandri, docet quod quod destinatum diis, id sacrum appellari. Perueniri autem ad deos non posse, nisi libera onere corporis fuerit anima, quod nisi morte fieri non potest: oportune ergo hic sacrum Halesum loquitur, cum imminet interitus. *Da nunc Tybri pater.* Vicinum inuocat numen, circa cuius ripas bella tractantur: sic supra, Tu dea, tu præiens nostro succurre labori. *Duri.* Aut fortis, aut asper & crudelis in hostes. *Tua quercus.* In tuis ripis creata. Sane superius de spectebus staturij augurij dictum est, in quibus capillorem esse diximus, quod hoc tangit. Capillor autem dicitur cum auspicio arbore capitur & consecratur Iouis fulguri, dicit enim his versibus *Da nunc Tybri pater ferro quod missile libro Fortunam &c.* Hæc arma exuuiasque viri tua quercus habebit, hic ergo cum arborem nominat videtur veteris ritus inducere mentionem. *Audiit* Modo exaudiit, & ad effectum deduxit. Paulo post tantum audiit. *Vt, Audiit Alcides iuuenem. Dum texit.* Dum spoliatur. Nam tempus præiens est, non præteritum, ab eo quod est tegeo. Sic Plautus, *Ego hunc hominem hodie texam pallio.* Et *textit, se,* primam syllabam corripuit, vt tantum positione longa sit. *Inermum.* Et inermem dicimus & inermum. *Perterrita sint agmina.* Subaudis esse. *Primus Abantem.* Ideo primus quia comites eius exemplum secuti sunt, nam infert, *Sternitur Arcadiæ proles, sternuntur Etrusci.* Et, *Agmina concurrunt ducibusque & viribus æquis. Oppositum.* Obstantem, fortiter pugnantem; & quidam dubium volunt vtrum pugnae oppositum, an nodum pugnae, quod est melius. *Nodumque moramque.* Bene addidit *moram*, ne nodum alium acciperemus. Nam *nodus*, proprie est denia peditum multitudo: sicut turma equitum vt lectum est in disciplina militari. Modo autem nodum pro difficultate posuit, quæ vix possit resolui. *Grauius imperdita corpora Teucris* Quos Græci perdere nequiverunt. *Teucros* vero accipimus, quos secum duxit Æneas. nam ait, *Quorum de numero qui sese in bella sequantur Præstantes virtute legit.* Alias non procedit. nam paulo post erupturi

sunt, qui obfidetur in castris, *inperita autem quis ante hunc? Extremi addensent acies.* Lucanus, *Quantum pede primo relicto Constringit giro acies. Denso autem secunda coniugationis est. Nec turba moueri TELA manusque sinis Gladiosque suos compressa timebat.* Quidam sane turbam multitudinem accipiunt: nam plurali numero turbas perturbationes dixerunt, & strepitus, vnde & Terentium turbas lampadas propter strepitum voluit dixisse, cum parcus senex perperam per publicum duci suadeat, nec strepitum per turbas adhiberi. *Maire sub hoste. Sub hostilitate.* Nam sub aduersis hostibus pereunt.

29 *Interea soror alma monet succurrere Lauso
Turnum, qui volucris curru medium secat. agmen.
Ut vidit socios tempus desistere pugna:
Solus ego in Pallanta feror, soli mihi Pallas
Debetur: cuperem, ipse parens spectator adesset.
Hac ait: & socy cesserunt equore inisso.
At Rutulum abscessu iuuenis, tum iussa superba
Miratus, stupet in Turno, corpusque per ingens
Lumina voluit, obitque truci procul omnia visu.
Talibus & dictis it contra dicta tyranni:
Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis,
Aut letho insigni: sorti pater equus virique est.
Tolle minas, fatuus medium procedit in equor:
Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.*

Monet succurrere Lauso. Expositio talis est, monitus à sorore continuo secat agmen, atque ut vidit socios, &c. *Feror.* Pro ferri debeo, id est redibo. *Cuperem ipse parens spectator adesset.* Asperere & amare dictum, multa enim mala grauiora videntur, si ante oculos noletros eueniant, quam si audiantur, tale est ut in secundo de Polyte: *Qui nati coram me cernere lethum Fecisti, non enim obiicit Pyrrho quod occiderit, quia hoc ius belli exigebat, sed quare vidente patre, & his similia, ut, Impositique rogis iuuenes ante ora parentum.* Et, *An fratris miseri lethum ut crudele videres?* Et, *Vidi oculos ante ipse meos;* & *Victum tendere palmas Aufonij videre.* *Aequore inisso.* Pro ipsi iussi: & est viurparum participium. Nam iubeor non dicimus: vnde potest venire iustus. Sic ergo hic participium viurpauit, ut Horatius verbum, dicens, *Hæc ego procurare & idoneus imperer & non Inuitus.* Ergo satis licenter dictum est, adeo ut huic loco Probus hic correptum a, longum posuerit. *Tum.* Deinde, *Stupet in Turno.* Id est in Turuum intuens. *Omnia.* Quæ omnia? an circa Turni arma & corpus? *Tyranni Regis superbi.* *Aut spoliis ego iam raptis laudabor opimis, Aut letho.* Argumentum dilemmatum, quod aduersarium ab vtraque parte concludit. *Spoliis opimis.* Quæ dux duci detrahit, ut diximus, spolia opima sunt. *Sorti pater equus virique est.* Sorti pro casui & fortunæ, *equus,* hoc est æquo animo feret si occidero, quia dixerat Turnus, *Cuperem ipse parens spectator adesset.* *Frigidus Arcadibus coit in praecordia sanguis.* Prælagio mortis futuræ eorum.

30 *Desiluit Turnus biuugis: pedes apparat ire
Cominus, utque leos specula cum vidit ab alta
Stare procul campis meditantem prælia taurum,
Aduolat: haud alia est Turni venientis imago.
Hunc ubi contiguum misse fore credidit hasta,
Ire prior Pallas, si qua fors adinuert ausum
Viribus imparibus, in magnumque ita ad athera faturo:
Per patris hospitium, & mensas quas aduona adisti,
Te precor Alcide, ceptis ingentibus adsis:
Cernat semineci sibi me rapere arma cruenta,
Victoremque ferans morientia lumina Turni,
Andiit Alcides iuuenem: magnumque sub imo*

Corda

Corde premit gemitum, lachrymasque effudit inanes.
 Tum genitor natum dictis affatur amicis.
STAT SV A cuique dies: breue, & irreparabile tempus
 Omnibus est vitæ: sed famam extendere factis
 Hoc virtutis opus. Troia sub mœnibus altis
 Tot nati cecidère deum, quin occidit vna
 Sarpedon, mea progenies, etiam sua Turnum
 Fata vocant: metasque dati peruenit ad eui.
 Sic ait, atque oculos Rutulorum reiecit aruis.

A Pedes apparatus ire. Ne videatur pugnae iniquitate vicisse. Specula cum vidit ab alta. Hoc ad cur-
 rus altitudinem spectat: leo ad Turni violentiam atque feritatem. & est ordo. Utque leo aduolat:
 talis est Turni imago venientis. Coniugum. Postquam vidit eum venisse intra iactum teli, sci-
 licet ut possit feriri. Ire prior Pallas. Subaudis voluit ire: Alij Ire pro it legunt, ut sit Infinitiuus
 pro indicatiuo. Siqua. Si quando. Fors. Fortuna: & dictum est propter illud, Audentes fortuna
 iuuat. Ausum. Num pro audentem? Per patris hospitium. Deest Mei. Te precor Alcide. Supra
 contra inferiorem hostem, fluminis implorauit auxilium: nunc contra hostem maiorem viri-
 bus, deum inuocat virtute præstantem. Cernat semineci. Ad illud quod ait Turnus, Cuperem
 ipse parens peccator adesset: hic dicit, Ipse suum cernat interitum. Victoremque ferant morien-
 tia lumina Turni. Donatus dicit meminerint: sed melius est sustineant, quasi pondus & pœ-
 nam. nec enim meminisse oculi possunt. Lachrymasque effudit inanes. Hic ostendit euentum
 futurum. Stat sua cuique dies. Sectis philosophorum poetæ pro qualitate negotiorum semper
 vtuntur: nec se vnquam ad vnum alligant, nisi quorum hoc propositum est, ut fecit Lucre-
 tius, qui Epicureos tantum secutus est. Scimus autem inter se sectas esse varias. Vnde fit vt in
 vno poeta aliqua contraria inueniamus, non ex ipsius vitio, sed ex varietate sectarum. Illud
 nanque quod ait in quarto, Sed misera ante diem, Epicureorum est, qui casibus cuncta con-
 cedunt. Nunc quod dicit, Stat sua cuique dies. Stoicorum est: qui dicunt fatorum statuta ser-
 uari. Sane prudenter fecit vt fluxam & vagam opinionem Epicureorum daret homini, id est si-
 bi (nam illud ex persona poetæ dictum) hanc autem validam daret Ioui, nam Stoici & nimis
 virtutis sunt & cultores deorum. Stat autem fixa est. Dies vero Tempus vitæ: nam foeminino
 vsus est genere. Nam cum masculino dicimus, re vera diem significamus. Sane prudenter ne-
 gaturus à causa coepit, quia qui rogat dum suspensus expectatione est, potest audire causam cur
 sibi postea negatum sit. Cæterum si statim neges, nec admittit excusationem, ideo negaturus
 Iuppiter sic coepit. Breue tempus vitæ. Quia quandoque finitum: ipse paulo post, Rhœbe diu, res
 si qua diu mortalibus vlla est. Viximus. Item Cicero, Quid est enim hoc ipsum diu, in quo est ali-
 quid extremum? Omnibus est. Magna consolatio quæ ostendit non esse dolenda communia.
 Quis enim indignetur contingere eum quod omnium est? Sed famam extendere factis. Contra
 illud quod occurrebat vitanda esse ardua si communis omnibus mors esset, breuis vita: di-
 cit ideo amandas esse virtutes, vt vitæ breuitas fama & gloriæ meritis possit augeri. Opus. Of-
 ficium. Quasi deum. Vt Achilles Thetidis, Memnon Auroræ, Martis Alcalaphus. Sarpedon. Se-
 cundum Virgilij declinationem, vt, Notum Sarpedonis alti, vltima habebit accentum in nomi-
 natiuo, secundum Homerum, qui & Sarpedonos & Sarpedontos facit, & vltima & penultima
 Syllaba habet accentum. Etiam sua Turnum. Multi etiam legunt vt sit ecce: & pertinet ad con-
 solationem. sic ait, Periturus est ille qui vincit. Metas. Finis vt, His ego nec metas rerum, nec
 tempora pono. Peruenit. Bene ad exprimendum celerem mortis aduentum, præterito vius est
 tempore. Rutulorum reiecit aruis. Respiciendo fecit partem feliciorum. vt, Aspice nos hoc
 tantum, quidquid enim Iuppiter videt, admodum iuuat. Reiecit. Re naturaliter breuis est, &
 eam pro longa posuit. Sic alibi, Reiecit, ne maculis infuscet vellera pullis, quod licet possit
 excusari: quia cum facit reieci, inter duas vocales i posita, producit superiorem, vt dicamus
 longam eam esse spe qua per declinationem longa futura est: tamen quia in hac re argumen-
 tum magis est quam ratio, dicamus ectasim factam quæ poetis plerumque conceditur.

31 At Pallas magnis emittit viribus hastam,
 Vaginaque caua fulgentem diripit enses.
 Illa volans, humeri surgunt qua regmina summa
 Incidit, atque viam clypei molita per oras,

Tandem etiam magno strinxit de corpore Turni.
 Hic Turnus ferro prefixum robur acuto
 In Palanta diu librans iacit, atque ita fatur,
 Aspice num mage sit nostrum penetrabile telum.
 Dixerat: at clypeum, tot ferri terga, tot eris,
 Cum pellis totiens obeat, circumdata tauri,
 Vibranti cuspis medium transuerberat ictu,
 Loricaque moras, & pectus perforat, ingens.
 Ille rapit calidum frustra de vulnere telum:
 Vna eademque via sanguisque animusque sequuntur.

Fulgentem diripit enses. Ne iacto telo inermis esset. Viam molita. Hoc est cum difficultate quaerit: per quod & soliditas clypei; & minus firmus hastae iactus ostenditur. *Strinxit.* Tactu modico praeteriit, ita enim ab antiquis dicebatur, & est significatio leuis vulneris. *Ferro prefixum robur.* Periphrasis hastae. *Num mage sit.* Legitur & nunc magis est. Vnus tamen est sensus. Sed si *mage* legamus, propter metrum dictum est pro magis: sicut etiam pote, pro potis, Persius, *Qui pote vis dicam nugari cum tibi calat?* Quod adeo in usum venit ut etiam in prosa inuenitur. Cicero in Verrinis, *Mage* condemnatum hominem in iudicium adducere non posse. *Penetrabile.* Pro penetrabile dicitur, nam quod penetrat, penetrabile dicitur: quod autem penetratur, penetrabile. *Tot ferri terga.* Non dicit quot terga, sed multa. *Cum pellis.* Quidam pellis humiliter dictum accipiunt. *Cuspis ingens.* Ita accipiendum, ne sit incongruum de puero ingens pectus. Sane cuspidem abusiue pro hastae mucrone posuit. *Et pectus perforat.* Hic subdistingendum: ut ingens (sicut diximus) ad superiora possit referri. *An mu que sequuntur.* Animus pro anima: nam animus, consilij est; anima, vitae: Quidam secundum Epicureos animam per totum corpus diuisam esse volunt, & exinde posse fieri ut quis amputata parte corporis viuat: animum vero esse *τὸ ἡγεμονικόν* animae, sine quo vivere non possumus: Ergo secundum sectam sibi notam Poeta locutus.

32 Corruit in vulnus: sonitum super arma dedere:
 Et terram hostilem moriens petit ore cruento.
 Quem Turnus super assistens, sic ore profatur:
 Arcades haec, inquit, memores mea dicta referte
 Euandro: qualem meruit Pallanta remitto.
 Quisquis honos tumuli, quicquid solamen humandi est
 Largior, haud illi stabunt Aeneia paruo
 Hospitia, & leuo pressit pede, talia fatus
 Exanimem, rapiens immania pondera baltei,
 Impressumque nefas vna sub nocte iugali
 Cesa manus iuuenum foede, thalamique cruenti:
 Que bonus Eurytion multo celauerat auro.
 Quo nunc Turnus ouat, spolio, gaudetque potitus.
 N E S C I A mens hominum fati, sortisque futurae,
 Et seruare modum, rebus sublata secundis.
 Turno tempus erit, magno cum optauerit emptum.
 Intactum Pallanta, & cum spolia ista diemque
 Oderit, at socj multo gemiu lachrymisque
 Impositum scuto referunt Pallanta frequentes.
 Odolor atque decus magnum rediture parenti:
 Hac te prima dies bello dedit, haec eadem auferit:
 Cum tamen ingentes Rutulorum linguas aceruos:

Sonitum super arma dedere. Homeri est ἀεὶς ἄνω τῶν ἄνω. Referte Euand. o. Potest hic & distingui: potest & supra referri, ut sit Euandro remitto qualem meruit filium. *Quisquis* quid.

A quid. Pro quocumque. Plautus in Bacchidibus. *Quidquid est nomen sibi. Solamen humandi est.* Solatium dolentis scilicet patris. Quia hoc solatium viuorum est humare defunctos. *Stabant* Constatunt. Hoc ergo dicit, non illi paruo: Non paruo periculo constabunt Aeneas hospitium, & est prouerbialis sensus Baltei. Potest & Synæresis esse baltei: potest & hypermetrus versus esse. nam sequens à vocali inchoat. *Baltus* autem, in numero singulari masculini est tantum generis. Iuuenalis, *Baltus & tunica & crista.* In numero vero plurali, & neutri, vt idem Iuuenalis, *Quasiens remoribus vlciscuntur baltea. Impræsumque nefas.* Insculptum nefas Danaidum. Donatus tamen *impræsum* dicit, coactum: quod à patre sunt compulsæ facere: Sane fabula talis est, Egyptus & Danaus, fratres fuere, sed cum inter eos contentio de Menfidis imperio fuisset, multis sæpe adductus cõtumeliis Danaus fratri Egypto cessit imperio, . . . * ad Peloponcum perrexit, cuius ciues, ibi rex factus, suo nomine Danaos appellauit, quod cum Egyptum momordisset, veritus ne Danaus de filiilibus per generos & nepotes auxilia conquireret, fraude concepta filiis suis, vlt* fratris filias in matrimonium postulauit, quas Danaus, dolorem exilij retinens mox promisit, sed cum factæ essent nuptiæ, sponsæ omnes sponso suo monente patre Danao, nuptiali nocte necauerunt, sola Ypermestra seruato Linceo fugam dedit, qui post adeptus patrum Danaum interemir. Hæc Danaides apud Inferos hanc pœnam habuisse dicunt, vt in dolium perusum aquam mittant. *Nefas.* Declinatione caret. *Sub nocte.* Pro nocte, *Bonus Eurymion.* Laus ab artifice: vt, Mira quem fecerat arte Lycaon. Item Diuini opus Alcimedontis *Cælauerat auro.* Non auro cælauerat. s. d. in auro. *Ouat* Iactat, gloriatur: & est ordo quo spolio potius ouat gaudetque. *Nescia mens hominum.* Hoc ad Turnum pertinet. Quia propter hunc periturus est balteum, quem nunc ie sustulisse latatur. *Seruare moerum.* Nunquam nescia, ideo nec seruare * *Sublata Elata.* Magno cum optaueris emptum Magno emptum scilicet pretio. Sic & alibi, Et magno mercetur Atrox, tentus autem talis est, Erit tempus quo Turnus optabit quouis pretio redimere, ne ipse Pallantem occidisse videatur. *Multo gemitu* Lacrymis, minus est hic cum. *O dolor, atque decus.* Duos hos versus plerique à poeta dictos volunt. Alij à sociis qui reportant cadauer. Dolor autem propter illud, Hæc te prima dies bello dedit, hæc eadem auferi. Decus, propter illud, Cum tamen ingentis Rutulorum linquis acruos.

33 *Nec iam fama mali tanti. sed certior auctor*

Aduolat Aeneas: tenui discrimine lethi

Esse suos, tempus versus succurrere Teucris.

Proxima queque metit gladio, latumque per agmen

Ardens limitem agit ferro te Turne superbum.

Cade noua quærens: Pallas, Euander, in ipsis

Omnia sunt oculis, mense, quas aduena primus

Tunc adit, dextraeque data, Sulmone creatos

Quatuor hic iuuenes, totidem quos educat Vfers,

Vuentes rapit, inferias quos immolet umbris,

Captiuoque rogi perfundet sanguine flammæ.

Inde Mago procul insensam contenderat hastam,

Ille astu subit, ac tremebunda superuolat hasta:

Et genua amplectens effatur talia supplex:

Per patrios manes, & spes surgentis Iuli,

Te precor, hanc animam serues, natoque patrique

Est domus alta, iacent penitus defossa talenta

Celati argenti: sunt auri pondera facti

Infectique mihi, non hic victoria Teucrum

Vertitur: haud anima vna dabit discrimina tanta.

F *Certior auctor.* Id est nuntius verus. *Aduolat Aeneas.* De morte Pallantis scilicet, vt postea inferatur quæ præterea addit. *Tenui discrimine lethi.* Modico mortis interstitio, per quod magna Pallantis virtus ostenditur: quo interempto omnis est in fugam conuersus exercitus. *Versus.* Eugatis. *Latumque per agmen, latum limitem ardens agit.* Id est facit, sic melius quam si dicas, latum per agmen. Et sic intelligamus, aut per ordinem, aut per Hypallage. nam & supra sic ait. Hæc ego vasta dabo, & lato te limite dueam. *Pallas, Euander in ipsis Omnia sunt oculis.* Erat rectum, Pallas, Euander, mentæ quas aduena primus Tunc adit, dextraeque data, in ipsis

Rr 3

omnia sunt oculis. Sed perite scissa est narratio, per quam animus *Aeneæ* perturbatus ostenditur. *Tunc adit.* Quidam tunc pro quondam accipiunt. *Quattuor hic iuvenes.* Emphasis virtutis, quod multos, quod iuvenes, quod armatos, quod rapit, minus enim fuerat si dixisset capit, unde in xi. Vinxerat & post terga manus, quos mitteret umbris Inferias. *Inferias quas imolet umbris.* Inferiæ sunt sacra mortuorum ab inferis dictæ. Sane mos erat in sepulchris fortium captiuos necari: quod postquam crudele visum est, placuit gladiatores ante sepulchra dimicare, qui à bustis bustiarij dicti sunt.

Capituo sanguine. Pro captiuorum: ut, Captiui pendunt curtus. Item, Captiuæque vestis Congeritur & est ut dictum est, speciosus ornatus. *Manes.* Datius est ut supra, Illo nanque procul Contenderat. Aduersum iecerat. *Ille astu.* Astu pro scientia bellica. *Sub. t.* Subdidit. *Per patris manes & spes surgentis Iuli.* Per eas personas rogat, propter quod precatur. Et bene ut in belli calore, breuiter omnes locos ad impetrandam veniam complectitur. *Pennis desossa zalema.* Muli enim diuitias suas obruebant. Unde Horatius, *Quid iuuat immensum te argenti pondus & auri Furtim desossa timidum deponere terra?* Sane melius in fossa diceret, quam defossa: ad quod est metri necessitate compellus. nam fugit dubiam syllabam. Et quidam volunt tria genera argenti vel auri poetam complexum, signatum, factum, infectum; Signatum quod in vasis & signis, ut Celati argenti. Infectum quod in massis, ut Infectique nihil; at qui talentum non ad numerum solet, sed ad pondus referri, nisi forte vsum temporis sui heroicis temporibus poeta voluerit applicare. Hic est locus Homeri. *Non hic vltoria Teucrum Veritur.* In meo scilicet interitu. *Lucanus.* *Non pondera rerum. Nec momenta sumus. Dabit discrimina.* Dabit, aut compensabit, aut faciet, ut, *Quas turbas dedit. Discrimina* autem, differentiam circa euentum & victoriam.

34. *Dixerat. Aeneas contra cui talia reddit,*
Argenti atque auri memoras que multa talenta,
Gnatis parce tuis: belli commercia Turnus
Sustulit ista prior, iam tum Pallante perempto.
Hoc patris Anchise manes, hoc sentit Iulus.
Sic fitus, galeam leua tenet, atque reflexa
Ceruice orantis capulo tenui abdidit enssem.
Nec procul Amonides, Phœbi Triviaeque sacerdos,
Insula cui sacra redimibat tempora vitta:
Totus collucens veste atque insignibus armis.
Quem congressus agit campo, lapsum que superstans
Immolat, ingentique umbra regit, arma Sereistus
Lecta refert humeris, tibi rex Gradine trophaeum.

Gnatis parce tuis. Talenta parce per accusatiuum, Plauine dictum, qui ait in Milite, *Parce vocem.* Qui in Virgilium declamationes scripsit, de hoc loco sic ait ex persona *Aeneæ*, *Improbos es qui aut regi dones, aut filios exheredes.* Parce autem est secundum antiquos serua, ut apud Lucilium & Ennium inuenitur: quod autem dicit *Gnatis*, cum supra dixerit, *Gnatoque patrique* non est contrarium. nam liberos etiam vnum dicimus filium, adeo ut etiam Terentius filiam liberos dixerit: in *Heçyra*, *Qui illum dignum decuerint suos cui liberos committerent*, vbi pater de filia ad vxorem loquitur. Ergo viuipauit respiciens ad liberos, ut gnatos de vno diceret. *Commercium.* Vicissitudines, facultatem ignoscendi, vel captiuorum redemptionem. *Iam tum Pallante perempto.* Pro iam tum cum Pallantem peremit. *Hoc patris Anchise manes.* Idem sentire & patrem & filium dicit, quasi hoc commodum ad illos pertineat. *Nec procul Amonides.* Hoc nomen licet possit esse patronymicum quia in *des* exit, ut dicamus *Amonis filius*: tamen melius est ut id proprium esse dicamus, quia nunquam aliud nomen eius aut præmissum est aut factum, ergo simile est patronymico, ut sit *Amonides* sicut *Tydides*. *Insula.* Fascia in modum diadematis, à qua vitta ab utraque parte dependens: quæ plerumque lata est, plerumque tortilis de albo & cocco. *Insignibus armis.* *Alper* sic legit, & videtur Salustij exemplo, qui ait, *Equo atque armis insignibus.* Probus vero, *insignibus albis* dicit legendum, ut albas vestes accipiamus quæ sacerdotibus congruæ sunt, sicut *Statius* dicit de *Amphiarao*. *Agit campo.* Insequitur per campum. *Immolat.* Quasi victimam ut ille consueuerat, nam hoc verbo ad sacerdotis nomen adlusit. Sane immolari proprie dicuntur hostiæ, non cū caduntur, sed cum accipiunt molâ salis;

- A** Cato in Originibus ita ait, *Lanius** boues immolatum prius quam cederentur profugisse in Siciliam Ingentique umbra tegit. Aut magnitudine corporis sui, aut clypei, obumbrat eius cadauer. Aut ingenti umbra tegit, id est morte: vt, In æternam clauduntur lumina noctem. Aut ingenti umbrat tegit, secundum vsum accipiendum, id est exultatione eum opprimit & adumbrat. Vt superatos dicimus adumbratos: aut ingenti umbra tegit, vt inferior tegat aduersum hostes à fortiore quod institutum minuit causa spoliatorum detrahendorum. Sequitur enim Arma Serestus Lecta refert humeris. *Serestus*. Serestus duos intelligamus, vnum in castris & vnum cum Ænea. Nam Troiani nondum erupere de castris, vt intelligamus eum quem supra dixit. Ergo duo sunt. nec mirum, cum ipse dixerit, quod exemplo esse possit, Assaracique duo. *Lecta refert*. Proprie dicit: nam spolia quæ aptantur trophæis, legi dicuntur, id est eligi. *Tibi rex Gradine*. Vt, Tibi Phœbe sacrauit. *Trophæum*. Declinatio Latina est: vnde penultima habebit accentum, in numero vero plurali, quia trophæa dicimus sicut Græci, nec aliquid inde mutilamus, erit Græcus accentus sicut apud Græcos, scilicet tertia syllaba à fine.

35 *Instaurant acies Vulcani stirpe creatus
Ceculus, & veniens Marsorum montibus Vmbro.
Dardanides contra furit. Anxuris ense sinistram
Et totum clypei ferro deiecerat orbem.*

*Dixerat ille aliquid magnum, vimque affore verbo
Crediderat: caeloque animum fortasse ferebat,*

Caniciemque sibi & longos promiserat annos.

Tarquitus exultans contra fulgentibus armis,

Sylvicola Fauno Dryope quem nympa creatat,

Obuius ardenti sese obtulit: ille reducta

Loricam, clypeique ingens onus impedit hasta.

Tum caput orantis nequicquam, & multa parantis

Dicere, deturbat terre, truncumque repente

Prouoluens, super hæc inimico pectore fatur:

Istic nunc metuende iace, non te optima mater

Condet humi, patrioue onerabit membra sepulchro:

Alitibus linguere feris, aut gurgite mersum

Vnda feret, piscesque impasti vulnera lambent.

Instaurant acies Vulcani stirpe creatus Ceculus. *Et vñ τρωάδων.* Nam ante fusas accipimus, Ergo instaurant aduersus Æneam. *Vulcani stirpe creatus*. Notandum stirpem de patre dictam, cum semper de longa generis significatione dicatur. *Veniens*. Pro qui venerat. *Dardanides*. Patronymicum à maioribus. *Anxuris ense sinistram*. Quidam ex hoc volunt intelligi etiam Vmbrohem occisum. Constat enim vere ab Ænea occisum, sicut ipse hoc libro in Catalogo ait, Sed non Dardaniæ medicari cuspidis ictum Eualuit. *Decebat*. Plus quam perfecto vsus est ad exprimendam celeritatem vt Suras incluserat auro. *Dixerat ille aliquid magnum*. Prouerbialiter dictum est, ac si diceret, non mirum sic occisum esse eum, qui sibi plurimum adrogabat. *Corinthus vt sordidum improbat*. *Caeloque animum fortasse ferebat*. forte se exæquauerat cælo, vt de Ænea, Drances: Quibus cælo te laudibus æquem. Aut *ferebat*. Eleuabat, quod solus esset maiore senectute victurus, debellatis omnibus id est Ænea cum suis. *Longos*. Pro multos. *Sylvicola fauno Dryope quem nympa creatat*. Faunus quidam hoc loco rusticus intelligendum est: non deus, sicut supra Anisy, quem legimus Iouem. Alij Fauni filium, sed antequam Faunus in deorum numero reciperetur, nonnulli & nympam non deam volunt, sed Græce sponsam dictam, vel quæ recens nupta sit, ne incredibile sit ex duobus numinibus procreatum esse mortalem, quanquam hæc numina secundum Aristotelem aliquando perire credantur, nam & Eryx Veneris & Neptuni filius ab Hercule occisus est. *Ille reducta*. Id est longa, vt, Interea videt Æneas in valle reducta. Et intelligimus protenta hasta Tarquiti arma esse impedita. Alij *reducta*, retroacta dicunt, quod non procedit. *Impedit*. Non permisit vsui esse ad protegendum Tarquitium. *Deturbat terre*. Hoc est in terram. *Super hæc inimico pectore fatur*. Queritur quid tantum ille commiserat, vt sic seuiret Æneas. Sed vbique de morte Pallantis obicitur dolor. *Istic, punit*, Archaïsmos id est hostilis inrisio. Istic autem pro hic,

ἔτι τοιοῦτο ἰσὺ καὶ τοσοῦτον ἔτι ὀτρύνει
ἄλλα δὲ πρὸς τὴν ἀνάγκην.

Non te optima mater. Vtrum vere mater, an terra patria? *Patrio sepulchro.* Aut etiam hinc apparet A Faunum hominem fuisse, aut, vt quidam volunt, potest hoc ad matrem referri, vt dicat Aeneas quod mater eum sepelire non possit in sui patris monumentis, id est in aui eius matris. *Aliiibus feru.* *εραροραροι* *εραροι*. Plautus, *Aui me fera similem faciam vt predicas.* *Impasti.* Ita auidi, vt semper credantur impasti, sicut de Harpyiis dixit, Et Pallida semper Ora fame, quasi de fame.

36 *Protinus Anthaem & Lycam, prima agmina Turni,*
Persequitur, fortemque Numam, fuluumque Camertem
Magnanimo Volscente satum, diuissimus agri
Qui fuit Ausonidam, & tacitis regnavit Amyclis.
Ægeon qualis, centum cui brachia dicunt,
Centenasque manus, quinquaginta oribus ignem,
Pectoribusque arsisse: Iouis cum fulmina contra
Tot paribus streperet clypeis, tot stringeret enses:
Sic toto Aeneas desauit in aquore victor,
Vi semel intepuit mucro. quin ecce Nypai
Quadringes in equos, aduersaque pectora tendit:
Atque illi longe gradientem & dira frementem
Vt videre, metu versi, retroque ruentes,
Effunduntque ducem, rapiuntque ad littora currus.

Prima agmina. Qui agminis erant primi. *Fortemque Numam fuluumque Camertem.* Fulvum. *εραροι*: horum in Catalogo meminit. *Ausonidam.* Pro Ausonidarum: sicut desum pro deorum. nam *Ausonidam* a genere foeminino venit, hæc Ausonis, & hæc Ausonides, Ausonidarum vero venit ab eo quod est hic Ausonida & hi Ausonida. *Tacitis regnavit Amyclis.* Inter Caietam & Terracinam oppidum constitutum est a Laconibus, qui comites Castoris & Pollucis fuerunt: & cum Glauco filio Minois in Italiam venerunt, & mysticum Ausonis ab Amyclis provinciae suae Laconicae ciuitate ei indictum nomen est Lacones. Itaque isti cum secundum Pythagoream sectam a cede omnium animalium abstinere, & a vicinis paludibus natas serpentes occidere nefas putarent, ab iisdem interempti sunt. Vnde Amyclas tacitas dicit, id est Pythagoreas, nam Pythagorica virtus est quinquennale silentium. Cicero propter nimiam modestiam perisse illos ait, dum a finitimis accipiunt iniurias, & tacent eas. Est & alia expositio, Cum frequenter falso nuntiarentur hostes, & inani terrore ciuitas concuteretur: lata lege cautum est ne quis vnquam hostis nuntiaret aduentum. Postquam cum vere hostis veniret nullo nunciante, ex improviso ciuitas capta est. Vnde tacita Amyclae dictae sunt, quod perire silentio. Vnde Lucilius ait, *Mihi necesse est loqui: nam scio Amyclas tacendo perisse.* Vel tacito, de quibus taceatur, id est ignobiles & non dignae aliqua opinione: vel Hypallage est, pro ipse tacitus. *Ægeon qualis.* Ipse est qui & Briareus dicitur, caeli & terrae filius. Alij hunc ex terra & ponto natum dicunt, qui habuit Coeum & Gigen fratres. Hic contra Titanas Ioui aduersus dicitur, vel, vt quidam volunt, Saturno. *Ignem pectoribus arsisse.* Asper dicit ignem hunc natiuum intelligendum calorem, venientem ex ferocia, vt sit. Cum vim suam crudelitatis efflaret. Alij ignem hunc fulminis volunt, vt sit quemadmodum in primo. Illum expirantem transfixo pectore flammam. Sane notandum ignem arsisse, cum igni alia res ardeat. *Iouis cum fulmina contra.* Quia dicitur flammam emisisse oribus suis contra Iouem fulmen: Homerus nihil dicit aliud, quam centum manus eum habuisse, & auxilio eum Ioui aduersus Neptunum, Iunonem, & Mineruam fuisse, & forte aut suum ignem, aut Iouis acceptum spirasse pro eo, vt sit contra nostra, aduersus Iouem, sed similiter, a pari, vt Terentius in Adelphis in Capite Comcediae, *Ille vt uiam contra me habeat, facio sedulo. Paribus.* Id est inter se paribus. *Sic.* Vt non vnquam manu putares, namque ad hoc pertinet comparatio, vt intelligamus eum multitudinis vice dimicasse. *Desauit autem hic valde sauit;* alias sauire desinit. *Intepuit mucro.* Nimia scilicet *Quadringes.* Propter Homocoteletum noluit quadringos dicere, & contulit se ad aliam declinationem, nam & quadringus, & quadringis dicimus, sicut inermis & inermis, exanimus & exanimis. *Atque illi.* Equi scilicet. Nam ad superiora retulit: quod sciendum est esse vitiosum, interposuit enim Aduersaque pectora tendit. *Longe gradientem.* Longis gradibus incedentem: & est militaris incessus: aut longinquo. *Effunduntque ducem.* Et hoc loco omisit occisum, vt supra, Dardanides contra furit.

A In medios, fraterque Liger: sed frater habentis
 Fleclit equos, strictum rotat, acer Lucagus ense.
 Haud tulit Æneas tanto feruore furentis,
 Irruit, aduersaque ingens apparuit hasta:
 Cui Liger,
 Non Diomedis equos, nec currum cernis Achilles,
 Aut Phrygia campos: nunc belli finis, & aui
 His dabitur terris, vesano talia late
B Dicta volant Ligeri: sed non & Troius heros
 Dicta parat, contra, iaculum nam torquet in hostem.

Biugis. Erit nominatius hic biugus: nam alias biugibus faceret, si esset formæ tertiæ declinationis, ut hic biugis huius biugis faceret. *Aduersaque ingens.* Hoc est aduersus ipse cum hasta apparuit: Et bene ingēs vsus cum ad diuersā hasta minaretur. *Non Diom. dis equos, nec currum cernis Achilles.* Daos obiecit, à quibus est victus Aeneas: nec tamen vsquequaque: nam eorum impetus euitauit. *Vesano.* Hic poeta adfectionem suam accommodauit dicendo vesano. *Dicta parat.* Potest legi, Et dicta parent contra.

C 38 Lucagus ut pronus pendens in verbera telo
 Admonuit biugos, proiecto dum pede lauo
 Aptat, se pugna, subit oras hasta per imas
 Fulgentis clypei, tum lauum perforat, inguen.
 Excussus curru moribundus voluitur aruis.
 Quem pius Æneas dictis affatur amaris,
 Lucage nulla tuos currus fuga segnis equorum
 Prodidit, aut vane vertere ex hostibus umbra:
D Ipse rotis saliens iuga deseris, hec ita fatuus,
 Arripuit biugos, frater tendebat, inermes
 Infelix, palmas, curru delapsus eodem.
 Per te, per qui te talem genuere parentes,
 Vir Troiane sine hanc animam, & miserere precantis.
 Pluribus oranti Æneas: Haud talia dudum
 Dicta dabas, morere & fratrem ne desere frater.
 Tum latebras anima pectus mucrone recludit.
E Talia per campos edebat funera ductor
 Dardanius, torrentis aquae, vel turbinis atri
 Morte furens, tandem erumpunt, & castra relinquunt
 Ascanus puer, & nequicquans obsessa iuuentus,

Pronus. Pendens in verbera, Pronus nomen est, nam & comparatur, ut pronior. Si autem participium esset, heret vitiosa locutio sine interpositione coniunctionis. *Admonuit.* Præterito præsentis. *Proiecto.* Fixtento, id est anteiaculo, ut, Proiectaque saxa Pachyni. *Lucage nulla tuos currus fuga segnis equorum Prodidit, aut vane vertere ex hostibus umbra.* Hæc adlocutio contraria est superior, hoc enim continet, Obiecisti mihi quod sim & ab Achille & à Diomede conuersus in fugam. Te vero ò Lucage nec equorum tarditas prodidit: quod mihi contigit cum à Diomede occisus est Pandarus, qui in eodem curru dimicabat, nec aliqua umbra equi tui sunt territi, quod factum læpius in Homero legitur: sicut & paulo post, Turnum cogit imago deserere bella. Potest tamen & ad illud referri, quo tempore eum ab Achille nube caua Neptunus eripuit, ut in quinto commemorat. Potest & ad aliud referri, quod Nisus paulo ante ab equis suis proditus est. *Ipsi rotis saliens.* Sarcasmos est qui non morte deiectus est: per irrisumem dictum est. Ille enim vulneratus ceciderat. *Rotis autem curru,* à parte totum. *Sine.* Permittere, relinque, patere, id est *συνχωρησεν.* *Latebras anima pectus.* Diffinitio est pectoris,

id est in quo anima latet & continetur. *Edebat*. Quasi ad spectaculum. Vnde & munerum editores vocantur. *Funera*. Cædes, vt quis funera fando Explicet. *Torrentis aquæ*. Notandum quod aquæ addiderit, cum absolute torrens dicatur. *Mors furens*. Exposuit superiora Epitheta. *Tandem erumpunt*. Solutam obsidionem ostendit. *Ascanium puer*. Syllepsis, ordo est, Ascanius & Iuuentus, nam obsessa & ad Ascanium pertinet.

39 *Iunonem interea compellat. Iuppiter ultro,
O germana mihi, atque eadem gratissima coniux,
Vt rebare, Veneris (nec te sententia fallit)
Troianos sustentat. opes: non viuida bello
Dextra viris, animusque ferax: patiensque pericli.
Cui Iuno submissa: Quid ò pulcherrime coniux
Sollicitas agram, & tua tristitia dicta timentem?
Si mihi, quæ quondam fuerat, quamque esse decebat,
Vis in amore foret: non hoc mihi nanque negares
Omnipotens, quin & pugna subducere Turnum
Et Dauno possem incolumem seruare parenti.
Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas.
Ille tamen nostra deducit origine nomen:
Pilumnusque illi quartus pater, & tua larga
Sæpe manu, multisque oneravit limina donis.
Cui rex atherei breuiter sic fatur olympi:*

Vt rebare. Vt arbitraris verum est quod Troiani Veneris vtuntur auxilio, & dictum est per Ironiam. nam superflue quidam hanc orationem simplicem volunt dictam, vt re vera dicat Iuppiter per se nihil posse Troianos, quia falsum est: adeo vt Iunonis oratio ad Ironiam, non ad simplicia verba respondeat. *Nec te sententia fallit*. Hoc per Parenthesim dictum est. *Viuida*. id est Fortis: vt v. Aen. Sed bello viuida virtus. *Cui Iuno submissa*. Et humilis: & quia intelligit obliqua Troianorum accusatione impugnari suum pudorem, etiam ipsa respondet oblique. *Tristitia*. Vel quæ tristem faciant, vel quæ seuera. Terentius. *Tristis seueritas inest vultu*. Item e contra *Vigiliis*, *Furias* amnemque seuerum, id est tristem *Quin*. Vt non: nam est confirmatiua particula, Quidam hunc ordinem esse volunt. Namque si mihi quæ quondam fuerat vis in amore foret, non hoc mihi negares, quin possem pugna subducere Turnum: Alij hoc genus elocutionis accipiunt, vt per ea quæ in parenthesi posita sunt, reliquo sensui occurritur, non his quæ primo posita sunt, hic enim ad illud quod insertum est: Non hoc mihi nanque negares Omnipotens, quin & pugna subducere Turnum, & Dauno possem incolumem seruare parenti. Alioquin dempta hac parenthesi, non congruit primum cum postremo, si ita dicas, Si mihi quæ quondam fuerat quam esse decebat vis, quin & pugna abducere Turnum. Et Dauno incolumem possem seruare parenti. *Plautus in Cistellaria: Is seruus sed abhiuc annos factum est xlii. cum conspicatus est primo crepusculo puellam exponi. Nunc pereat, Teucrisque pio det sanguine pœnas*. *Diuidit*: est. Non enim agit vt pereat: sed magis fauet eius salutem. nam statim subiicitur cur indigne fiat, Ille tamen nostra deducit origine nomen, vt in secundo. Iam dudum sumite pœnas, Hoc Ithacus velit, & magno mercetur Atridæ. Quod autem dicit pio sanguine Aeneæ, latenter eam exæquat, qui vbique inducitur cultor deorum. *Ille tamen*. Quanquam moriturus est, tamen ab his originem ducit. *Nostra*. Diuina. Id est aut Iouis, aut Iunonis, aut omnium deorum. *Quartus pater*. Abauus: nec est contrarium quod ait supra, Cui Pilumnus auus. Potuit enim fieri vt & auus eius & atauus à Pilumno Pilumni nominarentur: Ergo per patris appellationem ostendit cognationem. *Rex atherei breuiter sic fatur*. Vbique Reges breuiter loquentes ostendit, Iuppiter hæc paucis, & Tum breuiter Dido vultum demissa profatur.

40 *Si mora presentis lethi tempusque caduco
Oratur iuueni, meque hoc ita ponere sentis,
Tolle fuga Turnum, atque instantibus eripe fati.
Hactenus indulgisse vacat: sin altior istis
Sub precibus venia vlla latet, totumque moueris,*

Muta-

A Mutarive putas bellum, spes pascis inaneis.
 Cui Iuno illachrymans, Quid si, quod voce grauaris,
 Mente dares, atque hac Turno rata vita maneret?
 Nunc manet infontem grauis exitus: aut ego veri
 Vana feror: quod ut o potius formidine falsa
 Ludar: & in melius tua, qui potes, orsa reflectas.

B Si mora presentis lethi. Ex Iouis concessione quali arte egerit Iuno cognoscitur, scilicet ut Turnus possit euadere. Caduto. Morituro. Ponere. Facere, vel, ut quidam volunt, constituere & decernere. Alij ponere pro dare, ut xii. **Æn.** Hæc pro virginitate reponit. Sane ponere facere, sicut Lucilius Homerum iecus ait, ἀγ' ἴσμεν, id est fecit. Alij ponere putare, ut tolet dici. Pone me hoc fecisse. **Hæc** tenus indulgisse vacat. Id est sufficit. ingenti arte locutus est: nam dicendo vacat, ostendit supra hoc breue spatium nullam ulterius bonam stellarum irradiationem futuram; ex quo Turni fata differre non posse. Vnde non ait indulgisse licet, sed vacat: ac si diceret iam vndique in mortem traditur Turnus, hoc tantum vacat spatium. Id est intervallum temporis, quasi hoc spatium hic locus est ut parumper differatur. Hinc est quod & supra ait, Metaque dati peruenit ad xui. **Ve** in vlla. Beneficium quod te sperat mereri. Et duas habet significaciones, quod petitur, ut hic, & quod conceditur, ut, Si qua est victis venia hostibus, oro. **Mutarive.** Deest poste, an mutatum iri: **Quæ voce grauaris.** Quæ negas fato. Vox enim Iouis fatum est. Statius, **Et** vocem fata sequuntur. hoc enim dicit. Veniam quæ negas voce, id est fato, mente præstares. Nam si Iouis vox fatum est, potest aliud fando commutare. **Grauaris** autem. negas grauius fers: & hac elocutione non nisi per acculatiuum vitur: ut si dicas, grauior aduentum tuum, id est grauius fero, grauior præsentiam tuam. nam & ipse dixit, Quæ grauaris, aliter non dicimus in hac significacione. Similiter etiam accusatiuo vitur casu, cum volumus absolutam facere elocutionem: & gerundi modum aliquid dicere, ut, Petendum mihi est equum, codicem, byrrum. Hinc Virgilius, aut Pacem à Troiano rege petendum. Sic Salustius, **Castra sine vulnere introitum.** Nam si dixeris petendum est codex: non iam per gerundi agis modum, sed participialiter loqueris, **Rata.** Firma, perpetua. **Veri vana feror.** Id est iam veritatis ignara. **Orsa.** Pro dictis & fatis.

D 41 Hæc ubi dicta dedit, caelo se protinus alto
 Misit, agens hyemem nimbo succincta per auras:
 Iliacæque aciem, & Laurentia castra petiuit.
 Tum dea nube caua tenuem sine viribus umbram,
 In faciem Æneæ (visu mirabile monstrum)
 Dardanus orat telis, clypeumque iuasque
 Diuini assimulat. capitis. dat. inania verba,
 Dat. sine mente sonum, gressusque effugit euntis,
 Morte obita quales fama est volitare figuras,
 Aut que sopitos deludunt somnia sensus.
E At primas læta ante acies exultat imago,
 Irritatque virum telis & voce lateffit.
 Instat cui Turnus, stridentemque eminus hastam
 Coniicit: illa dato verit vestigia tergo.

F Nimbo succincta. Id est nubibus: quia præmisit Agens hyemem: quod nisi esset, splendorem acciperemus qui est circa corpus deorum. **Tum dea** Potest sensu integro dea detrahi. **Nube caua.** Nominatiuus est hæc nubes. nam nubs non dicimus, quod ait Lilius Andronicus, qui primus edidit fabulam apud nos. **Iuasque.** Propter equinam caudam, quæ esse solebat in galeis, vnde est, Cristaque hauritur equina. **Diuini capitis.** Hoc ex persona poetæ dictum est de Æneæ intuentis futura. nam post mortem in numerum fertur deorum. **Inania.** Nec a membris, nec a mente venientia. **Obita.** Morte suscepta & completa. **Aut que sopitos.** Quæ somnia, pro qualis in somnia quæ per somnum videmus. **Exultat.** Exultare est gaudere: & per se plenum est. Nam insultare, est iridere inimicos: & dicimus insulto tibi: licet Salustius dixerit, **Multos ab adulescentia bonos insultauerat.** Id est in ipsos impetum fecerat. **Irritasque virum telis.** Ideo hoc arte agit Lu-

no, & imagine decepti Turnum: quia si ei ex aperto fugam suaderet, more viri fortis, ille fugæ præponeret mortem, cum præsertim ipse in sequentibus dicat, Vique adeone mori miserum est? A

42 Tum vero Æneam aduersum ut cedere Turnus
Credidit, atque animo spem turbidus hausit inanem:
Quo fugis Ænea? thalamos ne desere pactos:
Hac dabitur dextra tellus quaesita per undas.
Talia vociferans sequitur, strictumque coruscant
Mucronem, nec ferre videt sua gaudia ventos.
Forte ratis celsi coniuncta crepidine saxi
Expositus stabat scalis, & ponte parato,
Quæ rex Clusinis aduictus Osinius oris:
Huc sese trepida Ænea fugientis imago
Coniucit in latebras: nec Turnus segnior instat,
Exuperatque moras, & pontes transiit altos.
Vix proram attigerat, rumpit Saturnia funem,
Anusamque rapit reuoluta per aquora nauem,
Illum autem Æneas absentem in prælia poscit:
Obuia multa virum demittit corpora morti.
Tunc lenis haud ultra latebras iam querit imago,
Sed sublime volans nubi se immiscuit atra:
Cum Turnum medio interea fert equore turbo.

Turbidus. Tumens, elatus arrogantia. *Pactos* Nunc passium, ut, *Pacta* puellæ, *Tellus quaesita* per undas. Sic alibi: En agros, & quam bello Troiane petisti Heiperiam metire iacens. *Vociferans* sequitur. Se quens clamabar, nam ante dixit, & sic est secutus. *Nec ferre videt sua gaudia ventos.* Pro uerbium est. *Veni ferunt gaudia*, id est lætantur incassum. Sic supra, Sed auræ Omnia discernunt. Item, Partem Mente dedit, partem volucres dispersit in auras. *Forte ratis.* Diciprio per *thalamos* facta: non enim à superioribus pendet, sed antedictis adiungitur, ut, In iula Sicanium iuxta latus. Has autem descriptiones esse aptas & raras conuenit: sicut etiam Horatius docet in arte poetica dicens, *Purpureus late qui splendeat vnus & ater Adsuntur pannus. Crepidine saxi.* Crepido est abrupti saxi altitudo. Crepidines etiam templorum dici ipsos et ggestus in quibus ædes sunt conlocatæ, & crepidines viarum id est ipse eminentiæ dextræ sinistæque. Sane hic Antiptosis facta est propter metrum. Coniuncta ergo crepidine, pro crepidinis: sicut Hæret pede pes, pro pedi. Est autem ablatiuus pro datiuo. *Osinius.* Ipse est quem supra Massicum dixit. Ergo (ut diximus supra) Osinius proprium est, Massicus appellatiuum: licet posset fieri ut duo nomina vnus sint, ut est Numa Pompilius, Alexander Paris, Numanus Romulus. Alij volunt non eundem esse Massicum quem Osinium, nam duas ciuitates supra commemorat, Clusium & Cosam, & tradunt potuisse fieri ut hic Osinius, rex quidem vnus de memoratis fuerit ciuitatibus, sed sub imperio Massici egerit: Nam & Ramnetem & Romulum quos in ducum ordinem non numerauit, reges fuisse dixit. Alij hunc postea *Osinius* volunt uenisse, quia in catalogo eius non meminit. *Clusinis oris.* Tuicæ ciuitatis. *Transiit altos.* Hoc sermone testinantis celeritas indicatur. *Vix proram attigerat,* sic enim melius. *Rumpit Saturnia funem.* Debit dici: cum rumpit Saturnia funem: ut, Vix e conspectu Siculæ telluris, Cum Iuno æternum ieruans: Ideo autem rumpit, ne deprehenso dolo Turnus in bellum rediret. *Reuoluta per aquora nauem.* *Reuoluta* est, reuolutam nauem. *Illum autem Æneas absentem in prælia poscit.* Sic melius, quam sicut nonnulli volunt, Ille autem Æneam abientem in prælia poscit: ut sicut Urbanus, *Obuia multa virum demittit corpora morti,* de nauibus inuentis intelligatur: quod non procedit, nam abiens dicitur qui recedit: quod nunc Turno congruit, non Æneæ, qui interest præliis. Ille autem Æneam legunt quod si ita est: quia Æneas Multa virum demittit corpora morti. *Medio.* Ad medium. *Turbo.* Vis venti. B
C
D
E
F

43 Respicit ignarus rerum, ingratusque salutis,

Et du-

A Et duplices cum voce manus ad sidera tendit:
 Omnipotens genitor, tanton me crimine dignum
 Duxisti & tales voluisti expendere penas:
 Quo feror? unde abij? qua me fugat? quæve reducet?
 Laurentisne iterum muros, aut castra videbo?
 Quid manus illa virum, qui me meaque arma secuti?
 Quosve (neas) omnes infanda in morte reliqui,
 Et nunc palantes video, gemitumque cadentium
B Accipio, quid agant? aut que iam satis ima dehiscat.
 Terra mihi vos o potius miserescite venti.
 In rupes, in saxa, volens vos Turnus adoro,
 Ferte ratem, seuisque vadis immitte syrteis
 Quo neque me Rutuli, neque conscia fama sequatur.

Ignarus verum. Id est artis, per quam euaerat. Hoc est nesciens hoc pro salute sua factum, ideoque & ingratus, nam & queritur. *Omnipotens genitor* Duo Antonomastia pro vno proprio: vt, Tritonia Pallas. *Tanton*. Pro Tantonē, & constat mutilatas partes orationis accentum in eodem loco habere, in quo etiam integræ habuerunt. nam *neea*, id est minores particula, vt *que*, *ve*, *ce*. quotiens iunguntur alijs partibus, ante se accentum faciunt, qualislibet sit syllaba quæ præcedit, siue breuis siue longavi, Musaque, Huiusce, Illuce. Tantonē, Adduce: & hæc mutilata similiter proferuntur, scilicet sub eodem accentu. *Quo feror?* Unde abij? bene variant aduerbia & pronomina. *Quosque reducet?* Quem, qualem: vt Hunc ego te Euryale aspicio? & quasi nescius sui est in tanta rerum permutatione. *Laurentisne*. Quasi deliberatio est. *Quid manus illa virum?* Syllepsis per genus. nam à manu, id est multitudine, ergo à fœminino ad masculinum dicendo manus transitum fecit. Ergo figuratum & per genus & per numerum. Est autem mira defectio, id est quid dicunt? *Quosve neas*. Asper quoque legit, & adnotant Ne pro ve, quasi expletiva particula. *Palantes video*. Intellegimus eum non longe à terris fuisse. nam quod ait supra, Medio fert æquo: e: vt diximus, ad medium accipiendum est. Aut quia medium dicitur omne quod est inter finem & initium: vt, Interea medium Æneas tam classe tenebat. *Gemitumque cadentium* Accipio. Hinc apparet de Ænea dictum, Obuia multa virum demittit corpora morti. *Ima terra*. Doler sibi infelicitium vora sublata: nam in mari constitutus optare sibi hiatum non potest terræ. Imam autem terram, prudenter dixit, quæ sustinet & continet maria. *Miserescite venti*. Pro petentis qualitate, nonnunquam etiam mors videtur esse miseratio, vt hoc loco. Item supra, Figite me, si qua est pietas. Miserescite autem quis ante hunc? ab eo quod est miserescio & miseretimus. *Turnus adoro*. Id est iuxta veteres, qui adorare adloqui dicebant, nam ideo & adoria laus bellica, quod omnes cum congratulatione adloquebantur eum qui in bello fortiter fecit. Alij *adoro*. Pro oro, vt ad vacet: & sit metri causa additum. *Syrtes*. Vbi arenosa sunt littora syrtes vocantur. Ergo immitte me ad saxua vada syrtium: aut ad arenosa loca, aut re vera ad syrtes, id est ad mundi extrema, quo me nec fama comitetur, id est vbi me nemo sciat desertorem esse.

44 *Hæc memorans, animo nunc huc, nunc fluctuat illuc,
 An sese mucrone ob tantum dedecus amens
 Induat, & crudum per costas exigat ensen:
 Fluctibus an iaciat medijs, & littora nando
 Curus petat, Teucrumque iterum sese reddat, in arma.
 Ter conatus utranque viam: ter maxima Iuno
 Continuit, iuuenemque animo miserata repressit.
 Labitur alta secans, æstu fluctuque secundo,
 Et patris antiquam Daunum deseritur ad urbem.
 At Iouis interea monitis Mezentius ardens
 Succedit pugna, Teucrosque inuadit ouanteis.*

Mucrone induat. Aut *κρημνιστῆρος* dixit induat, pro feriat: aut Hypallage est, pro mu-

cronem suo induat corpore. Si enim *induere*, est vestire: non mucrone corpus induitur, sed induitur mucro corpore, id est tegitur & vestitur. *Crudam*. Crudelem: cruentum. *Exigat*. Auiditas mori cupientis ostenditur. *Animi miserata*. Pro animo miserata. Nam figurate locutus est, sicut, O præstans animi iuuenis, pro animo, id est illa re. *Ad urbem*. Ardeam: & ideo sic longe ne ex propinquo statim rediret: & vt eum affectus retineret parentis. *At Iouis interea monitis*. Id est nouimus sacrilegum esse Mezentium, nouimus quoque Iouem etiam exhortatum esse alios deos, vt à bello desisterent: & dixisse, Rex Iuppiter omnibus idem, quomodo ergo procedit, At Iouis interea monitis? Dicimus primo Iouem iustitiæ fauere, non partibus: quod si est, iure Mezentium in Turni locum facit venire: vt iustum prælium inueniatur, ne vna pars penitus sit à ducibus destituta. Quod autem dicitur, sacrilegum Iuppiter admonere non debuit: non admonet vt vincat, sed vt possit perire. Illud etiam frustra quæritur quemadmodum numini sacrilegus obedire potuerit, cum Mezentium non aperte Iuppiter moneat, sed iniiciat tale desiderium. Vnde est, Diine hunc ardorem mentibus addunt Euryale? an sua cuique deus sit dira cupido? *Monitis*. Hic datius venit ab eo quod est hæc monita, nam & hos monitus dicimus. Vnde Persius, *Hos pueris monitus patres infundere lippos*. Sed à quarta declinatione, nec singulari datiuo vtimur, nec plurali. nam vnuni nomen est de his quæ licet duplicem habeant declinationem, tamen aliquibus eorum casibus propter auctoritatem non vtimur: sed, Lauri lauribus, cum & huius laurus & ab hac lauro dicamus.

45 *Concurrunt Tyrrhena acies, atque omnibus vni,
Uni odiisque viro telisque frequentibus instant.
Ille, velut rupes vastum qua prodit in æquor,
Obuia ventorum furiis, expositaque ponto,
Vim cunctam atque minas perfert cœlique marisque,
Ipsa immota manet: prolem Dolicaonis Hebrum
Sternit humi: cum quo Latagum, Palmumque fugacem.
Sed Latagum saxo, atque ingenti fragmine montis
Occupat os, faciemque aduersam: poplite Palmum
Succiso volui segnem sinit: armaque Lauso
Donat habere humeris, & vertice figere cristas.
Necnon Euantem Phrygium, Paridisque Minanta
Aequalem, comitemque vna quem nocte Theano
In lucem genitori Amyco dedit, & face pregnans
Cisseis regina Parin creat: vrbe paterna
Occubat: ignarum Laurens habet ora Minanta.*

Concurrunt Tyrrhena acies. Quæ specialiter odio Mezentij in bellum ruebant. *Vni odiisque*. Bene repetitur vni, vt ostendat conspirationem Etruscorum olim Mezentio incumbere. *Prodit in æquor*. Extenditur. hinc Iuuenalis, *Quod p' lago occurrunt medio, longæque relinquunt Italianam*. *Ponto*. Contra pelagus. nam datius est. *Vim cunctam*. Id est violentiam, impetum. *Cœlique marisque*. Sicut Mezentius odiorum & telorum totius exercitus. *Fugacem*. Modo velocem, vel fugientem. *Latagum occupat os*. Pro Latigios occupatur, & est Græca figura in Homero frequens, vt si dicas *ἄχαια τὸν πόδα*, id est Achillem percussit pedem: pro percussit Achillis pedem. *Poplite palmum*. Ea parte qua plurimum poterat. *Segnem sinit*. Qui vulneratus nihil iam efficere possit. *Donat habere*. Græca figura, vt, Argenti magnum dat ferre talentum. *Theano*. Mater Minantis. *Cisseis*. Hecuba filia Cissæi, secundum Euripidem in Hecuba, *μηδ' ἄγε: ἰσθλὸς παῖς γυροῖς ἔνοστος*. Nam secundum alios Dymantis est. *Quod autem ait, face pregnans*, hæc ratio est: quia antequam pareret, sculam se peperisse vidit in somnis. *Parin creat*. Plus est quam si diceret face prægnas* incendit Parin. *Vrbe paterna Occubat*. Subaudis Parin. Quod vt non diceret, metri est necessitate compulsus. Nam deest qui, vt sit qui vrbi paterna. *Ignarum Laurens habet ora Minanta*. Scilicet casus sui: vera tamen lectio est *ignarum*, id est ignoꝛatum, qui nesciretur: & est supina significatio, sicut in quarto, *Liquitque volatile ferrum Nescius*, pro qui nesciebatur. Alij *Ypallagen* volunt esse, vt Minas in Laurenti ora ignota iacet.

46 *Ac velut ille canum morsu de montibus altis*

Aclius

A *Ætius aper, multos Vesulus quem pinifer annos
Defendit, multosque palus Laurentia: sylua
Pactus arundinea, postquam inter retia ventum est:
Substitit, infremuitque feroc, & inhorruit armos:
Nec cuiquam irasci, propiusve accedere virtus,
Sed iaculis tuisque procul clamoribus instant.
Haud aliter, iusta quibus est Mezentius ira,
Non ulli est animus stricto concurrere ferro:*

B *Missilibus longe & vasto clamore lacesunt.
Ille autem impavidus partes cunctatur in omnes,
Dentibus infrendens, & tergo decutit hastas.*

Ac velut ipse. Antiqui ille vel magnitudini, vel nobilitati adsignabant, ut multum ille & terris, & Poenorum qualis in arvis Saucius ille graui. *Ætius.* Coactus in retia. *Defendit.* Texit, ut, Hic mihi dum teneras defendo à frigore myrtos. *Vesulus* autem Mons Liguriæ est iuxta Alpes. Liguria autem cohæret Tusciæ, de qua fuerat Mezentius, unde est satis congrua comparatio. Sane de hoc Vesulo quidam duo flumina Rodanum & Padum nasci dicunt, quorum vnus, id est Rodanus in Tyrrhenum mare, alter id est Padus in Adriaticum fluit. *Multosque.* Pro multo, ve, non enim vicina est palus Laurentia monte Vesulo, ut possit vnus idemque aper intelligi. Sane Laurentia pro Laurens, nam hæc est vera & recta deriuatio. *Pactus.* Pro pactum, nam supra ait quem. Ergo Antiposis est. *Inhorruit armos.* Id est, armis inhorruit. Aut certe in armos horruit, per quod erectas fetas accipimus. *Irasci.* Deest est. *Tuis clamoribus.* Præter periculum. Id est ipsi tui. *Iusta ire* Quasi quibus odium est propter mortua corpora, ut, Mortua quinetiam iungebat corpora viuis, Componens manibusque manus, *Cunctatur.* Se per omnes partes disponit. *Tergo.* Scuto, ut, Et venit aduersum tergum Sulmonis.

D *47 Venerat antiquis Corithi: de finibus Acron,
Grauius homo, infæctus lingueus profugus hymeneos.
Hunc ubi miscentem longe medita agmina vidit,
Purpureum pennis & pacta coniugis ostro:
Impastus stabula alta leo cœu sæpe peragrans
(Suadet enim vesana fames) si forte fugacem,
Conspexit capream, aut surgentem in cornua ceruum,
Quædet hians immane, comasque arrexit, & hæret
Visceribus super accumbens: lauit improba teter
Ora cruor:
Sic ruit in densos alacer Mezentius hostes.
Sternitur infælix Acron, & calcibus atram
Tundit humum expirans, infraque tela cruentat.
Atque idem fugientem haud est dignatus Oroden
Sternere, nec iacta cæcum dare cuspide vulnus:
Obuius aduersoque occurrit, seque viro vir
Contulit, haud furto melior, sed fortibus armis,
Tum super abiectum posito pede mixtus & hasta,
Pars belli haud temnenda viri, iacet altus Orodes.*

Corithi de finibus. Corithus est & ciuitas Tusciæ, & mons, & pater Dardani rex. Unde nunc ad quosvis potest referri de finibus Corythi. *Grauius homo.* Oriundo quidem Græcus, sed qui nunc de Tuscia venisset ad bellum. *Miscentem.* Perturbantem. *Purpureum pennis.* Galeam significat purpureas cristas habentem, aut certe purpureum pennis, pulchrum, bene galeatum: ut, Purpurei cristis iuuenes, id est pulchri. *Pacta coniugis.* Hic ordo est conciliata primo, dein conuenta, dein pacta, dein sponsa. *Vesana fames.* Alibi. Et mole-suada fames. *Fugacem.* Velocem. *Surgentem in cornua.* Id est crescentem, cornibus eminentem. *Comasque arre-*

xii. Naturale enim est vt irati leones erigant iubas. *Lauit*. Ab eo quod est lauo lauis. nam hoc verbum & primæ est conisgarionis, & tertiæ: a qua nunc ait lauit. Item Horatius, *Lauit amne uriner*. Item alibi, *Nanque dulci mala vino lauere*. Ergo lauitum, & lauit, sicut Plautus in Pseudolo, *Easque lachrymâ lauis*. id est humectas. *Infracta*. Aut nimium fracta. aut re vera infracta. *Oroden*. Itum Oroden virum fortem intelligimus in fugam necessitate esse conuersum. Nam ipse paulo post dicitur est certari * locios. Pars belli haud temnenda viri, iacet altus Oroles. *Nec iussa cœcum*. Vnum sensum & duos extulit. Cœcum vulnus autem quod aduerso infigitur. *Furto*. Infractus. *Pede nexus & hasta*. Deest ait. *Haud temnenda viri*. A ipse viris legit. Vt ait, all * haud temnenda, alioqui ipse ait, *Fugientem haud est dignatus Oroden Sternere*. *Altus*. Magnus. vt, Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo.

48 *Conclamant socii latum Pæana secuti.*
Ille autem expirans: Non me quicumque es inulto
Victor, nec longum latere: te quoque fata
Prospectant paria, atque eadem mox arua tenebis.
Ad quem subridens mista Mezentius ira,
Nunc morere: ast de me diuim pater, atque hominum rex
Viderit, hoc dicens, eduxit corpore telum.
Olli dura quies oculos & ferreus vrget
Somnus, in æternam clauduntur lumina noctem.
Cœdicus Alcathoum obruncat, Sacratore Hydaspem,
Partheniumque Rapo, & prædurum viribus Orsen,
Messapus Cloniumque, Lycaoniumque Ericaten:
Illum infrenis equi lapsu tellure iacentem,
Hunc peditem pedes, & Lycius processerat Agis:
Quem tamen haud expertus Valerius virtutis amica
Deicit. Atronium Salius, Saliumque Nealces
Insignis iaculo, & longe fallente sagitta.

Pæana secuti. Pæan proprie Apollinis laus est: ab eius & aliorum dicitur. Vnde Pindarus opus suum, quod & hominum & deorum continet laudes, Pæanas vocauit. Quamuis quidem alium Pæana esse, alij Apollinem velint, sed vere Pæan Apollo: tamen Pæana carmen esse victoriæ Æschylus docet, quod ideo Apollini dicatum est, quia malorum auertendorum potens est, vnde & ab Homero vlticem immittens pestilentiam inducitur. *Nec longum latere*. Dicitur dicit. *Nec diu lataberis, nec diu me indefenso*: Homeri autem more, morienti dedit scientiam futurorum. *Longum* autem pro longe, nam nomen est pro aduerbio. *Subridens*. Per iracundiam ridens loquitur. Vnde per irisionem dictum accipitur. *Ast de me diuim pater, atque hominum rex Viderit*. Id est viderit vtrum Mezentio possit nocere ille, quem vos deorum & hominum creditis esse rectorem. *Eduxit corpore telum*. Quo facilius posset perire. Lucanus, *Non eget ingestis: sed avulsis corpore telis*. *Dura quies*. Blanda & contraria: sic dictum vt somnus ferreus. Est autem Homeri comparatio,

ὡς ἰὼν αὐτῶν πρὸς κοιμήσασθαι χαλκῶν ὄππιοι.

Cœdicus Alcathoum. Hoc loco est confusio in aliquibus nominibus: nam quis sit Troianus, quis sit Rutulus ignoratur. *Rapo*. Rapon dicitur sicut Tarchon, sed metri causa detraxit n, propter Synalæpham: sicut supra. *Haud procul hinc Tarcho & Tyrrheni tuta tenebant*. *Infrenis equi*. Casu equi asperrimi, qui frenorum sperneret regimen. Infrenos autem fecit homines dicimus: vt hinc Numidæ infreni cingunt. Dicimus & infrenus, & infrenis, sicut inermis & inermis. *Processerat Agis*. Scilicet contra Messapum dimicaturus: quem nequiuit. nam à Valero antequam ad Messapum perueniret, occisus est. *Haud expertus*. Non ignarus virtutis parentum. *Iaculo, & longe fallente sagitta*. Iaculo, pro longe fallentis sagitta: nam ἰσθὶ δὴ δὴν dixit, vt, Hamis auroque trilicem. Item, Molemque & montes insuper alios: An longe, valde?

49 *Iam grauis æquabat luctus & mutua Maiors*
Funera: cedebant pariter, pariterque ruebant
Victores victique: neque his fuga nota, nec illis.

A *Dij Iouis in tectis iram miserentur inanem
Amborum, & tantos mortalibus esse labores.
Hinc Venus, hinc contra spectat Saturnia Iuno.
Pallida Tiphone media inter millia sauit.
At vero ingentem quatiens Mezentius hastam
Turbidus ingreditur campo: quam magnus Orion,
Cum pedes incedit mediis per maxima Nerei
Stagna, viam scindens, humero supereminet undas:
Aut summis referens annosam montibus ornum,
B *Ingrediturque solo, & caput inter nubila condit:
Talusse vastis infert Mezentius armis.**

Maurus Fortuna bellica. *Fuiera*, Mortes. *Cadebant*, id est terga vertebant: secundum quod *ruebant* inlequebantur significat. Si autem *cadebant*, id est occidebant: *ruebant*, id est cadebant. *Iram miserentur inanem*. Generaliter dicit omnem iram bellicam, ubi enim tam inanis iracundia est, quam in bello, ubi ut pereamus irascimur? Aut quia nulla causa tam iusta est, ut propterea bellum geri debeat, nam ideo ait, & tantos mortalibus esse labores: An inanem non iuste conceptam? sic inanes tectus Aeneas, qui se licet tanti non fuerint, propter quos ille sic lamentaretur. *Amborum*. Pro utrorumque. *Pallida Tiphone*. Non pia dea, sed effectus furiae: id est furialis ardor, hoc est insana. *Orion*. *Cum pedes incedit mediis per maxima Nerei Stagna*. Orion (ut etiam in primo diximus) Oenopionis filius regis fuit, ei concessus ab Ioue, Mercurio, Neptunoque susceptis hospitio. Hic venator immensi corporis fuit, qui quodam tempore susceptus a rege Oenopione cum vellet eius vitam vitare, ille iratus opem Liberi patris cuius erat filius imploravit: Satyros misit qui soporem infunderent Orionis, & sic velut vinctum Oenopioni traderent arbitrio eius: puniendum. Tum ille Oenopionis, sopito eius oculos tulit. Cæcus itaque Orion cum contuleret quem in modum oculos posse recipere; responsum est ei posse hoc fieri, si per pelagus ita contra Orientem pergeret, ut loca luminis radiis solis semper referret. Quod ille efficere ita potuit: nam cum audisset strepitum Cyclopium Ioui fulmina fabricantium, longae eos ductus est unum de his iuis humeris superposuit, & eo duce oraculi præcepta complevit. Non autem incongrue fingitur potuisse ire per medium pelagus, quasi filius pro parte Neptuni. Hæc autem comparatio pertinet ad solam corporis proceritatem. Alij hunc Orionem tantæ magnitudinis dicunt fuisse, ut nulla eum altitudo maris ingredientem potuerit morari, unde inter sidera receptus. Sine pedes incedit, pro incessit, præsens pro præterito. *Per maxima autem Nerei stagna*. Epitheto eleuavit Tapinosim more suo. *Referens*. Pro ferens more antiquo, nam se abundat.

50 *Huic contra Æneas, speculatus in agmine longo,
Obuius ire parat: manet imperterritus ille,
E *Hostem magnanimum opperiens, & mole sua stat,
Atque oculis spatium emensus quantum satis hasta,
Dextra mihi deus, & telum quod missile libro,
Nunc adsint, voueo prædonis corpore raptis
Indutum spolijs, ipsum te Laïse trophæum
Æ. ex: dixit, stridentemque eminus hastam,
Iecu: at illa volans clypeo est excussa, proculque
Egregium Anthorem latus inter & Ilia figit:
F *Herculis Anthorem comitem, qui missus ab Argis
Hæserat, Euandro, atque Itala confederat urbe.
Sternitur infelix alieno vulnere: cælumque
Aspicit, & dulcis moriens reminiscitur Argos.***

Imperterritus. Prima est compositio, non secunda, nam hoc est *perterritus*, quod & *territus*: & tunc est vera compositio cum sermonis natura conuertitur. Sane *imperterritus* quis ante hunc? *Mole sua stat*. Hoc est in seua mole, ut dicitur in vestigio. *Spatium emensus*; quantum satis hasta.

A *Aut amnis ripis, aut alti fornice saxi,
Dum pluit in terris: ut possint sole reducto
Exercere diem: Sic obrutus undique telis
Æneas, nubem belli dum detinet, omneis
Sustinet, & Lausum increpitat, Lausoque minatur.*

Inuiliā. Pro vulnere debilitatus. *Inque ligatus.* Pro illigatusque, & est Tmesis cum Hystero-
logia, *nimicum hostile.* Cuiusdam quasi picturæ pompa describitur. *Iamque assurgens dextre.* Or-
do est, iamque subit mucronem Æneæ dextræ adurgens, & plagam ferens. Subit autem

B mucronem iuxta usum præsentem accusatiuo iunxit, cum alibi antique datiuo iunxerit, ut, Mu-
roque subibant, quod suis locis plenius dictum est. *Morando Sustinuit.* Moram iniiciendo eius
impetum lufit. *Dum genitor nati parma.* De historia est, nam Scipio Africanus cum esset vix anno-
rum decem & septem, patrem suum defendit in bello, nec cessit viginti septem confossus vul-
neribus. *Furit Æneas.* Dolore scilicet quod sibi Mezentius esset ereptus, & est integrum quan-
quam furit, tenet se tamen. *Effusa si quando grandine.* Præteritum pro instanti posuit. *Præcipiant.*
Præcipitantur. *Tuta latet arce.* Quod icilicet icilicet se perite à tempestate defendunt, ut aut ante
quæ tuetur * *Alti fornice saxi.* Concaui arationis curæ. *Dum pluit.* Hic distinguendum. Nam si
iunxeris, *Dum pluit in terris,* erit Archaimos, debuit enim dicere in terras: tamen sciendum He-
mistichium hoc Lucretij esse, quod ita, ut inuenit Virgilius ad suum transtulit carmen. *In terris*

C *ut possint.* Et viator & rusticus, quibus opera sunt in terris. *Exercere diem.* Hypallage est, pro ut
ipfi per diem exerceri possint. *Nubem belli dum detinet.* Bellantium impetum sustinet donec de-
ferueat. Et bene translationem fecit à vicina comparatione.

55 *Quo morituse ruis? maioraque viribus audes?
Fallit te incautum pietas tua, nec minus ille
Exultat demens: sene iamque altius ira
Dardanio surgunt ductori, extremaque Lauso
Parca sula legunt: validum nanque exigit ensem
Per medium Æneas iuuenem, totumque recondit.
Transit & parmam mucro, leuia arma minacis,
Et tunicam, molli mater quam neuerat, auro:
Impleuitque sinum sanguis, tum vita per auras
Concessit mastia ad manes, corpusque reliquit.
At vero ut vultum vidit morientis, & ora,
Ora modis Anchisiades pallentia miris,
Ingemuit miserans graniter, dextramque tetendit,
Et mentem patriæ subiit pietatis imago:*

B *Quid tibi nunc miserande puer pro laudibus istis?
Quid pius Æneas tanta dabit indole dignum?
Arma quibus letatus, habe tua: teque parentum
Manibus, & cineri (si qua est ea cura) remitto.
Hoc tamen infelix miseram solabere mortem
Æneæ magni dextra cadis, increpat ultro
Cunctantes socios, & terra subleuat ipsum
Sanguine turpantem comptos de more capillos.*

F *Fallis te incautum pietas tua.* Quod credis idcirco me piæ tibi veniam posse conce-
dere: quia & ipse pietatis intuitu dimicas pro patris salute. *Tua autem pietas,* prudenter est ad-
ditum: quasi non à parente discedens. *Fila legunt.* Proprium fuerat *rumpunt*: tamen le-
gunt, aut colligunt, aut rumpunt, est autem transeunt, ut Littoraque Epyri legimus. *Exigit en-
sem Per medium.* Poetica est descriptio. nam reuera fieri non potuit, ut gladius transfret per
medium corpus iuuenis, & in corpore iuuenis absconderetur, nam *exigit*, est agens trans corpus,

Parvam. Id est leuia arma; non clypeum. *Minacis* autem non Lausi. non enim ipse minatus fuerat. Ergo ordo est, *Mucro minacis*, scilicet *Aeneae*. Aut si ad Lausum referas *Minacis* num audacis & fortis? *Impleuitque sinum sanguis.* Mire expressus est sinus tunicae sanguinem excipiens, nec trahitens. *Vita per auras Conci sui maesta ad manes.* Vita, id est anima. Et abusiue dictum est, nam ad inferos simulachrum pergit, non anima. *Corpusque reliquit.* Potuit sine hoc sensus esse, *Pro laudibus istis.* Quia & contra fortiorem, & pro patris salute dimicare conatus est, nam ideo & pluraliter *laudibus* dixit. Alij *laudibus* pro virtutibus, ut solet à Poeta dictum tradunt *Pius Aeneas tanta dabis ipse dignum.* Propter vitandam adrogantiam tertia persona usus est: *Vt.* Et quiquam numquam Iunonis adoret? *Indoles* autem proprie imago quaedam virtutis futuræ. *Quibus letatus habet tua.* Motus enim fuerat, ut cum his rebus homines repelirentur quas dilexerant viui. *Si qua est ea cura remitto.* Aut more illo dixit, quod solet, sepulturam ad ipsa cadavera non pertinere: licet *umbra* sicut in sexto legimus, pro sit, ut, *Si qua est ea gloria signat.* Item de Pallante, *Vano moesti comitantur honore.* Aut certe si qua est cura *Mezentio*, hoc est patri sacrilego, qui iuperos inferosque contempnit. An de rota hac redubitat? *Aenea magni dextera cadis.* Sic alibi, *Nomen tamen haud leue patrum Manibus,* hoc refert, *telo cecidisse Camillæ. Sanguine turpanim.* Non ipsum turpantem, sed ut accidit ita dixit, *Comptos de more capillos.* Antiquo scilicet more, quo viri sicut mulieres componebant capillos: quod verum esse & statua nonnulla antiquorum docent, etiam personæ, quas in Tragediis videmus similes in utroque sexu, quantum ad ornatum pertinet capitis.

54. *Interea genitor Tyberini ad fluminis undam,
Vulnera siccabat lymphis, corpusque lauabat.
Arboris acclinis trunco: procul area ramis
Dependet galea, & praeo graua arma quiescunt.
Stant lecti circum iuuenes: ipse ager, anhelans,
Colla fouet, fusus propexam in pectore barbam,
Multa super Lauso rogat, multosque remittit
Qui reuocent, moesti que ferant mandata parentis.
At Lausum socij exanimum super arma ferebant.
Flentes, ingentem, atque ingenti vulnere victum.
Agnouit longe gemitum praesaga mali mens:
Canicem immundo deformat, puluere, & ambas
Ad caelum tendit palmas, & corpore inhæret.*

Interea. Dum hæc geruntur. Et omnino sic est apud Poetas *interea*, sicut apud Sallustium, *Eodem tempore.* *Vulnera siccabat lymphis.* Siccabat aqua, sed & noue & Physice locutus est. nam cum aqua omnia infundantur, hic aut siccati vulnus aqua, & ratio vera est, quia Fluxus sanguinis aquarum frigore continetur. *Lauabat.* Inclinatione recreabat. *Acclinis.* Quis ante hunc? *Procul.* Modo iuxta: ut, *Serta procul tantum capiti delapsa iacebant.* *Graua arma quiescunt.* Cur illa pendeant, hæc in terra sint, docuit dicendo graua, unde & quiescunt dixit. Bene ergo *graua*: ut *galeam* arma, & leuia intelligamus. Et talis est figura, sicut illa Sallustij, *Leonem atque alias feras.* Ergo & leo fera est. Quiescunt autem quasi in terra posita: quoniam *galea* quæ pendeat, poterat & moueri. *Colla fouet.* Sustinens se arboris trunco. *Fusus propexam in pectore barbam.* Barbam in pectus infusam habens. *Archaismos* autem est quod ait in pectore, pro in pectus sicut alibi, *Mediis effusus in vndis: pro.* In medias vndas, *Propexam* autem quis ante hunc? *Multa.* Pro multum ficut, Et pede terram crebra ferit, pro crebro. *Multumque remittit.* Hoc pro læpe. *Super arma ferebant.* Supra iacurum, sicut supra: In positum scuto referunt Pallanta frequentes. *Ingentem, atque ingenti vulnere.* Homerij dictum: *Κείτο μάλιστα μετ' αλλοις παρ' ασπιδος, et ποσειδάων.* *Ad caelum tendit palmas.* Increpons deos, quasi sacrilegus. Et sciendum non eum vno eodemque tempore potuisse & corpori inhære, & manus ad caelum leuare: licet Poeta ista coniunxerit. *Corpore inhæret.* Aut in hæret Lauso suo corpore: aut certe *Hysterologia* est: ut sit, hæret in corpore. Melius tamen ut sit *Antiprois*, pro corpore: ut, *Hæret pede pes, pro pedi.*

A *Vi pro me hostili paterer succedere dextra,
 Quem genui? tuane hæc genitor per vulnere seruos,
 Morte tua viuens? heu nunc misero mihi demum
 Exilium infelix, nunc alte vulnus adactum.
 Idem ego nate tuum maculaui crimine nomen
 Pulsus ob inuidiam solio, sceptrisque paternis:
 Debueram patria poenas, odiisque meorum:
 Omneis per mortes animam fontem ipse dedissem:*

B *Nunc viuis, neque adhuc homines lucemque relinquo:
 Sed linguam simul hæc dicens, attollit in agrum
 Se ferunt: & quamquam vis alto vulnere tardat,
 Haud deiectus equum duoi iubet: hoc decus illi,
 Hoc solamen erat: bellis hoc victor abibat
 Omnibus: alloquitur moerentem, & talibus insit:
 Rhæbe diu (RES SIQVADIV mortalibus vlla est)
 Viximus: aut hodie victor spolia illa cruenta
 Et caput Æneæ referes, Lausi que dolorum
 Vltor eris mecum: aut, aperit si nulla viam vis,
 Occumbes pariter: neque enim, fortissime, credo
 Iussa aliena pati & dominos dignabere Teucros.*

Per vulnera seruos. Aut re vera per vulnera, quia per totum eius corpus mucro transferat, aut inuidiose vulnera ait pro vulnus, sicut Terentius, Non perperam meretricium contumelias? Cum vna esset Thais de qua loquebatur. Nunc demum Exilium infelix, nunc alte vulnus adactum. Solatio enim viuens filij vtrunque fuerat ante tolerabile. Idem ego. Qui nunc causa tuae mortis fui, qui feci vt exulis & sacrilegi filius esse dicereris. Pulsus ob inuidiam. Excusat, ne merito expulsus esse videatur. Omneis per mortes. Per omnia mortis generatam vna mors est, aut per mortes omnes, id est per diuersa supplicia: aut quasi non vna tantum morte dignus. Vis alto vulnere tardat. Alti vulneris violentia. Haud deiectus. Non deiectus animo. Adloquitur moerentem. Tristem. Hæc enim animalia secundum Homerum sunt tristitia, quando indicant dominorum mortem futuram. Et proprie adloquitur dixit, est enim adloqui consolari. Est autem Homeri comparatio,

*Τὸν δὲ ἄρ' ἰδὼν Ζυγὸν μέγαν ἐν τῷ δαίτῳ ἱπποῦ
 ἔειπεν· ἄγασ δ' ἠμῶν κρηναίη, πᾶσα δ' ἕξιμ
 Ζυγῆα· ἰσχυροῖσ' αὖτ' ἔδωκεν ἰσχυρῶν.*

E *Rhæbe diu (res siqua diu mortalibus vlla est)* Hoc loco notant Virgilium Critici, quod homini sacrilego dedit prudentem sententiam: quam rem ratio naturalis excusat, ea enim quæ per naturam mouent animos, in quamuis personam cadunt. Illa vero sunt tantum prudentum, quæ non nisi consilio & ratione deprehenduntur. Vnde & Terentius seruus dat per unque sententias prudentissimas quidem, sed quæ se per naturam offerunt cunctis: vt, *NE QUID NIMIS*. *Spolia illa cruenta.* Arma Æneæ Lausi cruore perfusa. Vnde intulit, *Et caput Æneæ*: per quod etiam spolia Æneæ intelligimus. nam Laus nihil detraxerat. Dixit autem, *Arma quibus lætatus, habe tua.* Si autem cruenti intellexeris scilicet crudelis, sic enim conuenit personæ loquentis. *Lausi que dolorum* Num Lausi dolorum, vt Lachrymas dilectæ pelle Creuitæ. *Aut aperit si nulla* *enim fortissime credo.* Quod dignaberis habere dominos, Teucros scilicet ignavos, nam hoc intelligimus ex eo quod dicit equo *fortissime*. Plerunque enim ex alterius personæ vituperatione vel laude, quid de alia dicatur, agnoscimus: vt hoc loco Troianos vituperatos ex equi laude cognoscimus. Item alibi è contra, Et nunc ille Paris, scilicet adulter, nam illic ex persona Paradis vituperatur Æneas.

Membra: manusque ambas iaculis oneravit acutis,
 Aere caput: fulgens, cristaque hirsutus equina.
 Sic cursum in medios rapidus dedit, estuat ingens
 Imo in corde pudor, mistoque insania luctu,
 Et furis agitatus amor, & conscia virtus.
 Atque hic Aeneam magna ter voce vocavit.
 Aeneas agnovit eum, lacusque precatur:
 Sic pater ille deum faciat, sic altus Apollo:
 Incipias conferre manum.
 Tantum effatus, & infesta subit obuius hasta.
 Ille autem: Quid me erepto saevissime nato
 Terres? hac via sola fuit qua perdere posses:
 Nec mortem horremus, nec diuim parcimus ulli.
 Desine, iam venio moriturus, & haec tibi porto
 Dona prius dixit, telumque intorsit in hostem.
 Inde aliud super, atque aliud figitque, volatque
 Ingenti gyro: sed sustinet aureus umbo.
 Ter circum astantem laevis equitavit in orbem,
 Tela manu iaciens: ter secum Troius Heros
 Immanem arato, circumfert tegmine sylvam.

Exceptus tergo. Equo se praebente exceptus: quod fieri plerumque conspiciamus. *Iaculis oneravit.*
 Auiditas saevientis exprimitur ut saevius. *Aere caput fulgens.* Quia supra, procul aerea ramis
 dependet galea. *Vno in corde pudor.* Vno autem pro eodem: tribus vero adfectibus conturbatum
 significat pudore, ira, dolore, quae potentia sunt singula. *Sic pater ille deum faciat.* Bene in perni-
 ciam contemptoris deorum, deos inuocat. *Sic altus Apollo.* Et venerabilis, aut quia in excello-
 loeo consecratus est. *Incipias.* Deest ut. *Infesta hasta.* In vulnus parata, id est portentum. *Qua perdere
 posses.* Deest me. nam hoc dicit, nisi extincto filio nulla se potuisse ratione superari. *Nec diuim
 parcimus ulli.* Hoc ideo quia Aeneas inuocauerat deos. ut, sic pater ille deum faciat, sic altus A-
 pollo. *Inde aliud.* Id est iacit telum. *Desine.* Scilicet mortem minari: quoniam libenter moriturus
 aduenio. *Umbo.* Scutum: nam a parte totum intelligimus. *Ter circum.* Enarravit quid esse ingenti
 gyro. *Laevis equitavit in orbem.* Secundum artem militiae. nam eques stans facillime superatur a pe-
 dite. In laevam partem autem ideo circumibat, ut Aeneae dextram circumveniret, quae utique
 nuda erat.

57 *Inde ubi tot traxisse moras, tot spicula tadee
 Vellere, & vrgetur pugna congressus iniqua,
 Multa mouens animo, iam tandem erumpit, & inter
 Bellatoris equi caua tempora conicit hastam.
 Tollit se arrectum quadrupes, & calcibus auras
 Verberat, effusumque equitem super ipse secutus
 Implicat, eiecloque incumbit cernuus armo.
 Clamore incendunt caelum Troesque Latinique.
 Aduolat Aeneas, vaginaque eripit enses:
 Et super hac, Vbi nunc Mezentius acer, & illa
 Effera vis animi: contra Tyrrhenus, ut auras
 Suspiciens hauset caelum, mentemque recepit:
 Hostis amare, quid increpitas, mortemque minaris?
 Nullum in cade nefas: nec sic ad praelia veni,
 Nec tecum meus haec pepigit mihi foedera Lausus.*

A Unum hoc per (si qua est victis venia hostibus) oro,
 Corpus humo patiare regi scio acerba meorum
 Circumstare odia, hunc (oro) defende furorem,
 Et me consortem nati concede sepulchro.
 Hæc loquitur, iuguloque haud inscius accipit enses,
 Undantique animam diffundit in arma cruore.

B Tot spicula cadet. Hic ostendit quid sit, figitque volatque. Pugna iniqua. Pedes contra equitem. Multa mouens. Vtrum in ipsum an in equum tela torqueret: quo vulnerato Mezentius carebat effugio. *Int. v tempora.* Id est in frontem. *Bellatoris equi.* Per quem bellum geritur, aliter hominem dicimus bellatorem, qui bellum gerit. *Implicat.* Impedit. *Cernuus.* Cernuus dicitur equus qui cadit in faciem, quasi in eam partem cadens quam cernimus. Vnde & pueros quos in ludis videmus ea parte qua cernunt stantes, cernui vocantur: vt etiam Varro in ludis theatricalibus docet. *Clamare incendunt exilium.* Implent. Et abusiue dixit. *Troesque.* Hoc est Troiani: Gaudio. *Lat nique.* Scilicet dolore. *Aduolat Æneas.* Multi hæc nolunt distingui, quasi simul fiant. *Hausti cæ. m.* Hoc est ærem. Lucretius. *In hoc cælo qui dicitur aer.* & hoc dicit postquam respirauit, & mentem recepit, post turbationem ex equi venientem ruina. *Hostis amare.* Apere. Et hoc Homeri est de telo dictum, quod hic ad hominem transtulit. Ille enim ait *Ἥμεγ' οἴε' ἴν.* Nullum in eade nefas. Mori viro foiti nefas non est. Ergo, aut nihil acerbi in morte se passurum ait, aut nihil nefandum Æneam commissurum, si se volentem interfecerit, quia mori decreuerit, si mortem filij non voluisset vlsceri. *Nec sic ad prælia v. ni.* Hoc est vt vincerem, aut victus mortem deprecarer, Ergo libenter occumbo. Nec ego sic vt vincerem veni: hoc est, cum voluntate recumbo. *Hæc pepi. i. mibi fœdera Lausus.* Hoc est, non cum hoc pacto à te Lausus recessit, vt ego vitam requiram. *Fœdera autem pepi. git,* per translationem dixit: id est sic non pugnauit Lausus, vt vllum mihi vitæ relinqueret desiderium. *Venia.* Beneficium, vt, Orantes veniam. *Acerba meorum.* Quasi hoc de Ænea non senserit. *Hunc (oro) defende furorem.* Inimicorum iram & post fata sæuire cupientem. *Defende autem equi prohibe: vt,* Dum teneras defendo à frigore myrthos. Et bene petit ab Ænea sepulturam, quod scit eum vlro concedere, vt probauit in filio: petit autem non de eius pietate dubitans, sed timens iram suorum. *Haud inscius.* Liptotes figura est, non enim dixit non ignarus, sed expectans omnibus votis: vt, Munera nec sperno: id est libenter accipio. **D** In hac autem figura plus cogitatur, quam dicitur. *Undantique animam diffundit in arma cruore.* O. do est, In arma undanti cruore animam diffundit, cuius sedem plerique sanguinem volunt esse, & sic est dictum hoc quomodo illud, Vna eademque via sanguis animique sequuntur.

P. VIRGILII MARONIS
 ÆNEIDOS LIBER XI.

F *CEANVM* interea surgens aurora reliquit.
 Aeneas (quanquam & socys dare tempus humanis
 Precipitant cura, turbataque funere mens est)
 Vota deum primo victor soluebat. Eo.
 Ingentem quercum decisis undique ramis
 Constituit tumulo: fulgentiaque induit arma,
 Mezentis ducis exuias, tibi magne trophæum